

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIII. évfolyam

vi successit Ladislaus filius ei
et coronatus est eodem anno quo
mortuus est pater eius. videlicet anno
domini m. cc. lxxv. Qui in

2016. 1. szám

E számunk szerzői

Farkas Csaba (PhD-hallgató, ELTE BTK),
Hunyadi Sándor (MA-hallgató, ELTE BTK),
Kádár Tamás (történész, Budapest),
Karlinszky Balázs (levéltáros, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár)

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:

Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Kun László ábrázolása a Képes Krónikában
(128. p.)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIII. évfolyam

2016. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

KÁDÁR TAMÁS

IV. LÁSZLÓ KIRÁLY ITINERÁRIUMA (1264–[1272]–1290)

Egy-egy középkori uralkodó, jelentősebb világi vagy egyházi előkelő életrajzának megírásakor az adott személy itineráriumának összeállítása, illetve annak felhasználása úgyszólván megkerülhetetlen teendő.¹ IV. László (uralkodott: 1272–1290) esetében Szabó Károly (1824–1890) jóvoltából rendelkezünk egy igen alapos, a király életét és 18 esztendei országlását meglehetősen részletesen bemutató monográfiával, a tragikus sorsú uralkodó itineráriuma pedig két kézikönyvben és egy tanulmányban is megjelent, a szóban forgó munkákról azonban minden túlzás nélkül elmondható, hogy elsősorban amiatt, mert a legújabb is közülük kis híján 80 éve látott napvilágot, számos szempontból igencsak elavultak, megannyi helyen kiegészítésre, pontosításra vagy épp kifejezetten cáfolatra szorulnak.²² A leginkább, és hozzátehetjük: méltán „Kun” melléknévvel emlegetett Árpád-házi, hasonlóan legtöbb elődéhez és a középkor későbbi századaiban trónra lépett utódához, felettébb viharos, személyes kudarcokkal és kivételes hányattatásokkal teli életének, illetve a Magyar Királyság addigi történetének talán nem a legnagyobb, de feltétlenül a legtartósabb általános belső válságát előidéző uralkodásának új, modern tudományos szemlélet és módszertan szerinti, a mára megismert óriási okleveles forrásanyag teljes körű áttekintésén nyugvó, kellően részletes feldolgozása, valamint bemutatása ilyenformán igencsak időszerű feladata középkorkutatásunknak. E talán egyszer elkészülő új IV. László-biográfiának — természetesen elsősorban köztörténeti szempontból — ha nem is nélkülözhetetlen, de legalább jól, praktikusán használható segédlete, sőt, esetleg valamelyest alapja is lehet jelen összeállításunk, ami a király valamennyi azon adatolható tartózkodási helyét tartalmazza, amelyhez, kétségkívül vagy nagy valószínűség szerinti időpont köthető. Ezen válogatási elv alapján, tekintettel a többnyire igen számottevő bizonytalansági tényezőkre, a szóba jöhető datálási lehetőségek tág körére, László

1 *Gąsirowski*, 1977. A középkori uralkodói itineráriumok külföldi és hazai kutatásának történetéhez, illetve a témában megjelent munkákra: *Horváth*, 2011. 11–20. p.

2 *Szabó*, 1886.; *Ráth*, 1866.; *Wertner*, 1902. 218–229. p.; *Sebestyén*, 1938. A témával foglalkozó bibliográfia körében a teljesség kedvéért meg kell említenünk Zsótér Rózsa egy rövid tanulmányát is, amely azonban a király itineráriumának csak néhány szűkebb szeletét tárgyalja, és szinte valamennyi keltezési javaslata és megállapítása helytelen (l. *Zsótér*, 1991).

jó néhány tartózkodási helye kimaradt itineráriumból, köztük gyakran olyanok is, amelyek idejére a kutatás egyébként feltételesen meghatározási javaslatot tett.

Vizsgálódásunkat indokoltnak láttuk László rövid, mindössze 28 évet átfogó életének egészére kiterjeszteni, így összeállításunk gyermekkora, sőt, alighanem egész életútja egy rendkívül meghatározó traumatikus eseményével, a pataki vár 1264 végén lezajlott ostromával, illetve első — apai nagynénje, Anna hercegnő általi — fogságba ejtésével kezdődik és 1290 júliusával, a király meglehetősen rejtélyes meggyilkolásával zárul. Az egyes adatoknál a tartózkodási hely megjelenése után, amennyiben az adott eseménynek fontosabb köztörténeti vonatkozása is volt (országgyűlés, külsorzági vagy belföldi hadjárat, személyes találkozó más uralkodóházak tagjaival, a király fogságra vetése, dinasztikus történés, stb.), arra külön megjegyzést tettünk. Ugyanott, figyelembe véve komoly feszültségektől terhelt, sőt, utóbbi esetében kimondottan rossz, közvetve pedig a belpolitikai folyamatokra is kiható viszonyukat, hasonlóképpen feltüntettük, ha az uralkodó anyja vagy felesége, Izabella (Erzsébet) királyné társaságában időzött valahol.

Az itinerárium forrásbázisául szolgáló hazai, illetve külföldi okleveles anyag, valamint elbeszélő források döntő részét természetesen az előbbiek teszik ki. IV. László királynak kis híján 1300 okleveléről tudunk, ezen okiratállomány lényegében egészét Borsa Iván az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. kötete 3. füzetében regeszták formájában, illetve az addig meg nem jelent kiadványokat teljes szövegükben közzé tette. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára digitális adatbázisában csupán elenyésző számú Borsa által nem kivonalt vagy közölt oklevél található, amelyek szintén szerepelnek az itineráriumban. A tekintélyesnek mondható, és az Árpád-házi uralkodók körében messze legnagyobb tételszámú oklevélkorpusz túlnyomó része, jelesül mintegy 800 diploma *privilegium*, a fennmaradó kb. 38%-nyi hányadon osztoznak a pátens oklevelek, *mandatum*ok és egyéb kiadványok (levelek, stb.). IV. László ismert *patense*inek száma eléri a 250-et (19,2%), a *mandatum*oké pedig ettől alig, csak 14–15 dokumentummal marad el. Minthogy — a privilegiális formában kiállított oklevelektől eltérően — a kelet helyét, napi dátumát, szerencsés esetben pedig az évét csak az utóbbi két oklevéltípushoz tartozó okiratok tartalmazzák, az itinerárium alapját ezek adták. Egy-egy meglehetősen ritka esetben a *privilegium*okban is találunk valamely használható utalást, vagy épp nagyon is konkrét információt a király aktuális vagy közelmúltbeli tartózkodási helyére. E kivételek rendre az oklevél narratív részének bevezető mondataiban rejteznek. Jellemző példa, hogy az uralkodó kegyenylvánítása kapcsán megjegyzi, hogy az adománykérelem előterjesztésére vagy annak teljesítésére egy adott településre való látogatása alkalmával került sor. Az okleveles anyag számunkra fontos, leginkább egyértelmű adatai termé-

szetesen a *patensekben* lelhetők fel, már amennyiben a szöveg végén keltük évét is feltüntették. IV. László ilyen okleveleinek esetében ugyanis (a kor oklevelezési gyakorlatának megfelelően) ez egyáltalán nem jellemző, legalább 60, a kiadási év elhagyásával lejegyzett *patensünk* van, de bőven akad köztük olyan is, ahol a kelethely maradt ki a *datatioból*.

A forrásainkban fellelhető, nemritkán egymásnak ellentmondó adatok megrostálása a következők szerint történt. Azon, a kelezés helyét közlő, de annak évét elhagyó oklevelek esetében, amelyeknél két, három vagy több datálási időpont is elképzelhető, csupán a „kétéseles”, azaz nagy valószínűség szerint két (nyilvánvalóan nem feltétlenül egymást követő) évre redukálható tartózkodási adatokat vettük fel listánkra, a kettőnél több évre is helyezhető — szintén nem csekély — számú *datatiokat* ugyanakkor, tekintettel a bizonytalansági tényezők nagyobb voltára, egy-egy egészen kivételes példát leszámítva kihagytuk az összeállításból. A véleményünk szerint két évre datálható oklevelekben feltüntetett tartózkodási helyeknél az adathoz fűzött kommentárban igyekeztünk minél alaposabban körüljárni a szóba jöhető kelezési időpontok kérdését, a kelet ezeken belüli eldönthetlenségére pedig a dátum mellett minden esetben kérdőjellel utaltunk. Az itinerárium vázául és a tér-idő-adatok viszonyítási, illetve viszontellenőrzési alapjául az eredetiben fennmaradt teljes datálású kiadványok vonatkozó információi szolgáltak. Ezek számbavétele után az elbeszélő források, sajnos a „körül” és „táján” határozószók gyakori használata miatt többnyire nem a legpontosabb adatait iktattuk be az összeállításba.

A következő lépés a korabeli, vagy közel egykorú, jelesül IV. László, valamint III. András uralkodása (1290–1301) alatt készült oklevélátírások, majd a még későbbi *transscriptumok* feldolgozása volt, amelynek során, az egyes konkrét adatok hitelessége, megbízhatósága kapcsán figyelmet fordítottunk arra is, hogy az eredeti okiratot csak egyszer vagy több alkalommal írták-e át, azok között mennyi idő telt el, továbbá, hogy azt mely írásszerv(-ek) végezte(-ék). Ezután került sor az évszámot nem tartalmazó *patensek* és *mandatumok* kelezéseinek számbavételére és listánkra való felvezetésére, ugyancsak az imént említett szempontok szerint osztályozva azokat. Legvégül, figyelembe véve a szakirodalom régi, de máig helytálló megállapítását, miszerint a hamis oklevelek készítésekor feltehetően igen sűrűn használták fel eredeti kiadványok *datatioit* is, a bizonyosan hamis, vagy a diplomatikai kutatás által nagy valószínűség szerinti hamisítványnak minősített oklevelek adatait — kiemelt forráskritikai vizsgálat után — szintén a bevontuk a gyűjtésbe.

Az adatokat az alábbiak szerint közöljük. Bal oldalt találjuk a konkrét napi vagy viszonyított dátumokat, jobbra az azokhoz kapcsolódó tartózkodási helye-

ket, majd zárójelben a forrásokat és egyéb hasznos információkat, megjegyzéseket, amelyek sorrendben következnek. Első helyen általában az adott település-, vagy általánosabb földrajzi név a vonatkozó forrás(ok)ban szereplő legjellemzőbb alakja áll, kurzíválva (amelytől az ország legismertebb települései, valamint székvárosai esetében [Buda, Székesfehérvár, Esztergom, stb.] eltekintettünk), ezután a szóban forgó helység lokalizációja: korabeli, illetve mai közigazgatási, a határokon túlra került országrészeknél állami hovatartozása, továbbá jelenlegi hivatalos elnevezése, majd a településsel foglalkozó szakirodalom hivatkozásai, legvégül pedig a levéltári és publikált forrásanyag fellelhetőségének megjelölése olvasható. A többször szereplő helyneveknél a pontos lokalizációra vonatkozó adatokat terjedelmi megfontolásból a másodszori felbukkanásánál már elhagytuk. A már említett fontosabb köz-, valamint hadtörténeti események sorában az országgyűlésekre és hadjáratokra külön is igyekeztünk felhívni a figyelmet, ezért a kapcsolatos dátumok mellett, felső indexben az előbbieket □, utóbbiakat pedig ○ karakterrel jelöltük.

Az itineráriumba mindösszesen 314, országglása időszakából pedig kerekén 310 tartózkodási adatot vettünk fel, azaz 1272 nyara után átlagosan nagyjából 21 naponta van teljesen, vagy legalábbis meglehetősen biztosnak mondható információnk László hollétéről. A király uralkodásának időszakából a legtöbb, szám szerint kerekén 30 adat 1284-ből, a legkevesebb, kilenc (2,8%) 1272-ből, illetőleg 1290-ből ismert, ez utóbbiak nyilván szoros összefüggésben állnak azon ténnyel (is), hogy két „csonka” esztendőről van szó, lévén az előbbi évben László csak szeptember első napjaiban foglalta el a trónt, míg az utóbbiban július derekán már bevégezte életét.

1264 ősze –
dec. közepe	Patak vára (<i>castrum Potok</i> ; Pataki isp., a mai Sátoraljaúj-hely mellett, Borsod-Abaúj-Zemplén m., fekvésére, korai történetére: <i>Détszy</i> , 1966.; <i>Janó</i> , 1997.; 1273. máj. 23.: DL 830., RA 2364. sz.; 1272.: csak kiadásból ismert oklevél: ÁHHKO 97. sz.; <i>Zsoldos</i> , 2007. 49–51., 76–77. p.)
1265. dec. vége –
1265. febr. vége	Turul vára (<i>castrum Turul</i> ; Zólyomi isp., a későbbi Znióvár Turóc megyében, ma Znievský hrad, Znióvárálja; Kláštor pod Znievom felett, Zsolnai kerület, Szlovákia; IV. Béla király fogságában, anyja és nővérei társaságában; 1274. júl. 2.: DL 58 413., ÁHHKO 105. sz.; 1271. szept. 7.: DF 282 130., ÁHHKO 90. sz.; <i>Zsoldos</i> , 2007. 51., 77–79. p.)
1265. febr. vége –	Lengyelország, Krakko? (1275. jún. 21.: DL 68 758.,

- ápr. eleje/máj. RA 2614. sz.; *Zsoldos*, 2007. 77–79., 141. p.)
1272. júl.–
aug. közepe Kapronca vár (*castrum Kopornicha*; Körös vm., ma Koprivnica, Koprivničko-križevačka županija, Horvátó.; 1272.: DF 230 196., RA 2322. sz.; 1273.: DL 31 184., RA 2431. sz.; 1274. szept. 25.: DL 861., RA 2555. sz.; *Kádár*, 2013.)
1272. szept. 3. Székesfehérvár (koronázása; csak kiadásból ismert okmány, RA 2301. sz.)³
1272. szept. 7. Székesfehérvár (DL 715., RA 2302. sz.)
1272. szept. 15. Buda (DL 809., RA 2303. sz.)
1272. szept. 19.? Boldogasszony-sziget (*insula beatae virginis*; ma Margit-sziget, Bp. része, ÁMTF IV. 644–657. p.; DL 6541., RA 2305. sz.)⁴
1272. szept. 22. Buda (DL 810., RA 2308. sz.; anyja, Erzsébet királyné társaságában, l. ÁHHKO 98. sz.)
1272. okt. 31. Buda (DL 60 120., RA 2311. sz., keltére uo. és 2312. sz.)
1272. okt. 31. Boldogasszony-sziget (*insula*; DL 60 120., RA 2312. sz., keltére IV. László 1273. jan. 9-i *privilegiuma* alapján uo.)

3 A király év nélkül, Szent István király (aug. 20.) tizenötödjén kelt oklevelében Trau város lakóit értesíti koronázásáról, ami alapján a kiadvány kelte teljesen egyértelmű. (IV. László megkoronázására egyébként valószínűleg ugyane napon került sor. L. *Knauz*, 1876. 528. p.; *Kállay*, 1906. 49–50. p.)

4 Borsai I. az évmegejelölés nélkül, a Szent Kereszt felmagasztalása (szept. 14.) utáni kedden kiadott oklevél keltét a hátoldalán lévő pecsétöredék alapján határozta meg, azon indoklással, hogy e pecsétjét a király 1276 közepéig használta. A pecsétre vonatkozó megállapítás helyes, de a kérdéses időszakban szept. közepén itineráriuma szerint a király valamennyi szóba jöhető évben (1272–1275) tartózkodhatott a Margit-szigeten. A dátum pontosabb meghatározásában a címzett kiléte, az A kezdőbetűvel jelölt budai prépost lehet segítségünkre, akit — mint egyébként Borsai is tette — Ákos nembeli Ákossal azonosíthatunk. Ákossal egy másik királyi oklevelében, 1273. aug. 24-én találkozunk utoljára (RA 2403. sz.), feltehetően nem sokkal később meghalt, utóda, Benedek alkancellár ugyanis dec. legutolsó napjaiban (19. után) már viselte a budai préposti címet (RA 2428–2429. sz.). Ebből következően az 1273 utáni három esztendő kizárhatjuk, de a Borsai által javasolt keltezés mellett továbbra is szóba jöhet még a mondott 1273. év, amikor IV. László szept. 12-én és 15-én a szomszédos Budán tartózkodott (RA 2408–2409. sz.) Ez esetben a napi dátum szept. 18. lenne. A két lehetőség közül mindazonáltal 1272-nek van nagyobb valószínűsége, tekintve, hogy ebben az évben Ákos prépost még bizonyosan élt szept.-ben, míg egy évvel később ezt csupán feltételezzük. A bizonytalanság okán az adatot kérdőjellel vettük fel az itineráriumba.

1272. nov. 15. körül Boldogasszony-sziget (Béla macsói és boszniai herceg meggyilkolása; Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses. In: CFH I. 208. p.; Chronicon Austriacum anonyimi. In: CFH I. 275. p.; Chronicon anonyimi Leobensis. In: CFH I. 510. p.; Kádár, 2009. 411. p.)
1273. márc. 10.? Buda (DF 249 077., RA 2353. sz.)⁵
1273. márc. 19. Buda (DL 1878., RA 2354. sz., keltére uo.)⁶
1273. ápr. 21. Pest (*Pest*, Pest m., ma Bp. V. kerülete; DL 99 859., RA 2359. sz., keltére a székesfehérvári káptalan 1274. márc. 5-i átírása alapján uo.)
1273. máj. Győr vára alatt (1273. júl. 27.: DL 61 153., RA 2395. sz.;
második fele?^o 1274. aug. 4.: DL 49 676., RA 2521. sz.; 1275. dec. 10.: DL 58 417., RA 2660. sz.)⁷

-
- 5 Az évmejelölés nélkül, márc. idusa előtti hatodik napon kibocsátott oklevél keltét Borsa I. Katona I., annak első közreadója nyomán helyezte 1273-ra, indoklást azonban egyikük sem fűzött a véleményhez. Fejér Gy. és Bártfai Szabó L. ellenben 1274-re keltezte az egyébként gyanúsnak tűnő kiadványt (l. RA 2353. sz.), álláspontjukat azonban ők sem indokolták. A király oklevelében a hatvani premontrei prépost Lambert egri püspök jogtalan eljárása miatti panaszát X. Gergely pápa elé terjeszti. A kiadvány a hatalmaskodó Lampert püspökről mint élő személyről beszél, ő azonban 1275. ápr. 3-án már bizonyosan nem élt, sőt akkorra már utódát is megválasztották. Az egri főpapot jan. 29-én egy királyi *privilegium* méltóságsora említi utoljára, így az is lehetséges, hogy már annak kibocsátásakor sem élt (l. *Zsoldos*, 2011. 88. p.). Ebből következően az oklevél keltének *terminus ante quem*-jét nagy valószínűséggel 1275 áprilisában határozhatjuk meg. Az itinerárium nincs segítségünkre az ennél pontosabban datálásban, mivel az ifjú uralkodó 1274 és 1275 márciusában is tartózkodhatott Budán, bár az utóbbi év kétsége-sebb, és Lampert utódának néhány héttel későbbi első szereplése sem támogatja. A szóban forgó adatot így kérdőjellel vettük fel az összeállításba.
- 6 Évszám nélkül, Letare-vasárnap, Budán kiadott *mandatum*ában a király megparancsolja „J.” zalai ispánnak, hogy Olivér ispánnak és fivérének, Herbordnak iktassa a tőle adományként kapott Fernekág nevű zalai várföldet. Szentpétery I.-nek az oklevél keltére vonatkozó helyes megállapítását (*Szentpétery*, 1923. 319. p.), illetve Borsa I. ezt elfogadó kommentárját azzal egészíthetjük ki, hogy a nevének kezdőbetűjével jelölt zalai ispán minden bizonnyal valóban Héder nembeli Kőszegi Henrik fia Jánossal azonosítható, ő azonban 1279 tavaszán is viselte a zalai ispáni tisztséget (*Zsoldos*, 2011. 233. p.). Mínthogy azonban a kiadvány hátoldalán található pecsétmaradványok kétségtelenül IV. László első, 1276 májusáig használt felségpecsétjének feleltethetőek meg (az országmát a király bal kezében, közepén, mellmagasságban tartja, vö. *Takács*, 2012. 136–137. p.), így értelemszerűen csak az 1273. év jöhet számításba.
- 7 A király a hivatkozott 1274. aug.-i és 1275. dec.-i *privilegium*aiban elmondja, hogy a megadományozott nemesek a németek és csehek által elfoglalt Győr várának 1273. évi ostroma során szeme láttára tüntették ki magukat, 1273-ban kelt oklevelében pedig ugyancsak utal rá,

1273. jún. 11. Buda (az oklevél elveszett vagy lappang, RA 2381. sz.)
1273. aug. 5. Buda (DF 285 737., RA 2397. sz.)
1273. aug. 10. Buda (csak kiadásból ismert oklevél, RA 2399. sz., keltére uo.; *Klaić*, 1897. 46–47. p.; *Klaić*, 1976. 413–414. p.)
1273. aug. 12. Buda (csak kiadásból ismert okmány, RA 2401. sz., keltére: *Klaić*, 1985. 158–159. p.; *Uő*, 1976. 414–415. p.; *Karbić*, 2007. 22. p.)
1273. aug. 30. Buda (DL 31 183., RA 2405. sz.)
1273. szept. 15. Buda (DL 40 640., RA 2409. sz., valószínűsített keltére uo.)⁸
1273. okt. 17. Buda (DL 835., RA 2418. sz.)
- 1274., febr. 20. előtt Kakat (*villa Kokat*; Esztergom vm., ma Párkány; Štúrovo, Nyitrai kerület, Szlovákia; DF 248 526., RA 2456. sz., az oklevél keltére uo.)⁹

hogy jelen volt az erősség visszavételénél. Egyéb kiadványainak vonatkozó részletei azonban kétségessé teszik személyes részvételét a hadjáratban. Ezekben, a szintén az események után egy-két évvel kelt okleveleiben úgy fogalmaz, hogy (Rátót nembeli) Lóránd nádort, (Gut-Keled nembeli) Joakim tárnokmestert és többi bárótársukat *küldte* a vár ostromára, és az ott történetekről előkelőinek részletes beszámolóiból értesült (1273. jún. 24.: RA 2383. sz.; 1274. febr. 22.: RA 2457. sz.; 1274. márc. 29.: RA 2486. sz.). Az ostrom és a Győr körüli harci cselekmények jún. derekára véget értek, amint az az 1273. jún. 24-i *privilegium*ból kiderül. A király esetleges jelenléte a vár visszaszerzésére indított akcióban meglátásunk szerint csupán valószínűsíthető, az adatot ezért kérdőjellel soroltuk be. (Az 1387 előtti magyar királyi *privilegiumok nobis cernentibus, coram oculis nostre maiestatis* és hasonló változatos szófordulataira néhány összegyűjtött példát l.: *Süttő*, 2014. 190. p.: 19. jegyz.)

- 8 Az eredeti oklevél nem maradt ránk, azt előbb keltezés nélkül a győri káptalan, majd ezt 1273-ban a király, míg végül ez utóbbit a minden bizonnyal hibás keltezésű, de 1323 márciusára datálható *privilegium*ában I. Károly írta át. Az adománylevél kibocsátására IV. László uralkodásának második esztendejében, tehát 1273. szept. eleje után került sor, ráadásul a király említi, hogy banai Imre fia Mihály és rokonai a hájszentlőrinci káptalan kunok elleni védelmében is kitüntették magukat, ezen esemény pedig kétségkívül 1273-ban, vélhetően tavasz végén történt (l. *Pauler*, 1899. 310–311. p.; MTK I. 169. p.), így az oklevél datálása kétségtelen, amit az itinerárium is alátámaszt (l. RA 2408. sz.).
- 9 *Privilegium*ában a király említi, hogy útja során az esztergomi káptalan tagjai Kakat falun áthaladta alkalmával terjesztették elő egy kérésüket. Borsa I. helyesen állapította meg, hogy az oklevelet jegyző Benedek alkancellár budai választott préposti titulusa alapján a kiadvány keltét febr. 22. elé helyezhetjük, még inkább febr. 20. előttre, mivel az uralkodó 21-én a feltehetően a nógrádi Patakon tartózkodott (DF 290 870., l. az ott írtakat), a két település közötti távolság (kb. 55 km) megtétele pedig nagyjából ennyi időt vehetett igénybe.

1274. febr. 21. Patak (*Potok*; azonosítására l. a jegyzetben írtakat; DF 290 870., kiadatlan oklevél)¹⁰
1274. febr. 27. Buda (DL 99 858., RA 2482. sz.)
1274. márc. 5. Buda (csak kiadásból ismert oklevél, RA 3294. sz., valószínű keltére: *Klaić*, 1985. 159. p.; *Karbić*, 2007. 22. p.)
1274. ápr. 29. Buda (DL 900., RA 2496. sz.)¹¹
1274. máj. 1. Buda (DL 852., RA 2496. sz.)

-
- 10 Év nélkül, hamvázoszerda nyolcadán, Patakon kiadott oklevelében Eymich fia Mártonnak adományozza a Kohár nevű egykori királynéi földet. A többnyire devesceri előnévvel emlegetett későbbi alországbíró (1293–1297) 1274. júl. 22-én kapott *privilegialis* oklevelet a Veszprém megyei birtokra (RA 2517. sz.), amelynek *narratioja* szerint Márton ispán többek között a csehek országba törtekor, Lendva várnagyaként érdemesítette magát a jutalomra. A II. Ottokár király által vezényelt cseh seregekkel vívott harcok 1273. aug. és okt. között zajlottak (*Pauler*; 1899. 312–314. p.; MTK I. 169. p.), és bár az 1274. júl.-i oklevelében IV. László nem utal rá, hogy korábban *patenst* is kibocsátott Mártonnak Kohár adományozásáról, aligha lehet kétséges, hogy arra a *privilegium* kelte előtt és Lendva ostroma után kerülhetett sor. Patak azonosítása már kevésbé egyértelmű, a legvalószínűbb, hogy a nógrádi településről van szó (ÁMTF IV. 283. p.), a király ugyanis az év első heteiben a Dunakanyarban, Kakaton tartózkodott, ahonnan Patakon keresztül néhány napon belül kényelmesen Budára érhetett (RA 2456., 2482. sz.).
- 11 Év nélkül, Szent György (ápr. 24.) nyolcada előtti vasárnap kibocsátott *mandatumában* a király jóváhagyva Mojs királynéi tárnokmester és somogyi ispán azon rendelkezését, amellyel az Csaba nevű birtokát a Boldogasszony-szigeti apácázárdának adományozta, megparancsolja az esztergomi káptalannak, hogy végezze el az iktatást. IV. László Mojs fia Mojsnak 1273. máj.-ban engedélyezte, hogy több, V. Istvántól visszakapott Somogy, illetve Tolna megyei birtokát a nyulak-szigeti domonkos apácáknak adományozhassa (RA 2377. sz.). Az utóbbi oklevél pontos keltét István tárnokmester szereplése alapján határozhatjuk meg (l. *Zsoldos*, 2011. 63. p., vö. RA 2364–2377. sz.). Minthogy a vizsgált kiadványában a király Mojsnak a domonkos nővérek javára tett adományát erősíti meg, nyilvánvaló, hogy az oklevél 1273. április-májusának fordulóján, a királyi engedély előtt nem kelhetett. A szöveg Mojsot királynéi tárnokmesternek és somogyi ispánnak címzi, ami alapján 1275, valamint az ezt követő évek is kizárhatóak, tekintve hogy 1275 tavaszán más báró állt Somogy élén, második királynéi tárnokmesteri ciklusa idején, 1277–1280 között pedig nem viselte a mondott megye ispánságát (*Zsoldos*, 2011. 194. p.), 1280 vége tájt pedig elhunyt. Mivel István tárnokmestersége 1273. áprilisában is elképzelhető, felmerülhet, hogy az 1273. évi oklevelet ekkoriban, a másik, ugyane hónap 29-i diploma előtti hetekben adták ki, ennek azonban ellentmond, hogy az első oklevélben a király Mojsot csak somogyi ispáni címmel illette. Ilyenfórmán a kiadvány keltét csak 1274. ápr. végére helyezhetjük, ami a király itineráriumával is egybevág.

1274. jún. eleje? Buda mellett (1274. dec. 31.: DL 830., RA 2569. sz.; Héder nembeli Henrik általi fogságba ejtése anyja, Erzsébet királyné oldalán)¹²
1274. jún. 24.? Komárom mellett (*apud villam Kamarum*; Komárom vm., ma Komárno, Nyitrai kerület, Szlovákia; DL 1269., RA 2511. sz.)¹³
1274. júl. 17. Esztergom (DL 58 415., RA 2513. sz.)

- 12 A király hivatkozott 1274. dec.-i *privilegium*ában említi, hogy (Héder nembeli) Henrik bán és meg nem nevezett társai Buda közelében édesanyjával együtt rabul ejtették. Az oklevélből azt is megtudjuk, hogy a megadományozott Csák nembeli Péter többek között a felségsértő támadás alkalmával teljesített hű szolgálatai révén érdemesítette magát a kegyenyilvánításra. Erzsébet királyné és az ifjú uralkodó fogságba ejtését a szakirodalom 1274 nyarára datálta (*Szabó*, 1886. 27–28. p.; *Pauler*; 1899. 315. p.; *Szűcs*, 2002. 396. p.), de a vélekedést csak Kristó Gy. támasztotta alá azon indoklással, miszerint máj. 31. és júl. 2. között egyetlen királyi kiadványt sem ismerünk, viszont az utóbbi napon az anyakirályné egy oklevelében megemlékezik fogságáról (l. KLE 20–21. p.). Erzsébet ezen bebörtönzése valójában sok évvel korábban történt (l. *Zsoldos*, 2007. 77–79. p.), de ettől eltekintve Kristó érvelése a lényegét illetően helytálló lehet, amihez a következőket fűzhetjük. IV. László 1273. máj. 23-án és 1274-ben, valamikor szept. 3. előtt is megadományozta Csák nembeli Pétert, de azon oklevelekben, jóllehet feltűnő részletességgel idézte fel a főúr példás szolgálatait, a Buda környékén történt fogságba ejtésük idején vagy kévessel azt követően, talán kiszabadításukkal szerzett érdemeiről még csak utalást sem találunk. Az előkelőt mindemellett a Buda közelében történt események kapcsán országnagyi vagy megyésispáni titulus nélkül említi a király, ami szintén az év össze előtti időszakra látszik mutatni, amikor (1272 dereka óta) Péter nem viselt semmilyen bárói tisztséget (l. *Zsoldos*, 2011. 55., 194. p.).
- 13 Jelen kiadványában a király megparancsolja a sárosi ispánnak, hogy bizonyos György fia Mátét és társait tiltsa el a panaszosok, András fiai elmondása szerint V. István által nekik adományozott Delnafő nevű föld elfoglalásától. Egy korábban, 1272. okt. 2-án kelt oklevelében (RA 2310. sz.) a király ugyanakkor már megerősítette Andrást és rokonait az V. István kegyéből elnyert fekvőség birtokában, így mindenképp feltűnő, hogy itt, a parancslevélben erről nem esik szó. A dolgot talán azzal magyarázhatjuk, hogy a panasztevők fontosabbnak tartották V. István adományára hivatkozni, esetleg az oklevél készítésekor figyelmetlenségből kimaradt a IV. László általi megerősítés említése. Keltével kapcsolatban közelebbről sajnos semmi biztosat nem tudunk megállapítani, kibocsátására, mint azt Szentpétery is megjegyezte, 1273-ban is sor kerülhetett, de az 1275-ös év a király itineráriuma alapján szintén szóba jöhet (*Szentpétery*, 1923. 319–320. p.) A napi dátum, Keresztelő Szent János ünnepe (jún. 24.), természetesen nem kérdéses más év esetén sem. Későbbi időpont ellenben kizárható, mert az okirat hátoldalán lévő pecsétmaradvány bizonyosan IV. László első, 1276 májusáig használt *tiparium*ának lenyomata (l. *Takács*, 2012. 136–137. p.). Lévéen a két alternatíva között nem tudunk dönteni, az adat kérdőjellel került be az itineráriumba.

1274. júl. 19. Esztergom (DL 93 863., RA 2516. sz., keltére uo., vö. *Zsoldos*, 2011., 21., 32., 233. p., amit egyébként az itinerárium mellett a hátoldalra nyomott pecsét — a király első, 1276. máj.-ig használt *tiparium*ának lenyomata — is megerősít, l. *Takács*, 2012. 136–137. p.)
1274. aug. 2. Zólyom (*Zolum*; Zólyomi isp., ma Zvolen, Besztercebányai kerület, Szlovákia; DF 273 690., RA 2520. sz.)
1274. aug. 7. Zólyom (*Zolum*; DF 268 535., RA 2523. sz., keltére uo.)
1274. aug. 8. Zólyom (*Zolum*; DL 11 457., RA 2525. sz.)¹⁴
1274. aug. 9. Zólyom (*Zolum*; DL 40 116., RA 2526. sz.)
1274. aug. 11. Zólyom (*Zolum*; DF 236 128., RA 2528. sz.)
1274. aug. 15. Lipcse (*Lypche*; Zólyomi isp., ma Slovenská Ľupča, Besztercebányai kerület, Szlovákia; Országos Levéltár, Filmtár, 5664. sz. doboz, RA 2529. sz., keltére *Szabó*, 1886. 26. p.: 3. jegyz. nyomán uo.)
1274. aug. 16. Lipcse (*Lypche*; DL 1273., RA 2530. sz., felettébb valószínű keltére az itinerárium alapján uo.)
1274. aug. 22. Zólyom (*Zolum*; DL 29 096., RA 2539. sz.)
1274. aug. 27. Zólyom (*Zolum*; DL 41 578., RA 2543. sz.)
1274. szept. 2. Zólyom (*Zolum*; DF 236 724., RA 2544. sz.)¹⁵
1274. szept. 26–30. Fövény mellett, a Bökénysomló-hegy lábánál (*apud montem Bukensomla*; Fejér vm., Fövény a modernkori Tác területén feküdt, Bökénysomló napjainkban puszta Polgárdi határában, ÁMTF II. 385. p.; a bárói csoportok közötti csata; 1274. szept. 30.: DL 862., RA 2559. sz., vö. 1274. dec. 31.: DL 830., RA 2569. sz. A Fövény térségében vívott ütközet időpontjára l. *Szabó*, 1886. 27–28. p.; *Pauler*, 1899. 316. p.)

14 Az oklevelet csak ötödik, 1424-ben készült átirásából ismerjük. E szerint első alkalommal a váci káptalan írta át még 1274-ben, ez év vége tehát keltének *terminus ante quem*-je. A király itineráriuma szintén egyértelműen erre az évre mutat (l. RA 2520., 2526. sz.), László 1273. aug. elején pedig bizonyosan Budán tartózkodott, ahogy egyébként a hónap végén is (RA 2397., 2405. sz.), így a kiadvány minden jel szerint 1274-ben kelt, miként azt Borsa is vélte.

15 Keltét Borsa I. a fenti oklevél (RA 2543. sz.) alapján tette erre az évre, ami — figyelembe véve, hogy a király zólyomi tartózkodása csak ez év aug. utolsó napjaiban adatolható — kétségtelenül a legvalószínűbb lehetőségnek tűnik.

1274. okt. 27. Tétény (*Thethen*; Pest vm., ma Nagytétény, Bp. XXII. kerületében, ÁMTF IV. 577–578. p.; DL 28 707., RA 2561. sz.)
1274. dec. 1. Szalónak vár alatt (*sub casro Zolounuk*; Vas vm., ma Városszalónak, Stadtschlaining, Burgenland, Ausztria; DF 283 555., RA 2563. sz.)¹⁶
1275. jan. 1. a Zseliz melletti Szent Jakab-monostornál (*apud monasterium b. Jacobi apostoli apud Selez*; Somogy vm., az 1061-ben alapított bencés apátság maradványai ma Kaposvár keleti részén állnak; DL 797., RA 2585. sz.)
1275. jan. 2. a zselizi Szent Jakab monostor mellett (*apud monasterium sancti Jacobi de Selyz*; DF 207 107., RA 2587. sz.)
1275. jan. 18. Buda (DL 86 760., RA 2589. sz.)¹⁷
1275. jan. 30. Buda (DL 6167., RA 2591. sz.)
1275. febr. 8. Buda (DL 898., RA 2592. sz.)
1275. febr. 9.? Szurdokpüspöki (*Zurdukpyspuky*; Heves vm., ma Nógrád m., ÁMTF III. 127–128. p.; DL 30 578., RA 2593. sz.)¹⁸

16 Az oklevél kelte a címzett, Dénes szlavón bán említése alapján egyértelmű, ugyanis ilyen nevű bán IV. László uralkodása idején csak 1274 utolsó hónapjaiban volt hivatalban: Pécs nembeli György fia, a korábbi nádor (I. *Zsoldos*, 2011. 46–48. p.). A királyi kiadványt egyébként ő maga írta át, amint datálásából világosan kitűnik, még ugyanabban az évben.

17 A kiadvány keltét Borsa azon indoklással helyezte 1275-re, hogy Pécs nembeli „Dénes bán csak 1275 januárjában volt országbíró és zalai ispán.” A nevének D kezdőbetűjével jelölt előkelőt valóban kizárólag ezen báróval azonosíthatjuk, lévén a másik szóba jöhető főúr, az országbírói hivatalt 1285-ben betöltő „Balassa” Demeter zólyomi ispán volt országbírósa mellett, ezért személye kizárható (I. *Zsoldos*, 2011. 32., 47. p.). Dénes azonban, minthogy nem ismert, ki állt ekkor a megye élén, elviekben második országbírói megbízatása idején, 1277. jan.-ban is lehetett zalai ispán (somogyi ispáni tisztsége véleményünk szerint ugyanekkor kérdésesnek látszik, de legalábbis nem zárja ki a zalai hivatalviselést), az oklevél viszont kétségkívül csak 1275-ben kelhetett, két évvel később ugyanis a király jan. második felében Budától tekintélyes távolságra, Somogy megye középső részén tartózkodott (I. RA 2764. sz.).

18 Az oklevél keltezési helye, tekintve a Buda és a Zagyva-parti település közötti, egy-másfél nap alatt aligha megtehető távolságot (90 km), nehezen illik bele a király 1275. évi itineráriumába. Gyanúnkat tovább erősíti, hogy a kiadvány többszörös átírásban maradt fenn, utóljára I. Károly király 1324 márciusában erősítette meg az abban foglalt eredeti uralkodói kegnyilvánítást. Az oklevél dátumsorában ugyanakkor az évszámot jelölő utolsó szó vízfolt miatt alig kivehető, csupán annyi látszik, hogy eredetileg a *quinto*, vagy a *quarto* számnév állt ott. Az oklevelet első ízben az egri káptalan írta át 1275-ben, ami azonban nem bizonyítja, hogy maga a királyi diploma is ugyanabban az évben készült, ráadásul IV. László itineráriuma alapján 1274-ben is lehetségesnek látszik egy febr. eleji szurdokpüspöki tartózkodás. A kérdés jelenleg eldönthetetlen,

1275. júl. 5. Szalók völgy (*valle Zalouk*; lehetséges lokalizálására l. a jegyzetben írottakat; DF 252 593., RA 2616. sz.)¹⁹
1275. júl. 13. Rákos (*Rakus*; Pest m., ma Bp. VI., VII., VIII. és XIV. kerülete, ÁMTF IV. 550–551. p.; DL 932., RA 2619. sz., keltére uo., illetve *Szentpétery*, 1923. 319. p.)
1275. júl. 16. budai vár (DL 907., RA 2620. sz.)
1275. aug. 1. Székesfehérvár (DF 248 644., RA 2627. sz., valószínű keltére uo. az itinerárium alapján)
1275. aug. 3. Székesfehérvár (DF 261 779., RA 2629. sz.)
1275. aug. 24. Zólyom (*Zolum*; csak kiadásból ismert irat, RA 2731. sz., a kelet körüli eltérő véleményekre uo.)²⁰

annál is inkább, mert az átírások során a napi dátum másolása közben becsúszhatott egy-egy hiba és néhány nappal később már 1275-ben is járhatott akár a király a hevesi településen. Borsa I. szintén későbbi tévesztésre gondolt, ő azonban azt feltételezte, hogy az 1275-ös év a káptalan átíró oklevele keltének hatására került — 1279-ben vagy 1324-ben — az eredeti kiadvány szövegét fenntartó *privilegiumba*. Véleménye szerint ilyenformán a szóban forgó oklevél 1273-ban vagy 1274-ben is kelhetett. Fentiek miatt az adatot kérdőjellel vettük fel az összeállításba

- 19 A keltezésben megjelölt helynév nem azonosítható, tekintve legkevesebb öt Szalók nevű települést ismerünk a korban: egy-egy Sáros és Szepes megyékben, azok határán, kettő Hevesben, egy Veszprémben feküdt, míg végül egy hatodik Zemplén megyében (l. *Csánki* I. 61. 73., 254., 310., 362. p., III. 251. p.). A *valle* szó sem nyújt támpontot a kérdésben, minthogy használata a tereptani-geomorfológiai viszonyok tükrében egyedül a dél-hevesi Szalók esetében lenne meglepő, a többi falu ugyanis kivétel nélkül hegyek között, illetve dombvidéken települt. Jakó Zs. a Szepes megyei településsel azonosította. (L. EO I. 456. p. A későbbi Nagyszalók, ma Velký Slavkov, Szlovákiában, az Eperjesi kerületben fekszik.)
- 20 Év nélkül, Szent István király ünnepének (aug. 20.) ötödik napján, Zólyomban kelt oklevelében az uralkodó a felségértés bűnébe esett Mojs és a lázadásban hozzá csatlakozott Salamon fia Simon három, megnevezett birtokát bizonyos Belus fia Belusnak adományozza. A két pártütéssel vádolt előkelő személyének meghatározása aligha lehet kétséges, a kutatás az előbbit a V. István nádorával és szlávón bánjával, az utóbbit pedig Döröcske nembeli Salamon fia Simonnal azonosítja (l. *Salamon*, 1894. 97–98. p.; *Karácsonyi*, 1995. 447–448. p.). Keveset tudunk ellenben a szóban forgó felségértés elkövetésének körülményeiről, annak időpontja a régóta folyó tudományos vita dacára még ma sem eldőntött. Az eseményről IV. László egy 1275. szept. 27-i adománylevele számol be részletesen, amelyből megtudjuk, hogy Mojs Csák nembeli Ugrinnal és néhány cinkostársával a Fejér megyei Fövenyen fegyveres támadást intézett a király és a kísértében ott tartózkodó hívei ellen, s minthogy az év nélkül kelt zólyomi oklevélén kívül egyéb forrásban a felségáruló akciónak nem találjuk nyomát, annak *terminus ante quem*-jének a fenti dátumot vehetjük. További segítséget jelent a datáláshoz, hogy oklevelünkben Mojsot egyszerűen mesternek nevezi a király, ami a XIII. század második felének címzési gyakorlatában általában azt jelentette, hogy az adott előkelő éppen semmilyen hivatalt nem visel, de

1275. szept. 14. Buda (DF 244 517., RA 2648. sz.)
1275. szept. Veszprém (*Vesprim*; a király oklevelében említi, hogy a
második fele Bakonyerdőbe, vadászatra tartván a városba látogatott; DL
915., RA 2651. sz. Keltére uo., amit a veszprémi püspök-
ségnek tett szept. 22-i adománya is alátámasztani látszik
[RA 2649. sz.]. Gut-Keled nembeli Amadé az oklevelben
említett vasi ispánságára l. *Zsoldos*, 2011. 225. p.)
1275. szept. veszprémvölgyi Szűz Mária-kolostor (*ecclesia de valle*
második fele *Vespremiensi*; Veszprém vm., akkor Veszprém közvetlen hatá-
rában, ma területén, a Séd partján; DL 915., RA 2651. sz.,
keltére uo., illetve l. az előző tartózkodási helyet)

korábban az országos vagy az udvari méltóságok egyikét töltötte be. Mojs esetleges nagyobb vagy kisebb rangú országbároi hivatalviselése, akár megyésispáni tisztsége azonban sem 1275, sem pedig a következő év augusztusában nem mutatható ki, alighanem azért, mert — gyanút keltő kivételként — valóban semmilyen poszton nem volt tagja a kormányzatnak. A tekintélyes báró, akinek addigi országnagyi karrierje az előző két bő esztendő viharai során lényegében szakadatlan volt, az 1275. jún. 4. utáni napokban veszítette el éppen viselt királynéi tárnokmesteri tisztségét, de öt hónappal később, dec. elején már a királynéi udvarbírói méltóságban és a somogyi ispánságban találjuk (*Zsoldos*, 2011. 68., 194., 206. p.). Hasonlóképpen, talán a napi dátumokban is megegyező módon alakult lázadójárta, Csák nembeli Ugrin közéleti pályája: 1274 júniusában őt a szőrényi bánagról váltották le, az év decemberére pedig ő is visszakerült a királyi tanácsba: ezúttal a vajdai széket nyerte el (l. *Zsoldos*, 2011. 39., 50. p.). Az ezt követő hetek szinte követhetetlen személyi változásainak és hivatalcseréinek nyomán legkésőbb febr. elejére Mojs az országbírószágban, Ugrin pedig az erdélyi vajdai méltóságban „állapodott meg”, majd ismeretlen időpontban, vélhetően még jóval aug. előtt újfent elvesztették tisztségeiket (*Zsoldos*, 2011. 33., 39. p.). Hogy ez aligha hozható összefüggésbe a főenyi támadással, következőképp hogy az ezt említő zólyomi oklevél korábban, az előző év augusztusában kelt, a történetek logikáján túl egyéb adat is alátámasztja. 1277. júl. 20-án a király szolgálataiért egy tolnai udvarnokfölddel adományozta meg — a kérdéses kiadványában még hűtlensége okán Predymh nevű birtokától megfosztott — Salamon fia Simont (ÁUO XII. 192. p.). A kegynyilvánítás kapcsán kiadott iktatási parancs és a székesfehérvári káptalan annak végrehajtásáról szóló jelentése ugyanakkor valószínűség szerint még az előző évben, valamikor jún. 13. előtt kelt, utóbbi ugyanis alországbírónak nevezi a Döröcske nemzetséghez tartozó előkelőt, Salamon tisztségviselése pedig, mint arra *Zsoldos* A. rámutatott, megalapozottan helyezhető ura, Mojs említett országbírósága idejére. (L. ÁUO XII. 216–217. p. A jún. közepi dátum Salamon hivatalbeli utóda, Balduin első felbukkanásából következik. L. *Zsoldos*, 2011. 33. p.: 204. jegyz.) Mindezek alapján úgy véljük, 1275 vége után mindkét báró, legkésőbb a következő év első felétől Salamon alországbíró is élvezte a király kegyét, és mivel annak elvesztése, főképp birtokelkobzással járó szankcionálása a későbbiekben, Mojs 1280-ban történt haláláig csaknem kizárható — annak ellenére, hogy a király itineráriuma tagadhatatlanul támaszt némi kételyt a kérdésben —, a vizsgált oklevél 1275-ben kelt.

1275. szept.
vagy okt.? Bakonyerdő (*silva Bokon*; Bakonyi isp., ma Veszprém m., a király említi Veszprém mellett kiadott *privilegium*ában, hogy a Bakony erdejébe tart vadászat céljából, ami nagy valószínűség szerint — legkésőbb okt. közepe előtt — meg is valósult; DL 915., RA 2651. sz., keltére l. fentebb, a veszprémi tartózkodásnál írtakat)
1275. okt. 16. Székesfehérvár mellett (DL 98 161., RA 2653. sz., valószínű keltére uo., illetve DPM 64. sz. Itt köszönöm meg a szerzőnek, hogy legújabb, megjelenés előtt álló munkáját önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta, és más tekintetben is segítséget nyújtott.)
1275. okt. 18.? Székesfehérvár (DL 1525., RA 2654. sz.)²¹
1275. okt. 31. Székesfehérvár (DF 283 555., RA 2658. sz.)

21 Év nélkül, Szent Gál ünnepe utáni pénteken, Székesfehérvárott kelt oklevelében a király testvéreinek, Erzsébetnek és a Boldogasszony-szigeti domonkos nővéreknek adományozza a somogyi vár Igal és Borhod között fekvő földjét. Borsa I. egy minden biztonnal a királynak tulajdonítható *datum pro memoria*-oklevél, valamint IV. László okt. 31-én kiadott *memorialisa* (RA 2653., 2658. sz.) alapján a *patens* keltét 1275-re datálta, aminek helytállósága azonban több szempontból is megkérdőjelezhető. Az 1287 utáni esztendőket teljes bizonyossággal kizárhatjuk a számba vehető évek sorából: az adományt ugyanis Erzsébet és apácátársai közösen kapták, így nem lehet kétséges, hogy a kegnyilvánításra csak 1288 májusa, a hercegnő botrányos férjhez menetele előtt kerülhetett sor, amikor még a kolostor lakója volt (l. KLE 235. p.). 1272 és 1287 között okt. második felében valóban csak 1275-ből van adatunk az uralkodó székesfehérvári tartózkodására, ez pedig viszonylag nyomós érvek mondható, de az itinerárium meglehetősen töredezettsége miatt számos más évben, így 1272-ben, 1273-ban, 1274-ben, 1277-ben, 1283-ban és 1285-ben is elképzelhető, hogy a király a kérdéses időpontban a koronázóvárosban volt. A Borsa meghatározása szerinti évben ugyanakkor a *datatio*ban megjelölt nap (okt. 18.) Szent Lukács ünnepével azonos, így, ha természetesen nem is lehetetlen, de mindenképp furcsa, hogy az adománylevelet nem az evangélista — középkori okleveleink dátumformáiban egyébként igen gyakran felbukkanó — emléknepje szerint keltezték. Megjegyzendő azonban, hogy amennyiben az említett *damus pro memoria* valóban 1275 októberében készült, annak *datatio*jában szintén jóval bonyolultabban, nem pedig a kézenfekvő Szent Gál-ünnep szerint adták meg napi keletét, okt. 16-át. Közvetve 1275 mellett szól ugyanakkor, hogy Geregye nembeli Miklós országbíró ez év okt. 6-án Székesfehérvárott, egy héttel később pedig a várostól mindössze néhány órányi járóföldre fekvő Bodajk mellett tartózkodott, talán a szintén Fejér megyében időző királyi udvar közelében, vagy épp magának a királynak a társaságában (DF 272 285.; UBB II. 79. p.). Mindezek fényében a *patens* feltehetően 1275-ben vagy 1274-ben kelt (ekkor a napi dátum okt. 19. lenne), de tekintettel a bizonytalansági tényezőkre, az adatot helyesebbnek láttuk kérdőjellel felvenni az itineráriumba.

1276. jan. 8.º Istvánd (*Stephand*; Zala vm., ma Zalaistvánd, uo.; DF 261 254., RA 2685. sz. A valószínűleg már ekkor folyó dunántúli hadjáratra: *Szabó*, 1886. 35. p.)
1276. jan. 20.º Bolhás (*Bulhas*; Somogy vm., ma uo.; DL 938., RA 2689. sz.)
1276. febr. 3.º Lábod (*Labod*; Somogy vm., ma uo.; DL 3542., RA 2765. sz.)²²
1276. febr. 9.º Örs (*villa Vrs*; valószínűleg a Zala megyei, ma Vörs néven ismert település; „a hűtlenek ellen jelenleg folyó háborúban”, a minden bizonnyal a Héder nembeli Kőszegi testvérek és Gut-Keled nembeli Joakim ellen vezetett hadjáraton; DL 58 418., RA 2692. sz.)
1276. márc. 8. Mona (*villa Mona*; azonosítására l. a jegyzetet; DL 40 130., RA 2694. sz.)²³
1276. márc. 18. Tát (*villa Taat*; Esztergom vm., ma Komárom-Esztergom m., ÁMTF II. 314. p.; csak kiadásból ismert oklevél, RA 2695. sz., vélelmezhető keltére Fejér Gy. nyomán uo.)²⁴

22 Év nélkül, a Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.) utáni napon, Lábodon kiadott nyílt oklevelében a király a Boldogasszony-szigeti apácák Csolnok falujában szerdai napon vásártartást engedélyez. A kiadványt Borsa I. IV. László egy másik, ugyancsak Bolháson, évmegjelölés nélkül, jan. 20-án kibocsátott oklevele (RA 2764. sz.) alapján helyezte 1277-re (a jan. 20-i diploma keltezésének indoklását l. ott, a vélemény kritikáját és a vélhető valós kiadási évet fent). Az okmány hátoldalán a király első pecsétje hátsó lapjának viszonylag jó állapotú lenyomata látható. (A pecsétet a kettős kereszt szárvégein lévő kiszögellések azonosítják, a király későbbi *sigillum*ain ugyanis a száraz oldalai merőlegesek egymásra. L. *Takács*, 2012. 136–145. p.) Minthogy a király első felségpecsétje 1276. máj. közepéig volt használatban, nyilvánvaló, hogy az 1277. évi keltezés nem jöhet szóba. Az uralkodó ugyanakkor az évszámot is megjelölő, kétségtelen datálású okleveleinek tanúsága szerint 1277 előtt csak 1276-ban járt Somogy megyében, az év elején, jan. 20-án pedig épp a szinte szomszédos, néhány órányi járóföldre fekvő Bolháson tartózkodott (RA 2689. sz.). A királynak egyébként csak két másik, hasonlóképpen, tehát első *sigillum*a hátoldalával megpecsételt diplomája ismeretes, amelyeket 1276. jan. 8-án, illetve febr. 9-én adott ki (RA 2685., 2692. sz.). Ez értelemszerűen szintén azt valószínűsíti, hogy a kérdéses kiadvány 1276 elején készült.

23 A településnév nem azonosítható kétséget kizáró módon, talán a Fejér megyei Moha elírása (ÁMTF II. 395. p.), esetleg az Esztergom megyei Mányt (ÁMTF II. 229. p.) vagy — már kisebb valószínűséggel — a barsi Mányát (ma Maňa, Nyitrai kerület, Szlovákia, ÁMTF I. 461. p.) takarja.

24 A király jelen, évszám nélküli, börtöközép nyolcadán kiadott pátensében megerősíti, hogy modori Éliás fia Péternek adományozta a Bars megyei Szencse nevű földet. Borsa I.-nak az okle-

1276. márc. 21. Véteskeresztúr mellett (*apud sanctam crucem in Wertes*; Fejér vm., a ciszterci rend Szent Kereszt titulusú monostora, ma Komárom-Esztergom m., Oroszlány délnyugati határában, ÁMTF II. 415–416. p.; DL 937., RA 2696. sz., keltére a király 1276. évi, szept. 2. után kiadott átírása alapján uo., amit egyébként az itinerárium is alátámaszt.)
1276. márc. 22.? Noak vár mellett (*prope castrum Noak*; a kiadvány datálásával kapcsolatban felmerülő kérdésekre, illetve a kelethely azonosítására l. a jegyzetet; DL 49 223., RA 2698. sz.)²⁵
1276. márc. 26. Buda (DL 939., RA 2699. sz.)
1276. ápr. 5. Várad (*Varadinum*; Bihar vm., ma Oradea, Bihar m., Románia; csak kiadásból ismert irat, RA 2700. sz.)
1276. máj. 26. Muhi (*Muhy*; Borsod vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m., ÁMTF I. 791. p.; DL 47 749., RA 2704. sz., keltére uo.)²⁶
1276. jún. 3. Buda (DL 943., RA 2705. sz.)
1276. jún. 7. Buda (DL 40 132., RA 2706. sz.)
1276. júl. 8. Lórév (*Loureu*; Nagy-szigeti isp., ma Csepel-sziget, Pest m., ÁMTF IV. 203. p.; DL 938., RA 2713. sz.)

vél keltére vonatkozó érvelése minden bizonnyal teljesen helytálló, mindössze annyit tehetünk hozzá, hogy a márc. közepi táti tartózkodás a király 1276. tavaszi itineráriumába tökéletesen beleillik, valamint hogy az adományról IV. László 1276. máj. 17-én *privilegialist* is kibocsátott Péter számára (RA 2703. sz.).

- 25 A kora középkori Magyarországon csupán egy Novák nevű várat ismerünk, a Körös megyei, később Darnócként emlegetett erősséget, amely a ma a horvátországi Čačincihez tartozó Slatinski Drenovac területén emelkedett (l. *Engel*, 1996. 297–298. p.). Ez azonban egy nap alatt teljesíthetetlen, közel 250 km-es távolságra fekszik a vétesbeli Szent Kereszt-monostortól, ahol a király 22-én tartózkodott, és az is nehezen elképzelhető, hogy az említett vár alól IV. László mindössze három-négy nap leforgása alatt visszatérhetett volna Budára (RA 2696., 2699. sz.). Az oklevél hitelességével kapcsolatban ugyanakkor nem merül fel kétely, ráadásul az eredetiben és a király saját — privilegiális formában való — átírásában is fennmaradt. Elképzelhető, hogy a *scriptor* hibájából rossz évszám került a keltezésbe, aki a valós 1277 helyett az előző évet írta az oklevél végére. Amennyiben feltevésünk helytálló, a *patens* valójában 1277. márc. 14-én kelt, ami könnyen beilleszthető a király itineráriumába. Ezért, tekintettel elsősorban a fenti, egyébként vitathatatlan okkal nem magyarázható ellentmondásra, az adatot kérdőjellel iktattuk az 1276-os év tartózkodási helyei közé.
- 26 A helynév azonosításakor esetleg a Bars megyei, a közelmúltban felszámolt Mohi; Mochovce falu is szóba jöhet (Nyitrai kerület, Szlovákia, ÁMTF I. 462–463. p.).

1276. júl. 17.? Székesfehérvár (DL 47 754., RA 2714. sz.)²⁷
1276. júl. 20. Székesfehérvár (DL 944., RA 2715. sz.)
1276. aug. 2. Buda (DF 253 117., RA 2719. sz., keltére uo. a 2717. sz. alapján)
1276. aug. 16. Németi mellett (*apud villam Nempty prope Banam*; minden valószínűség szerint a Hont megyei Németi, ma Hontianské Nemce, Besztercebányai kerület, Szlovákia, ÁMTF III. 221–222. p.; DL 42 494., RA 2725. sz., a vélelmezhető kelethelyre: OHVL 19. p.)
1276. okt. 9. Serefel monostoránál (*apud monasterium Serefel*; a Megváltó tiszteletére — Serefel/Szerafin által alapított — benccs kolostor a Bars megyei Lekéren, ma Hronovce, Nyitrai kerület, Szlovákia, ÁMTF I. 457. p.; DF 285 749., RA 2746. sz.)

27 Az évszám nélkül, Szent Elek ünnepén (júl. 17.) kiadott oklevél keltét Borsa I. a király egy bizonyosan 1276. júl. 20-án, ugyancsak Fehérvárott kelt diplomája alapján helyezte 1276-ra (RA 2715. sz.). Az itinerárium szerint valóban ez az év tűnik a legvalószínűbbnek, de hozzá kell tennünk: ugyanezen megfontolásból 1280, 1283 és 1286 is szóba jöhet. Az oklevél hátoldalán lévő pecsétmaradvány IV. László király második *tiparium*ának lenyomata (a király jobb kezében tartja a jogart, aminek vége felkarjával a könyök felől kb. 110 fokos szöveget zár be, míg ez a szög előző és utolsó, ötödik *sigillum*án jól láthatóan nagyobb), de minthogy ezt a felségpecsét 1276 közepe és 1286 májusa között volt használatban (l. *Takács*, 2012. 138–139. p.), az említett időszakból csak 1286-ot tudjuk biztosan kizárni. Nem segít a kiadványban szereplő személyek azonosítása sem: Osl nembeli Osl fia Oslal 1250–1303 között találkozunk forrásainkban (l. *Engel*, 2001. Osl nem 1. tábla), apósa, nagymartoni Bertalan — leánya és Osl házasságkötésekor — 1243-ban tűnik fel az okleveles anyagban, utolsó felbukkanása pedig épp a szóban forgó kiadvány (l. *Engel*, 2001. Fraknoi [Nagymartoni, Gróf]), de nem nyújt támpontot az sem, hogy a király abban Bertalan újdonsült vejének tett Sopron megyei adományait erősítette meg, lévén a frigy nagyjából időpontját is legfeljebb találgatni tudjuk. Bertalan életrajzi adatainak mérlegelése ugyanakkor — jelesül az, hogy már 1243-ban viselte a szolgagyőri ispánságot (*Zsoldos*, 2011. 208. p.), következésképp 1276 körül feltehetően igen magas korban járt — meglátásunk szerint inkább arra ösztönöz, a legkorábbi felmerülő időpontra helyezzük az oklevél keltét. Ezt támogatja az itinerárium is, mivel jún. eleje és aug. legelső napjai között a király — alighanem megszakítás nélkül — a *medium regni*-ben, illetve közvetlen szomszédságában, a Nagy-szigeten tartózkodott (RA 2715., 2713., 2719. sz.), ezért a kérdéses adatot kérdőjellel az 1276. évhez soroltuk, hangsúlyozva, hogy a jelentős bizonytalansági tényezők miatt az 1280-as és az 1283-as esztendőnek is van némi valószínűsége.

1276. okt. vagy nov. Privigye vár mellett (*prope castrum Preuge*; Nyitra vm., ma Prievidza, Trencsényi kerület, Szlovákia, ÁMTF IV. 447–448. p.; DF 281 341., RA 2749. sz.)²⁸
1276. nov. az ország nyugati határa közelében (*Szabó*, 1886. 43. p.)
1276. dec. 26. Zirc (*Syrch*; Veszprém vm., ma uo.; DL 90 905., RA 2753. sz., vélelmezhető keltére uo.)
1277. jan. 20.? Lábod (*Labad*; Somogy vm., DF 286 555., RA 2763. sz.)²⁹

-
- 28 A Benedek alkancellár, választott esztergomi érsek által Privigye vára közelében kiállított, napi dátumot nem tartalmazó oklevelében a király Héder nembeli tárnokmester, volt soproni ispán kérésére megadományozta annak szervienseit. Minthogy Kőszegi János tárnokmestersége (1276.) aug. 9-ével, esetleg egy hónappal korábbtól adatolható, Benedek választott érsek pedig nov. 18-án szerepel utójára az alkancellárságban és utóda még az év végén hivatalba lépett (*Zsoldos*, 2011. 64., 112. p.), a király itteni tartózkodását valószínűleg okt.-re vagy nov. első felére helyezhetjük.
- 29 Az év nélkül, vízkereszt tizenötödjén, Lábodon kiadott oklevelében az uralkodó utasítja „J.” szlavón bánt, hogy Gellért királyi orvosnak adja vissza a zágrábi vár Tornova nevű földjét, miként azt kérésére a bán meg is ígérte. A kiadvány keltét közreadói 1276-ra tették, amit Borsa — a bán Gut-Keled nembeli Joakimmal azonosítva — 1277-re módosított. A kérdéses szlavón bán kilétének meghatározásához érdemes hozzátennünk, hogy a másik szóba jöhető báró, Héder nembeli Henrik fia János személye, aki 1275-ben viselte a hivatalt, azon okból valószínűtlen, mert a mondott év januárjában és febr. elején a király Budán tartózkodott (I. RA 2589., 2592. sz.), Gellért pedig csak 1274. dec. közepe táján jutott Tornova birtokába (RA 2563., 2595. sz.). Gondolatmenetében Borsa számolt a király 1276. jan. 20-án, az ugyancsak Somogy megyei Bolháson kibocsátott oklevelével (RA 2689. sz.), de a két okmány egyazon napon való keltét azon indoklással vetette el, hogy a szóban forgó települések egymástól távol fekszenek, valamint hogy Joakim (harmad ízben) 1276. aug. és 1277. márc. között állt Szlavónia élén, végül pedig mert adománya 1277. évi megerősítésekor IV. László említi *privilegium*ában, hogy Gellért birtokba vezetése Joakim szlavón bán hozzájárulásával történt (RA 2793. sz.). Az első érv nem helytálló, hiszen Bolhás és Lábod távolsága kb. 8–9 km, tehát ez alapján nem zárható ki oklevelünk 1276. évi kelte. 1276 mellett hozható fel ugyanakkor a király egy szintén évszámjegjelölés nélküli, de nagy valószínűség szerint 1276-ra helyezhető, febr. 3-án, szintén Lábodon kiállított diplomája (RA 2765. sz., feltételezhető keltére I. az ottani, vonatkozó megjegyzést). A kérdést Joakim harmadik szlavón bánságának ideje dönti el, aminek kezdetét — tekintve, hogy a báró és régi politikai szövetségesei, Kőszegi Henrik fiai 1275 késő őszén buktak ki újfent a kormányzatból, és Joakim utóda az addig viselt tárnokmesterségben, csakúgy, mint Jánosé a báni méltóságban, a következő év elején vagy akár egész első felében is hivatalban volt, sőt 1276 januárjában és februárjában a király épp ellenük viselt hadat a Dél-Dunántúlon (I. RA 2690., 2692. sz.; *Szabó*, 1886. 33–34. p.), — majd hogyan bizonyosan márc.–ápr. utánra datálhatjuk. Fentiek szerint a szóban forgó oklevél 1277-ben kelt.

1277. febr. 16. Vaska (*Vaska*; Verőcei isp., ma Vaška, Virovitičko-podravška županija, Horváto.; Országos Levéltár, Filmtár, 5664. sz. doboz, RA 2766. sz.)³⁰
1277. márc. 22. Aranyos (*Oronos*; azonosítására l. a jegyzetet; DL 36 259., RA 2770. sz.)³¹
1277. ápr. 26. Körös (*Keurus*; Körös vm., ma Križevci, Koprivničko-križevačka županija, Horváto.; DL 40 209., RA 2776. sz.)

30 Az évszám nélkül, *Invocavit*-vasárnap utáni kedden, Vaskán kiadott *mandatum*ában az uralkodó megparancsolja „J.” szlavón bánnak, hogy a zágrábi vár Tornava nevű földjét adja vissza Gellért királyi orvosnak. Az oklevél keltét a korábbi véleményekkel szemben Borsa I. helyezte 1277-re (l. a kommentárt). Indoklása, érvei feltétlenül meggyőzőek, és a kiadási évre vonatkozó megállapítása helytálló, a kérdésben azonban meglátásunk szerint a nevének kezdőbetűjével jelölt bán azonosítása, illetve méltóságviselésének ideje a perdöntő. Minthogy a „J.” rövidítés bizonyosan Gut-Keled nembeli Joakimot takarja, és ezen (harmadik) szlavón bansága 1276. febr. után kezdődött, ugyanakkor a hírhedt báró a következő év ápr. körül meghalt (l. *Pauler*; 1899. 330. p.), jelen oklevél csak 1277-ben kelhetett (a részletesebb magyarázatot és a további indokokat l. az előző jegyzetben).

31 A keltezésben szereplő helynév azonosítása problémás, a XIII. század végén ugyanis igen sok Aranyos nevű település létezett az országban, így Borsod, Heves, Közép-Szolnok, Komárom, Somogy, Baranya és Verőce megyék területén, valamint Erdélyben, Torda megyében is volt egy (ÁMTF I. 271., 752. p., III. 67., 403–404. p.; *Csánki* I. 550. p., II. 587. p., V. 679–681. p.). Borsa I. az RA vonatkozó kötetének névmutatójában Torda megyéhez sorolta a kérdéses falut, véleményünk szerint azonban a királyi itinerárium alapján ezt a lehetőséget bizton kizárhatjuk. Az uralkodó az év első hónapjainak nagy részét Somogyban és a szomszédos verőcei ispánságban töltötte, sőt alighanem még ápr. végén is Észak-Szlavóniában időzött (RA 2764., 2766., 2776. sz.), így egy erdélyi látogatás valószínűtlennek látszik. Annál is inkább, mert a szóban forgó, egyébként gyanús hitelű kiadvány és az ugyane napon, szintén Aranyoson kibocsátott másik — a keltezési hely kitétele és a *datum per manus*-formula alkalmazása miatt hasonlóképpen gyanakvást keltő — királyi oklevél tartalma is a Dráva vidékére mutat (RA 2770. sz.). IV. László az előbbiben Timót zágrábi püspök egy gerzencei birtokadományát erősítette meg, míg a másikban a főpapnak és általa utódainak adta Garics várát (RA 2771. sz.). Aligha lehet véletlen, hogy a király febr. végén és márc. első heteiben jutalmazta meg a zágrábi püspököt és káptalanját három más esetben is, jelesül márc. 3-án erősítette meg az elődei által a zágrábi egyháznak adott kiváltságokat, míg febr. 27-én és márc. 8-án újabb földadományokat jutott annak (RA 2767–2769. sz.). Feltűnő és említésre érdemes az is, hogy a király az év ezen hónapjaiban kizárólag a kiterjedt somogyi és verőcei királynéi birtokhálózat településein keltezett talán, megkövacsíthatjuk: anyja vendégeként vagy társaságában. A *datatio*ban szereplő helynév tehát szinte bizonyosan a Somogy vagy Baranya megyei, vagy a Verőcei ispánság területén fekvő települést takarja, ezek között azonban nem tudunk dönteni.

1277. máj. 23. Pest mellett, a Nagy-szigetnél (*iuxta Pest prope magnam insulam*; a mai Csepel-sziget északi csúcsa közelében, Pest m.; DF 285 549., RA 2778. sz.)
1277. máj. 30.[□] Rákos mellett (*iuxta Rakus*; a nagykorúsításáról döntő, valószínűleg 23. táján kezdődött országgyűlés, I. S. Kiss, 1971. 28–33. p.; DL 617., RA 2779. sz.)
1277. jún. 10.[□] Pest (*Pest*; DL 40 135., RA 2780. sz.)
1277. jún. 11.[□] Pest (*Pesth*; DF 210 612., RA 2781. sz.)
1277. jún. 12.[□] Pest (*Pesth*; DL 969., RA 2782. sz.)
1277. jún. 18. budai vár (DL 1003., RA 2783. sz., keltére uo.)
1277. júl. 20. Segesd (*Segusd*; Segesdi isp., ma Somogy m.; DL 971., RA 2787. sz.)
1277. júl. 21. Segesd (DL 83 134., RA 2788. sz.)
1277. aug. 17. Körmend (*Kurmend*; Vas vm., ma uo.; DL 93 865., RA 2803. sz., keltére uo.)³²
1277. aug. 20. Mézadó (*Mezadou*; Vas vm., ma Nagymizdó vagy Sárfimizdó, uo.; DL 73., RA 2804. sz., keltére az említett 1277. júl. 24-i oklevél alapján uo.)
1277. szept. 23.? Egres (*Egres*; Fejér vm., ma Pusztægres néven Sárbogárd része, uo., ÁMTF II. 360. p.; DL 47 737., RA 2817. sz.)³³
1277. okt. 4. Buda (csak kiadásból ismert diploma, RA 2819. sz.)
1277. okt. 6. Buda (DL 975., RA 2821. sz.)

32 Borsai dátumra vonatkozó indoklásához a következőket tehetjük hozzá. Csak nembeli Péter nádor második nádorsága (1277) mellett harmadik ciklusa idején (1278) is viselte a somogyi ispánságot. Első nádorsága ellenben bizonyosan kizárható, tekintve hogy egyfelől ekkor szintén ő állt Somogy megye élén, de egyszersmind nyitrai és soproni ispán is volt, másrészt 1276. aug. elején már Kőszegi Miklós viselte az első bárói hivatalt. 1278 úgyszintén kizárható, minthogy jún. 27-én már ismét más töltötte be a nádori méltóságot (I. Zsoldos, 2011. 21., 176., 194., 199. p.), aug. közepén pedig a király már minden bizonnyal Ausztriában hadakozott, de bizonyosan Pozsonytól északnyugatra járt (RA 2889. sz.). A dél-vasi tartózkodás ellenben — mint azt Borsa is megjegyezte — jól beilleszthető 1277. évi itineráriumba.

33 Borsa I. megjegyzése, miszerint 1278. szept. 22-i dátum is elképzelhető, helytálló. A helynév azonosításakor felmerülhet a Hont megyei, mai Alsószermeréd (Dolné Semerovce, Nyitrai kerület, Szlovákia, ÁMTF III. 194. p.) északnyugati határában fekvő falu is, a bácsi, Csanád, valamint Krassó megyei települések azonban — az itinerárium alapján — csaknem bizonyosan kizárhatóak.

1277. nov. 1. körül Hainburg közelében (*circa Haimburgam*; Osztrák Hercegség, ma Hainburg an der Donau, Alsó-Ausztria, Ausztria; szövetségesi találkozó és tárgyalás I. Rudolf német királlyal; *Continuatio Vindobonensis*. In: CFH I. 785. p.; *Szabó*, 1886. 51. p.)
1277. nov. 2. körül Bruck (*apud Bruccam*; Osztrák Hercegség, ma Bruck an der Leitha, Alsó-Ausztria, Ausztria; személyes találkozó és ünnepi ebéd I. Rudolf királlyal; *Continuatio Vindobonensis*. In: CFH I. 785. p.; *Szabó*, 1886. 51. p.)
1277. nov. 13. Sopron (*Suprunium*; Sopron vm., ma Győr-Moson-Sopron m.; DF 201 645., RA 2827. sz.)³⁴
1277. nov. 20. Sopron (*Suprunium*; DF 201 645., RA 2827. sz.)
1277. nov. 27. vagy Kethely (*villa Kedhel*; Sopron vm., ma Répcekethely; Mannersdorf an der Raabnitz, Burgenland, Ausztria; DL 86 847., RA 2828. sz. A király megemlíti oklevelében, hogy Kőszeg felé, a Héder nembeli Henrik-fiak ellen vonul.)
1277. nov. 28. Szentvid vár alatt (*sub castro sancti Viti*; Vas vm., Velem északnyugati határában uo.; DL 961., RA 2829. sz., keltére uo.)³⁵
1277. dec. 20. Karakó (*Corco*; Karakói isp., később és ma Vas m.; DL 49 550., RA 2830. sz.)
1278. jan. 1. Buda (DF 273 758., RA 2840. sz.)
1278. jan. 3. Buda (DF 230 213., RA 2841. sz.)
1278. febr. 21. Tök (*villa Tek*; Pilis vm., ma Pest m., ÁMTF IV. 703. p.; DL 40 137., RA 2845. sz.)
1278. márc. 22.? Pest (DF 237 017., RA 2848. sz., feltehető keltére uo.)³⁶

34 A király említi (1277.) nov. 20-i kiadványában (RA 2827. sz.), hogy Rudolf német királlyal való találkozását követően egy hete tartózkodik a városban.

35 Szentpétery I. keltezésének helytállóságát közvetve az oklevélben megadományozott Rosd nembeli Mihály nyitrai ispáni címével való említése is alátámasztja, aki az év legvégén más forrásunk szerint is hivatalt (RA 2825. sz.; vö. *Zsoldos*, 2011. 176. p.).

36 Az év nélkül, Szent Benedek ünnepe (márc. 21.) másnapján kiadott oklevelet Karácsonyi J. 1278-ra keltezte azon megfontolásból, hogy címzettje, nagymartoni Simon nyitrai ispán csak ez évben viselte e tisztséget (l. *Karácsonyi*, 1902. 120–121. p., 177. sz.). Ez azonban tévedés, Simonnal már 1277-ben is találkozunk a nyitrai ispánságban, és noha csupán egy nov. 18. utánra datálható királyi oklevél említi ilyen formában, akár márc.-ban is hivatalban lehetett, lévén más

1278. márc. 30.? Mezősomlyó (*MezewSumulo*; Krassó vm., a mai Gátalja; Gătaia, Temes m., Románia, délnyugati határában feküdt, ÁMTF III. 493–494. p.; DL 57 968., RA 2850. sz.)³⁷

*dignitas*áról nem tudunk és vélelmezhető közvetlen előde 1276 első felében szerepel utóljára (I. *Zsoldos*, 2011. 135., 352. p.). Az 1277. évet viszont a király itineráriuma alapján kizárhatjuk, IV. László ugyanis abban az évben, ráadásul pont a kérdéses márc.-i napon — a feltehetően a verőcei, esetleg a Baranya megyei — Aranyoson tartózkodott (RA 2770. sz.). Felmerül ugyanakkor az 1279. esztendő is, minthogy ekkor nem ismerjük sem a király márc.–ápr.-i tartózkodási helyeit, sem a barsi ispán személyét, aki így éppenséggel Simon is lehetett, tekintve, hogy még 1304-ben is élt (I. *Engel*, 2001. Fraknói [Nagymartoni, Gróf]), és az ekkorra való keltezés az 1279-es itinerárium alapján is minden további nélkül lehetséges. Az adatot a fentiek nyomán kérdőjellel vettük fel az itineráriumba.

- 37 Az évszámjelölés nélkül, *Letare*-vasárnap utáni szerdán kelt oklevél kiadási évét Borsa I. az alábbi, egyébként szintén év nélkül, de valóban 1278-ban készült diploma *datatio*ja nyomán, a megegyező kelet helyek és az egymáshoz viszonylag közeli időpontok figyelembevételével helyezte a mondott esztendőre. A kiadvány hátoldalán látható pecsétfolt kontúrja annak halványasága miatt kivehetetlen, így nem mérhető. Nem nyújt érdemi segítséget a dátum idejének meghatározásában az oklevél által megadományozott Baksa nembeli Simon fia Tamás életadatainak áttekintése sem, lévén a korábbi agarásziispán bizonyosan valamikor 1289. szept. vége, esetleg a következő év ápr. 29. után halt meg. (Az előbbi adatra I. Bábsztély nembeli Rénold volt nádor és Zemplén megyébe a király által kiküldött bírótársai keltezetlen, de a báró ex-nádori címéből következően csak a mondott időpont utánra helyezhető oklevelét [ÁUO V. 59. p.; vö. *Zsoldos*, 2011. 23. p.], míg az 1290 áprilisára vonatkozó információra a király aznap kibocsátott diplomáját [RA 3553. sz.]). IV. László itineráriuma alapján ellenben jó pár évet kizárhatunk: 1273-ban, 1279-ben, 1280-ban, 1282-ben, 1287-ben és az 1288-ban a király az ország egészen más, távoli vidékein tartózkodott. A fennmaradó évek köre a köztörténeti adatok fényében tovább szűkíthető: uralkodása végén IV. László és a Baksa nemzetség viszonya ugyanis rendkívül feszült volt, 1289-ben a család és a rokonság több tagja — testvérei mellett talán maga Tamás is — csatlakozott a király elleni lázadó mozgalmakhoz, így valószínűbb, hogy az itt említett adományra korábban került sor (I. *Karácsonyi*, 1995. 176–177. p.; *Pauler*, 1899. 411. p.). A fent elmondottakon túl Borsa 1278-as keltezésének elfogadása mellett a legnyomósabb érv a király itineráriuma. Mindössze két olyan évet találunk, amikor a márc. 9. utáni hetekben az uralkodó bizonyíthatóan a Temesközben, vagy annak közvetlen közelében járt: 1278-at és 1284-et. Az utóbbi évben ápr. 24-én az Arad megyei Pankotán, majd, máj. 3-án a krassói Érd-somlyón adott ki oklevelet (RA 3303., 3305. sz.). Ezen adatok elé nehézség nélkül beilleszthető egy feltételezett márc. 22-i mezősomlyói tartózkodás (1284-ben ekkorra esne a fenti *datatio*), az elvi útvonal oda-vissza „cikázása” azonban már gondolkodóba ejt. 1284. márc. 10-én a király a minden valószínűség szerint a Szolnok megyei Várkonyban keltezett, innét fordult volna tehát dél–délkelet felé, és 11–12 nap alatt Mezősomlyóra ment, majd az attól észak–északkeletre fekvő Pankotára utazott tovább, hogy végül, ismét megváltoztatva útirányát, nagyjából arrafelé haladva, amerről jött, visszatérve Krassóba, máj. elején Érd-somlyóra érkezék. Az ismertetett tényezők mérlegelése így inkább a mellett szól, hogy a kérdéses mezősomlyói tartózkodást 1278-ra helyezzük — kérdőjellel.

1278. ápr. 16. Mezősomlyó (*Mezusumlov*; Országos Levéltár, Filmtár, H. 527. sz., RA 2851. sz., keltére az 1278. júl. 30-án kiadott királyi *privilegium*levél alapján uo.)
1278. máj. 8. Temesvár (*Tumuswar*; Temes vm., ma Timișoara, Temes m., Románia; DF 274 496., RA 2864. sz.)
1278. jún. 2. Akasztó mellett (*prope villam Akazthow*; Fejér vm., ma Bács-Kiskun m., ÁMTF II. 418. p.; DL 28 707., RA 2866. sz.)
1278. jún. 19. Csanád (*Chanad*; Csanád vm., ma Nagycsanád; Cenad, Temes m., Románia, ÁMTF I. 850–853. p.; DL 66 784., RA 2870. sz.)
1278. jún. vége/júl.^o Székesfehérvár (Simonis de Keza Gesta Hungarorum. In: CFH III. 2152. p.; a II. Ottokár cseh király elleni hadjárat megkezdése; *Szabó*, 1886. 65. p.)
1278. júl. 31.º Győr (csak kiadásból ismert oklevél, RA 2883. sz. A hadjárat lefolyására: *Soós*, 1890.
1278. aug. 6.º Pozsonynál, haditáborban (*in castris apud Posonium*; Országos Levéltár, Filmtár 5551. sz. doboz, RA 2887. sz., keltére uo.)
1278. aug. 20.º Stillfried vára tájékán (*circa castrum Stilfrid*; Osztrák Hercegség, ma Stillfried an der March, Alsó-Ausztria, Ausztria; Simonis de Keza Gesta Hungarorum. In: CFH III. 2152. p.; a pontos dátumra l. *Szabó*, 1886. 65. p.)
1278. aug. 23.º Marchegg mellett (*iuxta Marheyk*; Osztrák Hercegség, ma Alsó-Ausztria, Ausztria; a felvonult magyar sereg és I. Rudolf német király csapatainak egyesülése; DL 25 764., RA 2889. sz. Vö. Simonis de Keza Gesta Hungarorum. In: CFH III. 2152. p.)³⁸

38 A győri káptalannak címzett *mandatum* keltét — az itinerárium mellett (l. *Karácsonyi*, 1902. 106–107. p., 99. sz.) — az adományos nagymartoni Simon barsi ispáni címe is megerősíti, aki 1277-ben bizonyosan viselte e tisztséget, utóda pedig csak 1280-ban tűnik fel a megye élén (*Zsoldos*, 2011. 135. p.). Hozzátehetjük még: elképzelhető, hogy az uralkodó még 25-én is Marcheggen vagy annak közelében tartózkodott, egy nem azonosítható, vélhetően a király szűkebb kíséretéhez tartozó magyar prelátnak (talán a székét nemrég elnyert János kalocsai érsek) ugyanis a Morva-parti városban adott ki oklevelet (l. DPM 76. sz.). A 1278. évi ausztriai hadjárat lefolyására: *Sóvári*, 1890. 459–477. p.

1278. aug. 26.º Dürnkrot mellett (*in campo qui vulg. dic. Ydungspeugen, circa Marchiam*; a II. Ottokár cseh király ellen — I. Rudolf német király oldalán — vívott ún. második morvamezei csata Dürnkrot és Jedenspeigen között, Osztrák Hercegség, ma Alsó-Ausztria, Ausztria; *Continuatio Vindobonensis*. In: CFH I. 785. p.; *Ottokars Österreichische Reimchronik*. In: CFH III. 1818–1820. p.; *Chronica Sancti Petri Erfordensis moderna*. In: CFH I. 473–474. p.; *Continuatio Chronicae Magni presbyteri Reicherspergensis*. In: CFH I. 759. p.)
1278. aug. 27.º Laa vára mellett (*iuxta castrum Luna*; Osztrák Hercegség, ma Laa an der Thaya, Alsó-Ausztria, Ausztria; DF 291 385., RA 2890. sz.)
1278. aug. 29. körül^o Mistelbach (*Mistelbach*; Osztrák Hercegség, ma Mistelbach an der Zaya, Alsó-Ausztria, Ausztria; személyes búcsúvétel I. Rudolf királytól; *Ottokars Österreichische Reimchronik*. In: CFH III. 1821. p.; *Pauler*, 1899. 346. p.)
1278. szept. 1. körül^o Pozsony (*Posonium*; DF 227 812., RA 2924. sz.; a király oklevelében említi, hogy a cseh király feletti diadal után hazatérőben a városba látogatott)
1278. szept. 27. Torna (*Turna*; Tornai isp., ma Turňa nad Bodvou, Kassai kerület, Szlovákia; DF 268 422., kiadatlan oklevél)³⁹
1278. okt. 16. Torna (DL 50 259., RA 2907. sz.)⁴⁰
1278. okt. 25. Sáros (*Sarus*; Sárosi isp., ma Veľký Šariš, Eperjesi kerület, Szlovákia; Országos Levéltár, Filmtár, 2103. sz. doboz, RA

39 A király Szent Kozma és Damján vértanúk ünnepén, Tornán kelt *mandatumát* az egri káptalan ugyanazon év okt. 6-án, majd pedig utóbbi oklevelet szintén az említett hiteleshely 1351-ben írta át. A keltezési helyet feltehetően az ispánságnak is nevet adó településsel azonosíthatjuk, amennyiben pedig nem tévedünk, a parancslévél kiadására 1278 őszén került sor. Ez év okt. 16-án a király ugyanis bizonyosan a felvidéki Tornán időzött (RA 2907. sz.), míg 1279-ben, amikor szintén kétségtelenül kimutatható észak-magyarországi tartózkodása a kérdéses szept. végi időszakban, az ide bő 80 km-re fekvő Sároson keltezett (RA 3011. sz.).

40 Év nélkül, Szent Gál ünnepén, Tornán kelt *mandatumában* a király megparancsolja Miklós zólyomi ispánnak, hogy toplai Clementinus részére, akit IV. Bélától kapott földjének birtokában a királyi népek háborgatnak, csereképpen jelöljön ki három ekealjnyi földet, és azt iktassa neki. 1278 végén az uralkodó, nyilván fenti rendelkezése végrehajtása után, *privilegialist* is kiállított a szóban forgó liptói föld tárgyában Clementinus részére (RA 2908. sz.), valamint 1278. nov. közepéről ismeretes egy szepesi kiadványa is (RA 2913. sz.), ami alapján csaknem kétségtelen, hogy a parancslévél is a mondott évben kelt.

2909. sz. Keltére a székesfehérvári káptalan 1278. nov. 2-i átírása alapján uo., amit közvetve az itinerárium is támogat.)⁴¹
1278. okt. 28.? Sáros (*villa Sarus*; DF 269 474., ÁHKKO 175. sz. Az oklevél az ifjabb királyné kiadványa, de az előző okmány keltezése alapján feltételezhető, hogy a király ugyancsak Sároson tartózkodott e napokban.)
1278. nov. 15. Szepes (*Scepus*; valószínűleg Szepesvár, Szepes m., ma Spišský hrad, Eperjesi kerület, Szlovákia; DL 83 136., RA 2913. sz.)
1279. jan. 5. Kölesér (*Kuleser*; Bihar vm., ma puszta Nagyszalonta; Salonta, Bihar m., Románia, nyugati határában, ÁMTF I. 636–637. p.; DF 230 214., RA 2939. sz.)⁴²
1279. jan. 18. Arad (*Orod*; Arad vm., ma Arad, Arad m., Románia, ÁMTF I. 170–172. p.; DL 94 402., RA 2940. sz.)
1279. márc. 4. Buda (DL 61 156., RA 2945. sz.)⁴³
1279. márc. 26. Buda (DL 1058., RA 3569. sz.)⁴⁴
1279. márc. 27. Buda (DL 1057., RA 3568. sz.)⁴⁵

41 A király minden bizonnyal hitvese, Erzsébet társaságában tartózkodott Sároson, az ugyanis néhány nappal később szintén a Tarca menti településen keltezett (l. ÁHKKO 175. sz.).

42 A kiadvány keltének éve a csázmái káptalan 1279. márc. 15-i átírásából következik, amit megerősít (Gut-Keled) István bán országbíró, mosoni ispán említése is, aki bizonyíthatóan csak 1278. jún. és 1279 nyara között viselte a mondott tisztségeket (l. *Zsoldos*, 2011. 34. p.).

43 Az oklevél valószínű keltére l. *Pauler*, 1899. 351–352., 558. p.: 245. jegyz.; *Zsoldos*, 1997. 81. p., amit az is alátámaszt, hogy Fülöp legátus saját kiadványa szerint 1279. márc. 4-én bizonyosan Budán tartózkodott (HO VI. 239–240. p.).

44 Az évszám elhagyásával kiállított oklevél tartalmi tekintetben (a király megparancsolja a budai káptalannak, hogy a királyi emberrel a Boldogasszony-szigeti Mária-kolostornak iktassa az utód nélkül elhunyt Uza fia Péter összes öröklött, vásárolt és szerzeményi birtokát) nyilvánvaló összefüggésben áll az alábbi, szintén évmegjelölés nélküli kiadvánnyal. A keltezés megállapítására l. a következő jegyzetet.

45 Az év nélkül, virágvasárnap utáni kedden, Budán kiadott oklevelében a király a bajvívás során utód nélkül meghalt Uza fia Péter valamennyi szerzett és öröklött birtokát visszaveszi az azokat ítéletileg lefoglaló Gergely alnádortól, és tekintettel arra, hogy Péter korábban (V.) István király engedélyével minden fekvőségét a Boldogasszony-szigeti Szűz Mária-zárdának adományozta, a rendelkezést megerősítvén, a fekvőségeket a nevezett domonkos kolostornak adja. IV. László egy másik, év nélkül, virágvasárnap utáni hétfőn, Budán kiadott parancslevelében utasítja a budai káptalant, hogy működjön közre Péter minden fekvőségének a Boldogasszony-szigeti

1279. márc. 28. Verőce (*Weureuche*; Nógrád vm., ma Pest m., ÁMTF IV. 319–320. p.; DL 1045., RA 2947. sz., valószínű keltére a király 1279. évi átírása alapján uo.)⁴⁶
1279. máj. 11. Buda (DL 73 628., RA 2949. sz.)
1279. máj. 18. Buda (az oklevél csak kiadásból ismert, RA 2951. sz., keltére a székesfehérvári társaskáptalan 1279. máj. 31-i átírása alapján uo.)
1279. jún. 23. Buda (DF 237 749., RA 2963. sz.)
1279. júl. 15.[□] Tétény (a kunok jogállását és letelepedését szabályozó országgyűlés; DL 40 199., RA 2998. sz.; *S. Kiss*, 1971. 36–39. p.)
1279. júl. 20.[□] Cset sziget (*insula Cheth*; Pest vm., ma Háros-sziget, Bp. XXIII. kerület területén; ÁMTF IV. 567–568. p.; DF 285 556., RA 2993. sz.)
1279. júl. 25. körül[□] Tétény (DL 40 149., RA 2999. sz.; vö. CDCr. VI. 308–309. p.; ÁUO IX. 250. p.; *S. Kiss*, 1971. 36–39. p.)

apácák részére történő iktatásánál (RA 3569. sz.), amely oklevél hátoldalán a király második, 1276 májusa és 1286 közepe között használt pecsétje előoldalának erősen hiányos, de még azonosítható lenyomata látszik. (DL 1058. A *sigillum*nak csak egy kisebb darabkája maradt meg a hártján a közepéből, de az uralkodó térdei között aláhulló köpeny jellegzetes, V betűt formázó redői egyértelműen megkülönböztethetőek valamennyi más pecsétje ezen részletétől. *L. Takács*, 2012. 136–145. p.) Nyilvánvaló, hogy a két oklevél kapcsolatban van egymással, és nem lehet kétséges, hogy a káptalanhoz intézett *mandatum* és vizsgált kiadványunk egymás utáni napon keltek. A birtokokat ugyanakkor a Boldogasszony-szigeti apácák 1279-ben Péter rokonaival elcserélték a pesti Révjenő jóságban lévő tulajdonrészekért (l. BTOE I. 180. p.), a királyi adománylevél keltének felső határa tehet ezen év. Szerencsére az oklevél *terminus ante quem*-jét is meg tudjuk határozni, a Kartal nemzetséghez tartozó Péter ugyanis 1276. aug. 29-én még bizonyosan élt (BTOE I. 160. p.), a számára végzetes kimenetelű párbaj megvívására következképp e két dátum közötti időben került sor. A király itineráriuma alapján azonban kizárólag 1279-re helyezhetjük az oklevél keltét, tekintve a király 1277-ben valószínűleg Baranyában (esetleg a még távolabb fekvő Verőcei ispánság területén, l. RA 2770. sz.), 1278-ban pedig Krassó megyében vagy környékén járt a nagyhét keddje körül napokban (RA 2851. sz.), míg a mondott év márciusában a hónap elején Budán, majd néhány héttel később, 28-án a minden bizonnyal a nógrádi településsel azonosítható Verőcén tartózkodott (RA 2945., 2947. sz.).

46 Az év nélkül, virágvasárnap utáni kedden, Verőcén kibocsátott *mandatum* kelteként elvileg felmerülhetne az előző (1278.) év is, ezt azonban az itinerárium kizárja, 1278. ápr. második hetében ugyanis a király nagy valószínűség szerint Krassó megyében tartózkodott (RA 2850. sz.) és az ország e részében nem ismert Verőce nevű település.

1279. aug. 18. Boldogasszony-sziget (*insula beate virginis*; DL 40 146., RA 3001. sz.)
1279. aug. 27. Buda (DL 40 319., RA 3002. sz.)
1279. szept. 11.? Torna (*Torna*; DL 992., RA 3008. sz.)⁴⁷
1279. szept. 27. Sáros (*Sarus*; DF 263 310., RA 3011. sz.)
1279. okt. 9. Torna (*Torna*; DF 248 403., RA 3012. sz., keltére — hibás dátumformula-feloldással — uo. és RA 3057. sz.)
1279. nov. 30. Somló (*Sumlo*; talán a Krassó vm.-i településsel azonosítható, ma Versec; Vršac, Dél-bánsági körzet, Vajdaság, Szerbia, ÁMTF III. 493–494. p.; DL 1039., RA 3014. sz., valószínű keltére l. *Karácsonyi*, 1902. 108–109. p., 119. sz.)
1280. jan. 17. Beszterce (*Bysterche*; Doboka vm., ma Bistrița, Beszterce-Naszód m., Románia; DL 57 210., RA 3033. sz.)
1280. márc. 10. Dömsöd (*Gumseed*; Fejér vm., ma Pest m., ÁMTF II. 422. p.; DL 1083., RA 3037. sz., keltére a király 1280. évi átírása alapján uo.)
1280. márc. 31. Buda (DL 505., RA 3043. sz.)
1280. ápr. 4. Vacs (*Vach*; Pest vm., ma Pusztavacs, uo., ÁMTF IV. 562–563. p.; DL 58 423., RA 3046. sz.)
1280. ápr. 9. Szikszó (*Zekzou*; Abaúj vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m., ÁMTF I. 147–148. p.; DL 1062., RA 3047. sz.)
1280. ápr. 11. Szikszó (*Zykzo*; DL 1115., RA 3048. sz., keltére a király 1281. szept. 20-i átírása, illetve az itinerárium alapján uo.)

47 Az évszám elhagyásával, a Kisboldogasszony ünnepének (szept. 8.) negyednapján, Tornán kelt *mandatumában* a király utasítja Jób pécsi püspököt, hogy a pécsi káptalan tanúbizonyosságával küldje ki emberét a nyulak-szigeti apácák panaszának kivizsgálására, miszerint Morián fia Morián feldúlta Koplány nevű birtokukat, továbbá a nevezettet idézze meg eléje. Az oklevelet Borsa I. IV. László 1279. okt. 2-i, szintén Tornán lejegyzett kiadványa (RA 3012. sz.) alapján keltezte a fent megjelölt évre. Megállapítását a következőkkel támaszthatjuk alá. Moriánt az uralkodó 1280. ápr. 11-én kelt parancslevelében (RA 3048. sz.) már mint elhunyt személyt említi, és Jób 1282. szept. előtt szintén meghalt (l. *Zsoldos*, 2011. 95. p.). IV. László uralkodása ezen időszakából ugyanakkor csak 1279 őszéről rendelkezünk pozitív adattal a király Torna megyei vagy környékbeli tartózkodására (RA 3011–3012. sz.), igaz, csak két-három héttel későbből. Mivel azonban elvileg más évben is elképzelhető, hogy szept. 11. táján megfordult Tornán (ez leginkább 1274 esetében merülhet fel), az adatot kérdőjellel soroltuk be.

1280. máj. 21. Jenke (*villa Jenke*; Borsod vm., ma puszta Alsózsolca és Miskolc-Szirma között, Borsod-Abaúj-Zemplén m. [ÁMTF I. 457. p.], vagy Ung vm., ma Jenkovce, Kassai kerület, Szlovákia; DL 1064., RA 3052. sz.)
1280. aug. 9. Esztergom (DF 260 583., RA 3058. sz.)
1280. aug. 23. Buda (DL 1066., RA 3069. sz.)
1280. okt. 18. Várad (*Varadinum*; Országos Levéltár, Filmtár, 1998. sz. doboz, RA 3077. sz.)
1280. nov. 11. Szalánkemén (*Zolunkemen*; Szerém m., ma Stari Slankamen, Indija része, Vajdaság, Szerbia; az országból kivonuló kunok visszatérítése céljából az Al-Dunáig vezetett hadjáraton; DF 283 664., RA 3079. sz.)
1280. dec. 29. Pest (*Pesth*; DL 66 786., RA 3083. sz., keltére uo.)
1281. jan. 16. „villa Gapew” (azonosíthatatlan helynév; DL 50 629., RA 3092. sz.)
1281. febr. 14. Visegrád (*Wysegrad*; Pilis vm., ma Pest m., ÁMTF IV. 705–712. p.; DL 77 933., RA 3095. sz., keltére az egri káptalan 1281. évi átírása nyomán uo., amit a király febr. 27-i, pesti tartózkodása is támogatni látszik, l. RA 3096. sz.)
1281. febr. 27. Pest (*Pest*; DL 57 212., RA 3096. sz.)
- 1281., ápr. 15. előtt Eger (*Agria*; DF 210 763., RA 3113. sz.)⁴⁸
1281. máj. 3. Buda (DF 200 705., RA 3109. sz., keltére a székesfehérvári társaskáptalan 1281. máj. 11-i átírása alapján uo.)
1281. aug. 9.º Szalánc vára alatt (*sub castro Zelench*; Abaúj vm., ma Nagyszalánc; Slanec, Kassai kerület, Szlovákia, ÁMTF I. 141–142. p.; az Aba nembeli Finta volt nádor elleni első, Gömör és Abaúj megyei hadjáraton; DL 69 151., RA 3112. sz., keltére: Szabó, 1886. 107. p.: 4. jegyz.)⁴⁹

48 Az András püspök és az egri egyházmegye javára kiadott *privilegium*ot Aba nembeli Finta nádor említése mellett lejegyzőjének, Bertalan egri prépostnak személye datálja, akik ápr. közepén már nem szerepelnek addigi hivatalukban (l. *Zsoldos*, 2011. 22., 112. p.).

49 Szabó K. a dátumra vonatkozó megállapítását annyival egészíthetjük ki, hogy a király — teljes keltezését tartalmazó oklevélben — első alkalommal 1282. aug. 10-én emlékezik meg Szalánc várának ostromáról (RA 3158. sz.). Elvileg elképzelhető, hogy az azt említő kiadványt az abaúji erősség ostroma idején, tehát egy nappal a szalánci oklevél kelte után állították ki, ezen lehe-

1281. júl.–aug.?^o Gönc vára alatt (*sub castro Gunch*; Abaúj vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m., ÁMTF I. 88–89. p.; feltehetően az Aba nembeli Finta elleni első hadjáraton; 1288.: DL 71 931., RA 3505. sz.)⁵⁰
1281. szept. 1. Zólyom (*Zolium*; DL 71 792., RA 3115. sz.)
1281. szept. 16., Buda (DL 30 582., UBGs I. 125–126. p.; Olivér alországbíró emléti oklevelében, hogy egy színük előtt már megkezdett vagy kevéssel előtte párbaj megszakítását a királlyal együtt engedélyezte, miután a felek a bárók közreműködésével megegyezésre léptek.)
1281. okt. 6. Szalók mellett (*prope Zaloch*; alighanem a két Heves megyei település [ma Egerszalók, illetve Abádszalók, utóbbi Jász-Nagykun-Szolnok m.] egyike, ÁMTF III. 132–134. p.; esetleg, kisebb valószínűség szerint a gömri Szalóc, ma Slavec, Kassai kerület, Szlovákia, ÁMTF II. 549. p.; DF 253 413., RA 3122. sz.)
1281. dec. 24.? Várad (*Waradinum*; DL 47 826., RA 3123. sz.)⁵¹

tőséget azonban mindenképpen kizárja, hogy 1282. júl. vége és aug. 15. között a király Patak vára alatt tartózkodott (RA 3152., 3159. sz., az abaúji, illetve zempléni hadi cselekményekre: *Zsoldos*, 1997. 91–92. p.).

- 50 A király egy, az esemény után évekkel, 1288-ban leszteméri Iván fiai javára kelt adománylevelében elmondja, hogy Péter nevű testvérük a Gönc vára alatti harcban esett el. Az esemény feltehetően az Aba nembeli Finta volt nádor elleni első, 1281 nyarán lezajlott hadjárat része volt, és az ostrom valószínűleg júl. vagy aug. hónapra tehető. (A vonatkozó kutatói véleményekre l. *Zsoldos*, 1997. 92. p.)
- 51 Évszám nélküli, a karácsony ünnepe (dec. 25.) előtti napon, Váradon kelt *mandatum*ában a király utasítja a váradi székeskáptalant, hogy „kis” Kozma mesternek iktassa a neki adományozott Fövényszarm földet, az ottani hídvámot, valamint a Feketeverem nevű halastavat, és annak végrehajtásáról tegyen jelentést. Az oklevél keltét Borsa I. a király egy 1281. dec. 31-én, hasonlóképp Váradon kiadott parancslevele (RA 3124. sz.) alapján 1281-re helyezte, amit azonban, tekintve, hogy az uralkodó több más év utolsó napjaiban is tartózkodhatott a Bihar megyei püspöki székhelyen, nem fogadhatunk el egyértelmű bizonyítéknak. A királyi *mandatum terminus post quem*-je 1277. Gut-Keled nembeli Tiba fiai ekkor adományozták ugyanis nemzetségbeli rokonuknak, Kozma fia Kozmának Privarthida és Fövényszarm birtokokat (DL 990.). Az előbbi fekvőségért 1280-ban mégis pert indítottak ellene, keresetük jogalapja azonban nem ismert (ZCsO I. 45. p.). Kozma nem mondott le az értékes bihari birtokról, és 1282. jún. 7-én kérte a váradi káptalant, hogy a várad-előhegyi konvent a jogügyletről szóló oklevelét keresse ki *registrum*ából és írja át számára (DL 990.). A várad-előhegyi monostor egy másik, 1279-ben kelt kiadványa szerint a bán állítólag Fövényszarm földről olyan oklevelet is kibocsátott, amelyben azt kizárólagosan Kozmának adományozta, de utóbbi okmány IV. László azt megerősítő oklevelével, valamint V. István a szóban forgó fekvőségnek általa Joakim részére tör-

1281. dec. 31. Várad (*Waradinum*; DF 201 892., RA 3124. sz.)
1282. márc. 2. Hatvan (*Hotuon*; Heves vm., ma uo., ÁMTF III. 98–99. p.; DF 208 456., RA 3130. sz.)
1282. márc. 16. Szepesvár (*castrum Scepus*; DF 272 261., RA 3135. sz.)
1282. márc. 20. Szepsi (*Scepsy*; Abaúj vm., ma Moldava nad Bodvou, Kassai kerület, Szlovákia, ÁMTF I. 146–147. p.; DF 243 679., RA 3139. sz.)
1282. márc. 21. Száka mellett (*iuxta fluvium Hernad prope villam Zaka*; Abaúj vm., Megyaszó nyugati határában feküdt, Borsod-Abaúj-Zemplén m., ÁMTF I. 140–141. p.; DF 277 185., RA 3140. sz.)
1282. márc. 29.? Vásárhely (*Wasarhel*; valószínűsíthető — a kelet évétől függő — azonosítására l. a jegyzetben foglaltakat; DL 93 861., RA 3571. sz.)⁵²
1282. máj. 19. Buda (DL 98 505., RA 3143. sz.)

tént adományozását írásba foglaló *privilegium*ával együtt bizonyos rábéi Sándorhoz került (DL 1056.). Kozma jóhiszeműen meg is állapodott fele, hogy 20 márkáért átadja neki a kezére jutott iratokat, amikor azonban a konvent előtt átvette a kialakított összeget, Sándor azt vallotta, azok valójában már nincsenek nála, minthogy elvesztek, de arra az esetre, ha előkerülnének, mindhárom oklevelet érvénytelennek nyilvánította. Ezek alapján nagy bizonyossággal 1278 utánra datálhatjuk a *mandatum* keltét, Kozma ugyanis feltehetően mihamarabb igyekezett a rokonai által vitatottan tulajdonolt birtokaira új, királyi oklevelet szerezni. Ekkortájt egyetlen év, 1281. dec. legutolsó napjaiban tudunk a király bihari, vagy környékbeli tartózkodásáról (l. fent), sőt dec. 31-én, mint láttuk, épp Váradon volt. Az adatot azonban, főként mert az itinerárium — bár mindenképp kisebb valószínűséggel — más év lehetőségét is felveti, inkább kérdőjellel szerepeltetjük.

- 52 A kelet évének megjelölését elhagyó, húsvét napján, Vásárhelyen kiadott *mandatum*ában a király megparancsolja a valkói ispánnak, hogy Izsóp fiainak, Adorjának és testvéreinek iktassa a valkói vár Erdőalja és Szelipese nevű földjeit. Az adománnyal kapcsolatban kiadott királyi kiváltságlevél nem maradt fenn, de azt említi Erzsébet idősebb királyné 1283. jan. 13-i megerősítő oklevelében (ÁHHKO 145. sz.). IV. László anyjának kiadványa megnevezi Adorjának az adományban részletetett fivéreit, Jánost és Izsépet is, valamint azt is elmondja, hogy azok egy Csongrád megyei birtokukért cserébe kapták az említett valkói várföldeket. IV. László okleveleinek kelte tehát minden bizonyossal 1283 elé helyezendő. Zsoldos A. úgy véli, a legvalószínűbb dátum 1282. márc. 29., ez esetben viszont — tekintve, hogy az itinerárium szerint a csongrádi Vásárhely nem jöhet szóba — a kiadási hely a Zemplén megyei település lehet. Bár kétségtől csábító a megoldási javaslat, minthogy elvben akár hosszabb idő (így több év) is eltelhetett a királyi kegynyilvánítás és annak (idősebb) Erzsébet általi megerősítése között, az adatot kérdőjellel közöljük.

1282. júl. 20.º Patak vár alatt (*sub castro Potok*; Pataki isp., ma Sárospatak, Borsod-Abaúj-Zemplén m., a második Aba nembeli Finta elleni, abaúji–zempléni hadjáraton; DL 84 224., RA 3152. sz., keltére uo. és 3153. sz.)⁵³
1282. júl. 22.º Patak vár alatt (*sub castro Potok*; DL 50 630., RA 3153. sz.)
1282. aug. 5.º Patak vár alatt (*sub castro Potok*; DL 85 217., RA 3154. sz. A király — feltehetően ekkoriban, már júl. végétől — az északkeleti országrész számára *congregatit* tartott. L. *Zsoldos*, 1997. 94–95. p.)
1282. aug. 6.º Patak (*Potok*; DL 57 967., RA 3157. sz.)⁵⁴
1282. aug. 15.º Patak (*Pathak*; DL 1045., RA 3159. sz., vélelmezhető keltére uo., 3154. sz. alapján)
1282. szept. 4.º Szeged mellett (*prope Zeguedinum*; Csongrád vm., ma uo.; DL 1126., RA 3181. sz.)
1282. szept. 15.º Szeged (*Zegned*; DF 252 015., RA 3182. sz.)⁵⁵

53 Alighanem egyetérthetünk Zsoldos A. azon megállapításával, amely szerint — minthogy az ország egyik bírójának memoriális oklevele júl. 12-ben jelölte meg az országos hadoszlás napját, amelyet egyúttal a király gyűlése kezdetének is nevez — az erősség ostroma már jún.-ban befejeződött (l. *Zsoldos*, 1997. 94–95. p.).

54 Év nélkül, Szent Domonkos ünnepe (aug. 5.) másnapján, Patakon kiadott oklevelében a király a Tisza melletti Eszeny nevű földet, amely birtokáért Simon nevezett fiai, valamint Tekes fia István pataki várnagy között per folyt, az előbbieknél itéli, lévén az egri káptalan levelével bizonyították, hogy azt jogos vásárlással szerezték. A kiadvány keltét Borsa I. a király 1282. aug. 5-i, ugyancsak Patakon kiállított *patense* (RA 3154. sz.) alapján helyezte 1282-re. Az említett Szabolcs megyei fekvőséget Simon fiai, Tamás és Baksa 1282-ben vették meg, és a jogügyletről valóban az egri káptalan állított ki *testimonialist* (CDH V/3. 185. p.), így ezt az évet tekinthetjük oklevelünk *terminus post quem*-jének. István várnagy valószínűleg a vásárlás jogszerűségét kifogásolta, feltehetően kévessel azután, hogy értesült róla. Uralkodása utolsó nyolc évében 1283-ban, 1284-ben és 1285-ben is elképzelhető IV. László aug. eleji pataki tartózkodása, minthogy azonban pozitív adattal csak 1282-ből, ráadásul épp az előző naptári napról rendelkezünk, az oklevél keltétől a fenti évet elfogadhatjuk.

55 Az év nélkül, a Kisboldogasszony ünnepe (szept. 8.) nyolcadán kiadott oklevél keltét közreadói és kivonatolói 1284-re, 1285-re és 1289-re tették, míg Borsa I. ugyancsak külön indoklás nélkül — vélhetően a király szept. 4-i, szegedi diplomája alapján (RA 3181. sz.) — 1282-re helyezte azt. A kiadványban IV. László a gerzencei ispánság minden lakosának megparancsolja, hogy — mivel az ispánságot átengedte Timót zágrábi püspöknek — az ispánt megillető valamennyi jövedelmet ezentúl a főpap offiálisainak teljesítsék. A mondott ispánságot a király 1277-ben adományozta Timótnak, amit 1284. jún. 7-én megújított és átírt a püspök kérésére (RA 2796., 3312. sz.). *Privilegiuma* megerősítésére alighanem azért volt szükség, mert valami-

1282. szept. 17/18–
okt. 21/22. között^o Hód-tó mellett (*circa lacum Hood vocatum*; Hód falu közelében, Csongrád vm., a mai Hódmezővásárhely határában; az Oldamír kipszak vezér az országba tört serege és a fellázadt és hozzá csatlakozott belföldi kunokkal vívott ún. Hód-tavi csata; Marci de Kalt *Chronicon pictum*. In: CFH I. 657. p.; vö. 1282., szept. 3. u.: RA 3179. sz.; *Zsoldos*, 1997. 69–98., különösen: 96–97. p. Czímer Károly szerint az ütközet színhelye valójában az Arad megye délnyugati csücskében fekvő Hód falu volt, a mai Temesszécsény; Seceani, Temes m., Románia, határában. L. *Czímer*, 1929. 385–398. p.)
1282. okt. 23.[□] Szeged (*Zegued*; DL 519., RA 3184. sz., keltére uo., illetve *Karácsonyi*, 1902. 110–111. p., 128. sz.)⁵⁶
1282. okt. 24. Szeged (*Zegued*; DL 93 866., RA 3185. sz., keltére uo., *Karácsonyi*, 1902. 110–111. p., 123. sz. alapján. A király említi oklevelében, hogy — feltehetően kevéssel korábban a délföldi megyék számára — báróival Szegeden *congregatiot* tartott. L. *S. Kiss*, 1971. 39–40. p.)
1282. okt. 26. Szeged (*Zegedinum*; DL 45 765., RA 3186. sz.)
1282. nov. 2. Buda (DL 1140., RA 3187. sz., keltére uo. az átírások alapján)
1283. febr. 2. Szepes (*Zepus*; DL 83 140., RA 3205. sz.)

kor 1281 áprilisa előtt előbb a Kőszegi család tagjai foglalták el azt, majd 1282–1283 folyamán, Szlavónia hercegnőjeként az anyakirályné jelentette be igényét az ispánságra (l. *Zsoldos*, 2005. 386–388. p.). Az első adománylevél keltét így 1277 és 1284 közé helyezhetjük, és tartalma alapján akár összefüggésbe is hozható a megye feletti fennhatóságért folyó küzdelem említett eseményeivel. Szerencsénkre a fenti évkörön belül IV. László itineráriuma segítségével több esztendő is kizárhatunk: 1278-ban, 1283-ban és 1284-ben a király bizonyosan az ország egészen más, legalább egy heti járóföldre fekvő vidékein járt szept. közepén, 1279-ben és 1281-ben pedig, ha nem is lehetetlen, de felettébb valószínűtlen egy szegedi látogatás. 1282. szept. 4-én ugyanakkor minden kétséget kizáróan a csongrádi településen tartózkodott, így Borsa keltezése alighanem vitán felül áll.

56 Karácsonyi az oklevél keltére vonatkozó megállapításának helytállóságát Pécs nembeli György fia Dénes bán, sárosi ispán említése is alátámasztani látszik, akinek e hivatalviselése ugyan csak 1284-ben adatolt, de — mivel az előző három évben nem ismerjük az ispáni tiszttelöltőjét — elképzelhető, hogy már ekkor is ő igazgatta Sároset (l. *Zsoldos*, 2011. 189. p.).

1283. febr. 5.? Késmárk mellett (*in Scypus prope Kazmark*; Szepes vm., ma Kežmarok, Eperjesi kerület, Szlovákia; DL 82 738., RA 3471. sz.)⁵⁷
1283. febr. 7. Késmárk (*villa Kasmark*; DF 272 292., RA 3206. sz.)
1283. febr. 9. Buda (DL 1140., RA 3207. sz.)⁵⁸
1283. márc. 3. „*Toyun*” (azonosíthatatlan helynév; DL 40 169., RA 3211. sz.)
1283. márc. 10. Szenterszébet (*villa sancte Elisabeth*; Pest vm., Bp. IX. kerületének területén feküdt, ÁMTF IV. 557. p.; DL 1142., RA 3212. sz.)
1283. márc. 15. Buda (DL 40 166., RA 3213. sz.)
1283. máj. 11.? Várkony mellett (*prope Warkun*; alighanem a Külső-Szolnok vm.-i település, ma Tiszavárkony, Jász-Nagykun-Szolnok m., *Csánki* I. 671. p.; DL 1239., RA 3051. sz.)⁵⁹

57 Év nélkül, Szent Ágota (febr. 5.) ünnepén, Késmárk mellett kibocsátott oklevélben a király (Baksa nembeli) Simon fiainak, Baksának és Tamásnak visszaadja valamennyi örökölt és szerzeményi birtokát, különösen a Szürte, Hunki, Kövesd, Eszeny és Bózs nevű fekvőségeket, amelyeket Lóránd bán fia Mátyástól vásároltak, egyben megtiltva, hogy őket birtokaikban bárki háborgassa. *A patens* keltét Borsa I. Szabó K. nyomán 1288-ra helyezte (I. Szabó, 1886. 146. p.: 2. jegyz.), utóbbi azonban indoklást nem fűzött véleményéhez. Baksa és Tamás nagy valószínűség szerint 1290 áprilisa után hunytak el (RA 3553. sz.), Rátót nembeli Mátyás pedig 1296-ban még biztosan élt (*Engel*, 2001. Rátót nem. 1. tábla), így a *terminus ante quem* ez alapján nem határozható meg. A vásárlás körülményei is kérdésesek, lévén Simon fiai valamikor az 1290-es évek első felében újabb szerződést kötöttek Mátyással az említett Zemplén és Ung megyei birtokok megvételéről (ZCSO I. 64. p.). Ez a budai káptalan által, szintén az évszám megadása nélkül kiállított oklevél Tamásról már mint néhairól beszél, így utólagos megállapodásról lehetett szó. Hunki föld ugyanakkor csere révén 1281 februárjában került Mátyás tulajdonába (DL 57 211.), eladására így értelemszerűen csak az 1280-as évek folyamán kerülhetett sor. Szabó K. keltezési javaslata az itinerárium 1288 eleji adataival nincsen ellentmondásban, 1283. febr. 7-én viszont a király Késmárkon tartózkodott, 2-án pedig ugyancsak Szepes megyében volt (I. RA 3205–3206. sz.). Jóval valószínűbbnek látszik tehát, hogy a király adománylevele is ekkor kelt, de 1288 sem zárható ki, így az adatot kérdőjellel vettük fel összeállításunkba.

58 Mindenképpen feltűnő és komoly gyanút kelt az oklevéllel kapcsolatban, hogy a király két nappal szepesi tartózkodása (RA 3206. sz.) után az onnan körülbelül 250 km-re fekvő Budán volt, ez azonban adódhat a keltezés valamely elemének esetleges pontatlanságából is.

59 Az évszám nélkül, Szent György (ápr. 24.) tizenötödjének negyednapján, Várkonyban kiadott oklevélben a király megparancsolja István szlavón bánnak, hogy bizonyos Belus fiainak, Belusnak, Miklósnak és Istvánnak szerezze vissza a Bachader által elfoglalt Lapatk nevű birtokukat és abban védelmezze meg őket. *A mandatum* keltét első kiadója, Wenzel G. 1280 körülre,

Borsa I. pedig bármiféle indoklás nélkül, de vélhetően az említett medievista nyomán, illetve az itinerárium tükrében 1280-ra helyezte, Várkonyt ugyanakkor az oklevéltár névmutatójában kérdőjelesen a Külső-Szolnok megyei településsel azonosította, aminek helytállósága a kiadvány 1280-as kelte esetén igencsak valószínűtlen, tekintve az uralkodó ápr. 11-én bizonyosan, máj. 21-én pedig feltételezhetően Borsod megyében, Miskolc vidékén, a Tisza menti Várkonytól bő 150 km-re tartózkodott (RA 3048., 3052. sz.). A szóban forgó helynév azonban Pozsony, Baranya és Borsod megyék területéről is ismert a XIII. század második feléből (I. *Házi*, 2000. 508–510. p.; ÁMTF I. 402., 815. p.). Az előbbi két lehetőségnek véleményünk szerint csekély a valószínűsége, ellenben a borsodi, Ózddal északkeletről szomszédos település már nehézség nélkül beilleszthető a király 1280 tavaszi itineráriumába. (Gyaníthatóan, már amennyiben jól rekonstruáljuk gondolatmenetét a helynév lokalizálását illetően, Borsa valójában szintén a Borsod megyei falut látta valószínűnek.) Sajnos az oklevélben szereplő személyek azonosítása sem nyújt érdemi segítséget a datálás meghatározásában. A Bachader név minden bizonnyal az előbb a Gut-Keled nembeli Joakim bán, majd a Kőszegi testvérek familiájához tartozó Bachaler ispánt — László trónörökös egykori kaproncai foglárát — takarja, akivel 1255 és 1295 tája között találkozunk forrásainkban (pályájára I. *Kádár*, 2013. 534–535. p.). Belus fia Belus első ízben 1267-ben bukkan fel, 1279-ben már testvérel, Istvánnal együtt említik (HO VIII. 109. p.; ÁUO IV. 204. p.), következő, és alighanem utolsó szereplésük pedig a kérdéses királyi parancslevél. István bán révén sem jutunk előbbre, tekintve IV. László uralkodása alatt mindössze három olyan oklevélről van tudomásunk, amelyben István nevű szlavón bán említenek, ráadásul ezek közül csak a legkésőbb, 1288. júl. 8-án kiadott jelöli meg a kelet évet is (RA 3494. sz.). Ezen kiadványában a király jóváhagyja, hogy István szlavón bán testvérei, Miklós és Pál zágrábi palotájukat Gilio ispánnak adományozzák, míg a harmadik, évmegjelölés nélkül, nagyszombaton, Budán kibocsátott oklevélben utasítja Zágráb város előjáróit, hogy Gilio ispánnak iktassák az István szlavón bán által neki adományozott gréc-vári (zágrábi) palotát (RA 3570. sz.). A két kiadvány tehát nyilvánvalóan összetartozik és a bennük említett szlavón bán kétségt kívül egyazon személy. Zsoldos A. — a szóban forgó előkelőt Gut-Keled nembeli majádi (I.) István nádor és szlavón bán fiával azonosítva — a húsvét előtti napon, Budán lejegyzett *mandatum* keltét, ebből következően pedig báni méltóságviselését az alábbi indoklással 1286-ra datálta (I. *Zsoldos*, 2011. 47. p.: 355. jegyz.): 1279 tavaszán, a kérdéses napon István még országbíró volt, az 1288. júl.-i királyi kiadványból pedig egyértelmű, hogy adományát valamikor azt megelőzően tette Gilionak, következésképpen IV. László azzal kapcsolatban kiadott iktatási parancsa csak a közbeeső kilenc nagyhét valamelyikében kelhetett. (Hozzátehetjük: bár az 1288-as oklevél szövege nem nevezi néhainak Istvánt, abból, hogy a *donatio* megerősítésekor csak két fivérént említik, következhet, hogy ekkor ő már nem élt. Közvetve gyámolítani látszik ezen feltételezést az is, hogy a bán bizonyosan 1291. jún. 17. előtt [I. HO VIII. 295. p.], sőt, némely megfontolások alapján még jóval 1290. júl. 23-át megelőzően hunyt el, IV. Miklós pápa ugyanis e napon, testvéreihez intézett levelében ő nem szerepel a címzettek között [I. ÁUO IV. 367. p.; *Karácsonyi*, 1995. 515. p.; *Wertner*, 1901. 58. p.].) Zsoldos A. nézete szerint, mivel a kérdéses évek közül 1281-ben és 1285-ben más viselte a szlavóniai bánságot, az 1280, 1282, 1284 és 1287-es esztendőket pedig a király itineráriuma nem támogatja, az a legvalószínűbb, hogy 1286 a keresett év, amikor is nagyszombat ápr. 13-ra esett, és IV. Lászlónak ismeretes olyan oklevele, amely két nappal korábban Budán kelt (1286. ápr. 11.: RA 3400. sz.). Zsoldos érvelése elfogadható és helyes, de csak és kizárólag azon feltétel teljesülése esetén, ha 1280-

ban, vagy esetleg IV. László uralkodásának valamely más évében szintén István nevű bán állt Szlavónia élén. A jegyzet elején említett, év nélkül, máj. 11-én, Várkonyban kiadott királyi oklevél ugyanis nem kelhetett 1286-ban, amikorra Gut-Keled nembeli (II.) István szlavón bánságát Zsoldos helyezte, mivel ezen év máj. 8-án a király a Szepességben, a Tisza menti Várkonytól nagyjából 300, a borsoditól pedig légvonalban mérve is legkevesebb 100 km-re járt (RA 3403. sz.), és csak egy bő hónappal később tűnik fel újra a Pest megyei Rákoson (jún. 17.: RA 3405. sz.), ahová a Sajó völgyének érintése nélkül is eljuthatott. 1280 tavaszán tehát szintén Istvánnak hívták Szlavónia bánját Zsoldos szerint (*Zsoldos*, 2011. 47. p.), kilétének pontos meghatározására azonban nem tett kísérletet, de méltóságviselése időpontját Tétény nembeli Benedek fia Péter 1279. dec. 31-ről és 1280. júl. 19-ről adatolható bánságai közé helyezte el. A szlavón báni szék betöltőjének személye így tehát kevesebb, mint egy éven belül háromszor változott volna, 1279. júl. végén ugyanis (igaz, saját oklevele szerint) még Gut-Keled Miklós, István országbíró testvére igazgatta a Drávántúlt. Ez korántsem volna szokatlan jelenség IV. László kaotikus, szakadatlan bárói csoportküzdelmektől terhelt uralkodása idején, különösen pedig 1279–1280 körül nem, némi gyanakvásnak azonban helye lehet. Zsoldos imponáló megoldási javaslata mellett ugyanis felvethető az általa figyelmen kívül hagyott 1283. esztendő, amikor is jún. 24-én bizonyosan a már említett Péter volt a bán. Elődét a tisztségben csak 1281. ápr. közepéről ismerjük, így két évet meghaladó hiátus mutatkozik az archontológiai adatsorban (*Zsoldos*, 2011. 47. p.). Ebben az időben nincs tudomásunk arról, hogy Gut-Keled István viselt-e bármiféle főúri tisztséget, mindazonáltal egy hibásan átírt datálású, de csaknem bizonyosan 1283-ban kelt, nekik tett Ung megyei földadománya alapján István és Pál nevű testvére nyilvánvalóan élvezték a király kegyét (RA 3234. sz., a kiadvány keltének megállapítását l. uo.). Az oklevél Pált báni címmel illeti, míg István neve mellett semmiféle titulus nem áll, ez pedig cáfolná sejtésünket, miszerint az utóbbi testvér 1283-ban viselte volna a szlavón báni méltóságot. A kiadvány szövege azonban csak a leleszi konvent 1426. évi átírásában maradt fenn, és Pál az összes többi, öt említő királyi oklevélben bárói cím nélkül szerepel, sőt a már említett 1291. jún. 17-i okmányban, az egyetlen általa kibocsátott magánoklevélben sem használt semmilyen országnagyi titulust. Sajnos a báni cím feltüntetése vagy éppen hiánya Istvánt illetően sem nyújt fogódzót, tekintve hogy 1272–1273-ban már két ízben is volt bán — akkor Bosznia élén (l. *Zsoldos*, 2011. 52. p.) —, és a titulust a későbbi oklevelek hol feltüntetik, hol viszont elmarad a neve után. Az 1283. évi *privilegium*, amelyben tehát István báni cím nélkül szerepel, nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a báró szlavón bán lett volna a mondott évben, hiszen az adománylevél azt megelőzően is kelhetett, hogy — feltevésünk szerint valamikor máj. eleje előtt — elnyerte volna az országnagyi méltóságot. Vizsgálódásunkat már csak a király 1283. évi itineráriumára kell kiterjesztenünk, amely éppen máj. közepéről igencsak figyelemre méltó adattal szolgál. IV. László e hónap 14-én, Kőrösön kiadott *mandatum*ának (RA 3221. sz.) kelethelyét majdnem bizonyosan a Csongrád megye északi csücskében fekvő településsel azonosíthatjuk (ÁMTF I. 897. p.), ez pedig szűk 40 km-re található a Tisza menti Várkonytól. Összefoglalva tehát: 1286. máj. 11-én a király az ország Várkony nevű faluinak bármelyikében csak felettébb bajosan tartózkodhatott volna, 1280-ban pedig az archontológiai adatok alapján kétséges, hogy — miként Zsoldos feltételezte — egy István nevű előkelő is viselte volna a szlavón bánságot. 1282-ben és 1283 első felében ellenben egyfelől nem ismert a bán személye, másrészt Gut-Keled nembeli István hivatalviselése legalábbis nem zárható ki, továbbá az említett birtokadomány révén egyértelmű bizonyítékunk van arra vonatkozóan is, hogy az utóbbi

1283. máj. 14. Kőrös (*Keurus*; valószínűleg a Csongrád vm.-i település, ma Nagykőrös, Pest m., ÁMTF I. 897. p., azonosítására l. az előző jegyzetben írottakat; DL 72 979., RA 3221. sz., keltére uo. az esztergomi káptalan 1283. aug. 1-jei átírása alapján)
1283. jún. 20. Buda (országgyűlésen?; DL 1153., RA 3225. sz.)⁶⁰

évben István élvezte a király kegyét. Minthogy 1283-ban a kérdéses máj. 11-i várkonyi tartózkodás könnyen beilleszthető a király itineráriumába, a szóban forgó *mandatum* keltét nagy valószínűséggel, de inkább kérdőjelesen, erre az évre tehetjük.

- 60 Az oklevél keltét a király (1283.) szept. 10-i átírása (RA 3262. sz.) határozza meg. Borsa I., noha a kiadványt az 1283. évi oklevelek közé vette fel, kommentárjában valószínűnek tartotta, hogy az néhány évvel korábban kelt. Jún.-i *patens*ében ugyanis a király elmondja, hogy Csapó fia András Páh nevű birtokának elpusztítása és hét jobbágya meggyilkolása fejében „hebegő” Henrik fiai valamennyi birtokát a sértett félnek adta, hozzátéve, hogy nevezett bűnösök az országgyűlésre sem jöttek el. Az adomány szept.-i megerősítésekor ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy Henrik fiai a törvényszegéssel azóta sem hagytak fel és a többszöri idézés ellenére sem jelentek meg a hatóságok előtt, amit Borsa úgy értelmezett, hogy az említett idézésekre az első oklevél kelte, jún. 20. óta került sor. Érvélese szerint az ilyen szigorú ítéletek meghozatalára általában jóval hosszabb perbehívási terminusok után került sor, és a jún.-i időpont, valamint a király említett szept. 10-i oklevelének kiadása között nem telt el három hónap sem, ami joggal veti fel annak lehetőségét, hogy az uralkodó által átírt jún. 20-i diploma valójában az előző évek valamelyikében kelt. Borsának abban kétségtelenül igaza van, hogy az alig három hónap igencsak szűkösnek tűnik a többször megismételt idézések és azok elmulasztásának megtörténte, azonban semmi sem utal arra, hogy a hatóságok által végrehajtott első (esetleg már második) perjogi cselekményre, a Henrik-fiak hivatalos megidézésére nem a nyári országgyűlés előtt, akár fél évvel korábban került sor, sőt az első, átírt okmány közlése, miszerint nevezettek az országgyűlésen sem jelentek meg, egyenesen arra látszik utalni, hogy oda is kaptak egy idézést ügyük tisztázására. A kérdésben az archontológiai adataink az 1283-as datálás mellett csaknem egyértelmű bizonyítékkul szolgálnak. A király szept. 10-i levele megemlíti ugyanis, hogy hatalmaskodás ügyében (Péc nembeli) Dénes nádor és bírótársa, Gergely somogyi ispán is elmarasztalta „hebegő” Henrik fiait (l. ÁNHO 215. sz.). Dénes első két nádori ciklusa idején (1273–1274, 1277–1278) azonban — az egyébként a testvérével azonosítható — Gergely, bár 1275 és 1278 között három ízben is viselte a somogyi ispáni tisztelet, egyszer sem töltötte be a hivatalát, minthogy egyéb bárói méltósága sem volt (l. *Zsoldos*, 2011. 194., 304. p.). Jelen esetben arra sem gondolhatunk, hogy egyszerűen csak elmaradt az általa viselt tisztség megnevezése, mivel az időszak somogyi ispánjait meglehetősen jól ismerjük, a kérdéses évekre vonatkozóan pedig szinte teljes adatsorral rendelkezünk. (Második nádorsága alkalmával különben Dénes maga volt a somogyi ipán.) 1283. ápr. közepétől számított bő egy évig azonban nem tudjuk, ki állt Somogy megye élén, mint ahogy Gergely esetleges hivatalviseléséről sincs tudomásunk, így csak valamikor az év közepén, Csák nembeli Máté nádor vélelmezhető halálát követően nyerhette el, immár harmadszor, a somogyi ispánságot, majd bíráskodott az új nádorral Csapó fia András ügyében. Mindezek alapján oklevelünk csak 1283-ban kelhetett.

1283. jún. 23. Buda (DL 1146., RA 3227. sz.)
1283. jún. 24. Boldogasszony-sziget (*insula beate virginis*; DL 1147., RA 3240. sz.)
1283. júl. 5. Székesfehérvár (DF 208 583., rossz napi keltezéssel: RA 3247. sz.)
1283. júl. 25. Jánoshida mellett (*prope Iwanushyda*; Szolnok vm., ma Jász-Nagykun-Szolnok m., DF 201 651., RA 3249. sz.)
1283. aug. 20. Gönc (*Gunch*; Abaúj vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m., ÁMTF I. 88–89. p.; DL 90 437., RA 3253. sz.)
1283. szept. 3.? Nyárád (*Narag*; valószínűsíthető fekvésére l. a jegyzetben írtakat; DL 38 666., RA 2737. sz.)⁶¹

61 Évmegjelölés nélkül, Szent Egyed ünnepének (szept. 1.) harmadnapján, Nyárádon kiadott oklevelében a király utasítja a győri káptalant, hogy küldje ki képviselőjét Pál pozsonyi ispánhoz és annak officialisához, akik lerombolták óvári Konrád nyolc faluját, és szólítsa fel azokat a dúlások során elvitt ingóságok hiánytalan visszaadására. A *mandatum* keltét a hátdaloldalon található pecsétmaradvány alapján Borsa I. 1276-ra datálta, ennek helytállósága azonban szerintünk kérdéses. Borsának abban kétségekívül igaza van, hogy az eredeti mérethez képest körülbelül harmad részben megmaradt pecsétmarab a király második *tiparium*ának lenyomata, az 1277 elején bevezetett megkülönböztető jelek (l. *Szentpétery*, 1930. 114. p., vö. DL 1003.) hiánya — ami 1276-ra helyezné a kiadványt — azonban nem fogadható el érvként, lévén a pecsét azon részei is hiányoznak, amelyek differenciálnák a két lenyomatot. Meg kell jegyezzük ugyanakkor, hogy Borsa megjegyzése nem egyértelmű: kommentárja alapján csupán következtetni tudunk arra, hogy a datálás megállapítása az 1277-ben bevésített megkülönböztető jelek hiányán alapul. Sajnos nem tudjuk, hogy a pecsétmaradvány milyen állapotban volt, amikor legalább 50 esztendeje Borsa megvizsgálta vagy Szentpétery jegyzeteivel összehasonlította az oklevelet, de aligha valószínű, hogy a pecsétből az elmúlt évtizedekben törtek volna le újabb darabok. (Az Országos Levéltár gyűjteményében sajnos nincs korábbi fotó az oklevélről.) Mindazonáltal a pecsét az uralkodó karjainak tartása alapján bizonyosan IV. László 1276 májusa és 1286 dereka között használt pecsétváltozatai egyikének lenyomata (l. *Takács*, 2012. 138–139. p.), oklevelünk tehát a jelzett időpontok között keletkezhetett csak. Minden bizonnyal ezen ügyvel kapcsolatban született a győri káptalan két, egyező szövegű, a királynak, valamint Pécs nembeli Dénes nádornak küldött oklevele is, amelyekben a hiteleshely a nádor kérésére átírta óvári Konrádnak a testület tagjai előtt tett panaszát (UBB II. 67–69. p.). Ebben Konrád elmondta, hogy kiliti Saul fiai, Salamon és István, valamint — velük egy időben, sőt talán ugyanazon a napon, szept. 15-én — Pál pozsonyi ispán is rátört az ő Moson megyei birtokaira, sőt előbbiek tanácsal is segítették az ispánt, miként tud embereivel a legkönnyebben átkelni a Dunán Konrád fekvőségeinek dúlására. A király szóban forgó nyárádi *mandatuma* és a káptalan oklevele nagy valószínűség szerint ugyanazon év szeptemberében kelt, tekintve, hogy Pozsony ispánjaként mindkét okmányban egy bizonyos Pál szerepel, és aligha két különböző személyről van szó. 1276-ban viszont Pécs nembeli Dénes bizonyosan nem viselte a nádori méltóságot, következő nádori megbízatása pedig 1277 utolsó hetei és 1278 márciusa közé esett. Harmadik nádorsága azonban szóba jöhet,

1283. szept. 3.? Nyárád mellett (*apud villam Naragh*; DL 91 789., RA 2738. sz.)⁶²
1283. szept. 12. Buda (DF 278 068., RA 2408. sz.)⁶³

mivel 1283-ban minden bizonnyal már jún.-ban is hivatalban volt (l. ÁNHO 215. sz. és kommentárja; nádori ciklusaira: *Zsoldos*, 2011. 21–22. p.), és amennyiben Nyárádot a Borsod megyei településsel azonosítjuk (ma Mezőnyárád, Borsod-Abaúj-Zemplén m.), az könnyűszerrel beilleszthető a király az évi itineráriumába. Ekkor történetesen a pozsonyi ispán személyét nem ismerjük, az viszont valószínű, hogy az év második felében — talán Csák nembeli Máté nádor már ekkor bekövetkezett halála miatt — e tisztségben is változás történt (*Zsoldos*, 2011. 22., 185–186. p.). Összefoglalva: ha Borsa I. ma már nem ellenőrizhető szfragiszitikai érve helytelen, és a győri káptalan óvári Konrád Pál pozsonyi ispán hatalmaskodása miatti panaszát csakugyan azon év szeptemberében írta meg a királynak, amikor a nyárádi parancslevél készült, akkor azok kiadását nagy biztonsággal 1283-ra tehetjük. Ha azonban Borsa 1276-os datálását helyesnek fogadjuk el, akkor az csak két feltétel teljesülése esetén lehetséges. Egyrészt, ha a két *mandatum*ban szereplő ügyek között nem áll fenn az általunk feltételezett szorosabb összefüggés, és a győri káptalan okleveleit — mint azt azok közreadója, Lindeck-Pozza is tette — akár 1274-re is datálhatnák: ez év jelentős részében, éppen szept. végéig ugyanis Pécs nembeli Dénes volt a nádor, bár ezen túl egy bizonyos Pál nevű előkelőnek kellett betöltenie a pozsonyi ispánságot is. A másik feltétel, hogy Pál ispán két ízben is megtámadta ellenlábasa birtokait, egyszer 1274. szept.-ben, majd egy-két évvel később, 1276. szept. eleje előtt, ráadásul mindkét hatalmaskodását szerencsésen megsúzta, sőt a király a második alkalommal, dacára annak, hogy megalapozottnak találta az őt ért vádakait, egyelőre nem váltotta le Pozsony megye éléről. Sajnos a pozsonyi ispáni tisztség betöltőjéről a kérdéses nyár végi–szept. eleji időszakot illetően sem 1274-ben, sem pedig 1276-ban nem tudunk semmi biztosat (*Zsoldos*, 2011. 185. p.), bár az előbbi év vonatkozásában úgy tűnik, hogy Pál pozsonyi ispáni hivatalviselése aligha merülhet fel: az 1274-es év egyedül adatolható pozsonyi ispánja Gut-Keled Joakim, aki csak négy, febr. 22. és szept. 3. között kelt *privilegialis* méltóságsorában szerepel e titullussal (RA 2461–2163., 2488. sz.), bár ha az 1273–1274-es esztendő okleveleinek méltóságsoraiban feltűnő Joakim tisztségeinek összevisszaságát áttekintjük (RA 2380., 2382–2386., 2388–2392., 2395, 2403., 2411–2412., 2414. sz.), talán kijelenthető, hogy azon tény háttérében, hogy 1274 túlnyomó részében nem ismerjük a pozsonyi ispánt, inkább az állt, hogy forrásaink egyszerűen nem említik Joakim tisztségviselését. 1283-ban, ahol ápr. közepe után szintén nincs adatunk a pozsonyi ispán személyére, ezzel a lehetőséggel feltehetően nem kell számolnunk, így tehát azt gondoljuk, Pál megyésispánságának ideje az utóbbi évben valószínűbb. A bizonytalanságra való tekintettel azonban az adatot kérdőjellel szerepeltetjük összeállításunkban.

- 62 Az oklevél alighanem ugyanazon a napon készült, mint az előbbi kiadvány. Ennek alátámasztására, valamint a keltük valószínűsíthető időpontjára és helyére vonatkozó megjegyzést l. az előző jegyzetben.
- 63 Borsa I. a pannonthalmi konvent 1457. évi átíró oklevelében lévő, mára gyakorlatilag olvashatatlaná vált évszámot, feltételezve, hogy a sokszoros átírás következtében hibásan jegyezték le, 1273-ra javította, meglátásunk szerint helytelenül és indokolatlanul, amit az eredeti oklevél szövegének másik fenntartója, az ugyancsak az említett konvent által készített XVIII. századi másolat támaszt alá (l. DF 278 069.).

1283. szept. 13.?	Buda (DL 93 864., RA 3595. sz.) ⁶⁴
1283. szept. 15.	Buda (DF 279 246., RA 3264. sz.) ⁶⁵
1283. szept. 20.	Csát mellett (<i>apud villam Chat</i> ; azonosítására l. a megjegyzést; DL 40 165., RA 3210. sz.) ⁶⁶
1283. okt. 19.	Esztergom (DL 31 055., RA 3270. sz.)

64 Az év nélkül, Kisboldogasszony (szept. 8.) nyolcada előtti hétfőn kelt oklevelében a király megparancsolja D betűvel jelölt nádorának, hogy a rokonai, Lukács fia László és Benedek, Márk fia György és mások által Csapó fia András ellen elkövetett jogtalanságokért adasson elégtételt a nevezettekkel és Andrást vegye védelmébe. A kiadvány keltének meghatározására Borsó I. azzal az indoklással nem tett javaslatot, hogy Dénes több év szeptemberében is viselte a nádori hivatalt, így azt okmánytára végén, az év nélküli oklevelek közé vette fel. A nádor személyének azonosításában igazat adhatunk neki: egyetlen D betűvel kezdődő nevű nádort ismerünk a korban, Péc nembeli György fia Dénest, aki négy alkalommal is betöltötte ezt a hivatalt IV. László uralkodása idején (1273–1274, 1277–1278, 1283–1284?, 1284, l. *Zsoldos*, 2011. 21–22. p.). A szóban forgó négy nádori ciklus közül azonban a másodikat és az utolsót kizárhatjuk, tekintve Dénes ezen évek szeptemberében bizonyosan nem volt nádor (1277-ben nov. 18. után lépett hivatalba, amit legfeljebb négy hónapig, márc.-ig viselt, 1284. aug. 20-án pedig már ismét más találunk a méltóságban). Feltűnő, hogy a király Dénes címzésében annak nádori titulusa mellett nem említ ispánságot, ami pedig harmadik nádorsága idejére látszik mutatni. Ekkor ugyanis, elmentésben első két nádori ciklusával, mikoris előbb az oklisci, majd utóbb a somogyi ispánságot viselte, nem tudunk megyésispáni tisztségéről. Ez önmagában ugyan még nem perdöntő, de a keltezés formája ugyancsak az 1283. évi kiadást sejteti. 1274-ben a Kisboldogasszony nyolcada előtti hétfő szept. 10-én volt, így kevésbé valószínű, hogy a parancslevél kibocsátásnak időpontját ne a két nappal korábban volt ünnephez, szept. 8-ához viszonyítva adták volna meg, míg 1283-ban a mondott keltezés logikusabb, tekintve akkor a kérdéses hétfő 13-án volt, tehát jóval közelebb az ünnep nyolcadához (szerda). Következtetésünket a királyi itinerárium is megerősíti, 1283. szept. 15-én az ugyanis épp Budán bocsátott ki oklevelet IV. László (RA 3264. sz.), míg 1274 szeptemberében nem mutatható ki ottani tartózkodása. Az elmondottak alapján úgy véljük, 1283 tekinthető oklevelünk keltének, minthogy azonban 1274 sem zárható ki teljesen, az adatot kérdőjellel vettük fel az itineráriumba.

65 Ugyane napon Erzsébet (Izabella) királyné szintén Budán, vélhetőleg férje, az uralkodó társaságában tartózkodott (l. ÁHHKO 205. sz.).

66 1283-ban, Szent Mátyas apostol és evangélista (!) ünnepe (febr. 24.) előtt való napon, Csát mellett kiadott oklevelében a király engedélyezi a nyíri nemeseknek, hogy a Tisza és a Bodrog összefolyásánál emelkedő Tarcál-hegyen saját védelmükre várat építhessenek. Borsó I. a napi keltezés nyilvánvaló hibáját Szent Máté ünnepének (szept. 21.) vigíliájára javította. A kiadás helyét illetően két település jöhet szóba, a tolnai (*Csánki* III. 420. p.), illetve a Borsod megyei Csát falu (ma Mezőcsát, Borsod-Abaúj-Zemplén m., ÁMTF I. 765. p.). A Nyírség közelsége, továbbá a király valószínűsíthető szept. eleji, dél-borsodi tartózkodása okán elgondolkodtatott, hogy az utóbbit válasszuk, és bár Borsó I. és Györffy Gy. is Mezőcsáttal azonosította a helynevet (RA 450. p. [névmutató]; ÁMTF I. 765. p.), egyértelmű bizonyítékok hiányában azonban magunk nem tudunk dönteni.

1284. jan. 9.º Borostyánkő vár alatt (*sub castro Purustian*; Vas vm., ma Bernstein, Burgenland, Ausztria; DL 47 759., RA 3282. sz., kelte a 3283. sz. datálása alapján)
1284. jan. 10.º Borostyánkő vár alatt (*sub castro Paristian*; DL 37 462., RA 3283. sz.; *Chronicon Austriacum* anonymi. In: CFH I. 514. p.)
1284. jan. 17.º Borostyánkő vár alatt (*sub castro Perinstain*; csak kiadásból ismert okmány: RA 3285. sz., kelte a 3286. sz. datálása alapján)
1284. jan. 20.º Borostyánkő vár alatt (*sub castro Perstan*; DL 76 163., RA 3286. sz.)
1284. febr. 9.º Borostyánkő vár alatt (*sub castro Pernstan*; DF 274 650., RA 3288. sz., kelte a 3289. sz. datálása alapján)
1284. febr. 12.º Borostyánkő vár alatt (*sub castro Perustian*; DF 201 718., RA 3289. sz.)
1284. febr. 16. Borostyánkő vár alatt (*sub castro Perestain*; DL 35 845., RA 3290. sz.)
1284. márc. 10. Várkony (*Varkun*; az azonosítása körüli bizonytalanságra l. a jegyzetet; DF 248 612., RA 3297. sz.)⁶⁷
1284. ápr. 24. Pankota mellett (*prope Pankatha*; Zaránd vm., ma Pâncota, Arad m., Románia; az oklevél csak kiadásból ismert: RA 3303. sz.)

67 A helynév azonosítása, minthogy Várkony nevű település a XIII. század második felében Pozsony, Baranya, Borsod és Szolnok megyében is létezett (l. *Házi*, 2000. 508–510. p.; ÁMTF I. 402., 815. p.; *Csánki* I. 671. p.), problémás. A borsodi falu azonban kizárható, mivel a király febr. derekán Borostyánkő alatt (RA 3290. sz.), majd — igaz, egy bizonytalan keletű oklevele szerint — öt nappal korábban még a 160 km-re fekvő Budán tartózkodott (RA 3294. sz.) és következő, ápr. végi Arad megyei felbukkanása (RA 3303. sz.) is arra mutat, hogy a Dunán átkelve, kitérő nélkül a Tiszántúl déli része felé vette az irányt. Elfogadhatónak tűnik a Pozsony megyei, illetve különösen a baranyai Várkony, bár leginkább csak akkor, ha az uralkodó imént említett budai tartózkodására valójában más évben került sor. A Tisza átkelőjeként használt Szolnok megyei településsel való azonosítás a legvalószínűbb: a feltehetően székhelyéről, de legalábbis a Vas megyei hadjáratáról visszatérve az Alföld déli régiójába tartó király útirányának könnyen megfeleltethető, valamint — figyelembe véve a késő téli útviszonyokat és időjárást — Budáról ez a távolság látszik a leginkább (4–5 nap alatt) teljesíthetőnek.

1284. máj. 3. Érdsmlyó (*Sumulu*; Krassó vm., ma Versec; Vršac, Dél-bácskai körzet, Vajdaság, Szerbia, ÁMTF III. 493–494. p.; DL 40 219., RA 3305. sz.)⁶⁸
1284. máj. 4. Érdsmlyó (*Erdsumlwa*; DL 44 271., RA 3306. sz., keltére a szabolcsi szolgabírák 1285. jan. 11-i átírása alapján uo., amit a király 1284-es itineráriuma is alátámaszt)
1284. máj. 18. Ocs mellett (*iuxta Och*; Krassó vm., feltehetően a mai Versec; Vršac, Dél-bánsági körzet, Vajdaság, Szerbia, közelében feküdt, ÁMTF III. 477. p.; DL 46 463., RA 3307. sz. Keltére a váradai székeskáptalan jelentése nyomán uo., amit egyébként az uralkodó 1284. máj.-i tartózkodási helyei is alátámasztanak.)
1284. máj. 23.? Zsebye (*Seble*; Bács vm., a mai Zsablyától; Žabalj, Dél-bácskai körzet, Vajdaság, Szerbia, keletre feküdt, ÁMTF I. 244. p.; DF 201 656., RA 3280. sz., valószínűsíthető keltére uo.)⁶⁹

68 A vélhetően az átíráskor a keltezésben ejtett nyilvánvaló hiba („1294. év”) a király itineráriuma alapján, mint azt Szentpétery I. nyomán Borsa I. is tette, csaknem teljes bizonyossággal javítható 1284-re, tekintve, hogy a még szóba jöhető 1274. évben az uralkodó máj. 1-jén bizonyosan Budán tartózkodott (RA 2496. sz.). Igaz ugyan, hogy ezt követően — az igen kérdéses jún. 24-i komáromi felbukkanást (RA 2511. sz.) leszámítva — egészen júl. közepéig nem ismeretes, merre járt, így akár felmerülhet, hogy „Sumulo”-t a Veszprém megyei, Devecsertől nyugatra lévő településsel azonosítsuk, ez azonban akkora távolságra (150 km) fekszik Budától, hogy azt a király és udvara két nap alatt nehezen teljesíthette volna. 1284. ápr. 24-én IV. László azonban bizonyosan a Zaránd megyében fekvő Pankota környékén volt (RA 3303. sz.), ahonnan az attól kb. 160 km-re található Érdsmlyó egy héten belül is kényelmesen elérhető.

69 Az év nélkül, pünkösöd előtti kedden, „Seble”-n kelt *mandatumában* a király megparancsolja a soproni ispánoknak, hogy Fülöp fia, István soproni polgárt ne zaklassák, sőt az Albert osztrák herceg udvarában teljesített szolgálataiért és azon károk fejében, amelyeket (Héder nembeli) Henrik fiainak fogságában szenvedett el, védjék meg a neki adományozott Egered nevű föld birtokában. A keltezés helyét az RA névmutatója azonosította először a Bács megyei településsel (527. p., vö. *Szöcs*, 2014. 90. p.). Mint azt Borsa I. megjegyezte, a szóban forgó adományt a király 1284. okt. 3-án megerősítette, valamint az év nélkül kiadott diplomát a soproni johannita konvent 1325. évi átírása az 1284-es évszámmal kiegészítette. A kiadvány hátoldalán a király második, 1276 májusa és 1286 közepe között használt kettőspeccsétje előlapjának töredékes lenyomata látható. (A király bal kezében, oldalra tartja az orszálgalmát, ez a kompozíció pedig egyértelműen azonosítja *sigillumát*. L. *Takáts*, 2012. 136–145. p.) Az oklevélben említett (I.) Albertre atyja, I. Rudolf német király 1282. dec. 27-én ruházta az Osztrák Hercegséget, ezt az időpontot vehetjük tehát a kiadvány kelte *terminus post quem*-jének, míg a felső határ értelemszerűen 1286 dereka. Mivel 1285 májusa az itinerárium alapján kizárható (vö. RA 3358. sz.),

1284. jún. 14. Buda (Országos Levéltár, Filmtár, 801. sz. doboz, 6. sz., RA 3316. sz.)
1284. jún. 24. Csege (*villa Chegue*; Szabolcs vm., ma Tiszacsege, Hajdú-Bihar m., *Németh*, 1997. 53. p.; DL 74 777., RA 3317. sz., keltére uo.)
1284. jún. 25. Csege mellett (*iuxta Chege*; DF 210 158., RA 3318. sz.)
1284. júl. 1. Buda (DL 40 822., RA 3319. sz.)⁷⁰
1284. júl. 8. Csege rév mellett (*prope portum Chege*; DL 63 893., RA 3320. sz.)⁷¹
1284. júl. 24. Dada (*Doda*; Szabolcs vm., ma Tiszadada, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., *Németh*, 1997. 58. p.; DL 1172., RA 3321.)
1284. júl. 24. Kőrév/Kürü mellett (*prope Kevrew*; Zemplén vm., ma Tokaj, Borsod-Abaúj-Zemplén m., *Németh*, 1975.; DL 99 561., RA 3322. sz.)
1284. júl. 28. Kőrév mellett (*prope Keureu*; DF 287 753., RA 3326. sz.)
1284. júl. 29. Kőrév mellett (*prope Kevrev*; DL 40 174., RA 3327. sz.)

1286-ban pedig legfeljebb elképzelhető, de meglehetősen valószínűtlen szablyai látogatása (ekkor máj. 28. lenne a napi dátum, e hónap 8-án ellenben az uralkodó még Szepesben volt, jún. 17-én viszont a Pest megyei Rákos mellett keltezett, l. RA 3403., 3405. sz.), így azt alighanem valóban 1284-ben adta ki a király, de minthogy nem lehetünk teljesen bizonyosak ebben, az adatot kérdőjellel vettük fel az itineráriumba.

- 70 A király júl. eleji budai tartózkodásával kapcsolatban — tekintettel arra, hogy egy héttel korábban bizonyosan, majd júl. 8-án nagy valószínűség szerint szintén Szabolcs megye nyugati végében, Csegén járt (RA 3318., 3320. sz.) — komoly kétely merül fel. Elképzelhető ugyan, hogy az uralkodó sietősen visszatért Budára, majd ismét a Tisza menti település felé vette az irányt, de valószínűbb, hogy egy távollétében kiadott oklevélről van szó. Ez esetben azonban a kérdéses budai tartózkodást törölhetjük itineráriumból: a dátum kurzíválásával erre utalunk.
- 71 Az évszám nélkül, Szent János apostol napjára keltezett kiadványt Borsa I. a király jún. 25-i oklevele (RA 3318. sz.) nyomán helyezte 1284-re, amit az alábbiakkal is alá tudunk támasztani. Oklevelében IV. László mindenki számára megtiltja, hogy Illésnek, a szepesi szászok néhai ispánjának fiait jogaikban háborgassa. A kiadvány hátoldalán a király második kettőspeccéte elülső oldala lenyomatának egy kisebb darabja található, ami 1276. máj. és 1286. dereka közé keltezi azt. Illés hivatalviselésére 1279 és 1282 vége között vannak adataink (l. *Zsoldos*, 2011. 240. p.), és minthogy később nem bukkan fel forrásainkban, utódát pedig 1288-ból ismerjük a szászpánság élén, vélhetően ő ekkor már nem élt. Lévéen az 1284-re való kelteztést az itinerárium is támogatja, illetve más években a júl. eleji Csege melletti tartózkodás jóval valószínűtlenebbnek látszik, a szóban forgó oklevél kiadását nagy bizonyossággal helyezhetjük a nevezett évre.

1284. aug. 20., vagy Székesfehérvár (DL 1175., ÁNHO 219. sz. Héder nembeli kevéssel előtte? Miklós nádor említi oklevelében, hogy egy adományát a király személyes kérésére erősíti meg. IV. László Szent István napján vagy kevéssel azelőtt, a székesfehérvári törvényt napok alkalmával kérhette erre a nádort.)
1284. szept. 14. Forró mellett (*iuxta villam Forro*; Abaúj vm., ma Borosod-Abaúj-Zemplén m., ÁMTF I. 81. p.; DL 28 707., RA 3335. sz.)
1284. szept. 15. Esztergom mellett (DF 209 901., RA 3336. sz.)⁷²
1284. szept. 24. Gyomán (*Gyman*; Szabolcs vm., a mai Tiszalök és Tiszaeszlár határában feküdt, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., *Németh*, 1997. 82–83. p.; DL 519., RA 3337. sz.)
1284. okt. 3. Huzushida mellett (*prope Wzushida*; nem azonosítható helynév; DF 201 719., RA 3338. sz.)
1284. okt. 3. Huzushida (*Huzushyda*; DF 201 719., RA 3339. sz.)
1284. okt. 16. Szarvashalom (*Zorwosshaolm*; valószínűleg a Békés vm.-i település, ma Szarvas, uo., ÁMTF I. 513. p.; csak kiadásból ismert oklevél: RA 3340. sz.)
1284. dec. 17. Poroszló (*Puruzlou*; Heves vm., ma uo., ÁMTF III. 126–127. p.; DL 40 185., RA 3344. sz., kelte uo., a király 1285. aug. 1-jei átírása alapján.)
1285. jan. 1. Buda (DF 237 001., RA 3349. sz.)

72 A király szept. 14-én az Abaújvár megyei Forróban keltezett (RA 3335. sz.), így az attól bő 200 km-re fekvő Esztergomban való másnapi megjelenése elképzelhetetlen. (Forró azonosításakor a Nógrád megyei helységet [ma puszta Egyházasgergétől északnyugatra, I. ÁMTF IV. 241. p.] minden bizonnyal elvethetjük, tekintve első biztos említése 1335-ből ismert, és akkor is csak *possessio*nak mondják.) Az oklevelet Szepesi Jakab országbíró 1379. évi átírása alapján Garai Miklós nádor kivonatolta 1430-ban, így akár a másolás közbeni elírásra is gyanakodhatnánk. E feltevést ugyanakkor a király itineráriuma kizárja, lévén IV. László júl. 29-én a későbbi Tokaj mellett, szept. 24-én, azaz kilenc nappal állítólagos esztergomi tartózkodása után pedig szintén a Tisza mentén, a szabolcsi Gyománban keltezett (RA 3327., 3337. sz.). Valószínűbbnek tűnik, hogy az oklevelet távollétében, korábbi utasításának megfelelően állította ki a kancelláriája, ráadásul az Esztergom mellett kiadott diploma szintén átírásban maradt fenn, így megpecsételése módjáról semmit nem tudunk megállapítani. Amennyiben tehát vélekedésünk helyes, a király Esztergomban tett kérdéses villámlátogatása törölhető itineráriumból. A dátum kurzíválása erre utal.

1285. jan. 13. Taksony (*Toxon*; Pest vm., ma uo., ÁMTF IV. 558–559. p.; Országos Levéltár, Filmtár, C 25. jelzetű doboz, RA 3352. sz.)
1285. máj. 4. Szentmárton (*magna insula apud Sanctum Martinum*; Nagy-szigeti isp., ma Szigetszentmárton, Pest m., ÁMTF I. 204–205. p.; DL 42 007., RA 3357. sz., keltére a 3358. sz. alapján uo.)
1285. máj. 8. Nagy-sziget (*Magna Insula*; DF 280 336., RA 3358. sz.)
1285. máj. 27. Gyulafehérvár (*Alba Transsiluana*; Fehér vm., ma Alba Iulia, Fehér m., Románia; DL 30 583., RA 3361. sz.)
1285. máj. 27. a Szent Borbála-monostor mellett (*prope monasterium sanctae Barbarae*; Fehér vm., ÁMTF II. 157. p. [a kelet téves közlésével]; DL 1075., RA 3363. sz.)⁷³
1285. jún. 13. Hortobágy (*Hurtubag*; Szabolcs vm., ma Hajdú-Bihar m., *Németh*, 1997. 95. p.; DL 76 165., RA 3365.)
1285. júl. 21. Szepes (*Schepus*; DL 50 559., RA 3372. sz., keltére az esztergomi káptalan 1285. aug. 24-i átírása alapján uo.)
1285. aug. 1. Szerencs mellett (*prope Zerench*; Zemplén vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m.; DL 40 185., RA 3374. sz.)
1285. aug. 14. Sáros (*Sarus*; DF 248 533., RA 3375. sz.)
1285. szept. 11. Zólyom (*Zolum*; DL 65 253., RA 3387. sz.)
1285. szept. 16. Kürü (*Kureu*; talán a Heves vm.-i Körü, ma Nagykörü, uo., ÁMTF III. 110. p.; DL 49 610., RA 3388. sz.)
1285. okt. 1. Liptó (*Lyphou*; valószínűleg Liptóvár; Liptovský hrad, Liptói isp., ma Zsolnai kerület, Szlovákia, ÁMTF IV. 71–75. p.; DF 274 550., RA 3392. sz.)
1285. dec. 11. Szarvashalom (*Zoroushalm*; DL 4708., RA 3393. sz.)
1286. ápr. 11. Buda (DL 1195., RA 3400. sz.)
1286. ápr. 13.? Buda (DF 230 227., RA 3570. sz.)⁷⁴

73 A kolostor helye és rendi hovatartozása ismeretlen, a király fenti, ugyane napon kelt oklevelé alapján valószínűleg Gyulafehérvárott vagy közvetlen közelében állt (l. még *Romhányi*, 2000. 29. p.).

74 Év nélkül, nagyszombaton, Budán kelt *mandatum*ában utasítja Zágráb (Gréc-hegy) város vezetőit, hogy polgártársukat, Gilio ispánnak iktassák az István szlavón bántól adomány útján

1286. máj. 8. Szepes (*Scepus*; DL 65 254., RA 3403. sz.)
1286. jún. 17.[□] Rákos mellett (*iuxta Rakus*; DF 285 429., RA 3405. sz. Keltére I. Szabó, 1886. 126–127. p.; Pauler, 1899. 392. p. Mint Szabó észrevette, a király egy 1286-ban, uralkodása 14. esztendejében, azaz szept. eleje előtt kelt adománylevelében említést tett arról, hogy Rákoson — a szövegrész megfogalmazásából sejthetően nem sokkal korábban — *generalis congregatiot* tartott [HO VI. 317–318.] [317.] p., RA 3413. sz.). Ismeretes ezen kívül egy ugyanilyen keltezésű másik, egyébként ugyane nemes javára kibocsátott királyi *privilegium* is, amely szintén utal egy nemrégiben lezajlott rákosi országgyűlésre [HO VI. 318–320. [319.] p., RA 3414. sz.]; S. Kiss, 1971. 40–42. p. A gyűlés feltehetően júl. első napjaiban ért véget.)
1286. jún. 18.[□] Buda (DL 100 072., RA 3406. sz.)
1286. jún. 17–23. Buda (DL 91 127., RA 3407. sz., valószínűsíthető keltére között[□] uo.)
1286. jún. 26.[□] Rákos (*Rakus*; DL 91 792., RA 3408. sz., keltére Szabó, 1886. 126. p.: 2. jegyz. nyomán uo. Vö. RA 3413–3415. sz.)
1286. jún. 30.[□] Rákos (*Rakus*; DF 282 789., RA 3411. sz.)

megszerzett gréc-vári palotát. Az oklevél keltét Tkalčić és nyomában Smičiklas is 1288. márc. 27-re helyezte, amit Borsa I. azon indokkal kérdőjelezett meg, miszerint IV. László a mondott év márc. elején a Szepességben tartózkodott (I. RA 3570. sz.). A király márc. 6-án valóban Szepesben datálta egy kiadványát (RA 3474. sz.), ez viszont korántsem zárja ki, hogy három héttel később ne lehetett volna Budán. Babonić Radoszláv szlavón bán (1288.) márc. 7-i diplomája (CDCr. VI. 608–609. p.) a közeli időpontok miatt már inkább támaszt bizonytalanságot az okmány 1288. évi keltét illetően, de ennek megállapításán túl másra nem elegendő. Zsoldos A. 1286. ápr. 13-ra tette a parancslevél kiállításának időpontját (Zsoldos, 2011. 47. p.: 355. jegyz.), ami kétségkívül a legvalószínűbb lehetőségnek látszik, bár véleményünk szerint — amennyiben a király egy másik, szintén évszám nélküli oklevele keltének meghatározásában igazunk van (I. fentebb, az 59. jegyzetben) — az 1283. év is felvethető. Ez utóbbi esetben ápr. 17. lenne a napi dátum, a mondott esztendőben ugyanis csak jún. végéről ismert a bán személye, ugyanakkor a király budai tartózkodása minden további nélkül elképzelhető (márc. 15-én bizonyosan ott volt, és egész ápr.-ban nem tudjuk, merre járt, I. RA 3213., 3221. sz.), Gut-Keled nembeli István országnagyi hivatalviselésére pedig nincs adatunk ezen időszakból, így elviekben akár ő is betölthette ekkor a báni széket. Természetesen az szintén lehetséges, hogy 1283-ban és 1286 tavaszán is István nevű előkelő kormányozta Szlavóniát. Mindezek fényében az adatot kérdőjellel vettük be az összeállításba.

1286. júl. 1. □ Rákos (*Rakus*; DF 209 116., RA 3412. sz.)
1286. aug. 27. Buda (DL 90 791., RA 3416. sz.)
1286. szept. 4. Keve (*Kewe*; valószínűleg a Külső-Szolnok vm.-i település, ma Túrkeve, Jász-Nagykun-Szolnok m.; DF 277 880., RA 3418. sz.)
1286. okt. 16. Érdsumlyó (*Erdsumlio*; DL 48 509., RA 3013. sz.)⁷⁵

75 Év nélkül, Szent Gál ünnepe, Érdsumlyón kibocsátott oklevelében az uralkodó megtiltja „M.” nádor, somogyi és soproni ispánnak, hogy Amadé fia Lothárdot a királytól adományul kapott „Nach” és Karcsa nevű birtokaiban zaklassa. Borsa I. a nevének kezdőbetűjével jelölt nádort Csák nembeli Mátéval azonosította, a *mandatum* keltét pedig, részben a báró első nádori ciklusa, részben pedig a király egy másik, Somlón kiadott parancslevele alapján (RA 3014. sz.) 1279-re tette. Máté azonban két alkalommal is viselte a nádori méltóságot, ráadásul IV. László uralkodása idején egy másik M kezdőbetűs nevű főúr is betöltötte a nádori hivatalt: Aba nembeli Bökény fia Makján (l. *Zsoldos*, 2011. 22. p.), így elvileg őt esztendő is felmerülhet az oklevél kelteként. A szám *Zsoldos* A. archontológiai adatai fényében (*Zsoldos*, 2011. 21–23. p.) meglepőnek tűnhet, ezért magyarázatára ki kell térnünk. Máté először 1278. jún. és 1280 nyara (esetleg szept. eleje) között viselte a hivatalt, második nádorsága kezdetének időpontja azonban bizonytalan, de elképzelhető, hogy 1281 közepén már ismét ő állt a kormányzat élén. (*Zsoldos* Kőszegi János nádor két év nélküli kiadványa alapján úgy gondolja, az oligarcha vitán felüli nádorságán [1287] kívül korábban, 1281-ben is beülhetett egy időre a nádori székbe, Szócs T. azonban a kérdéses oklevelek egyikét 1287-re, a másikat 1301–1307 közé keltezi [ÁNHO 228. sz. regeszta hivatkozása, illetve a 324–325. sz. regeszták közötti kommentár], ami alapján János ezen 1281. évi hivatalviselését törölhetjük a nádorok listájáról. A magunk részéről Szócs álláspontját azzal egészítenénk ki, hogy János nádor második említett oklevele kiadásának idejét egy másik, szintén cseszneki diplomája [HO IV. 106. p.] alapján alighanem 1303-ra tehetjük.) Csák nembeli Máté második nádori ciklusa 1283 derekán, ápr. 15. és szept. 28. között ért véget, Makján ugyanakkor csak egyetlen esztendő, 1286 októberében lehetett a *mandatum* címzettje, következésképpen oklevelünk az 1278., 1279., 1281., 1282., valamint az 1286. évek valamelyikében kelt. Az itinerárium alapján az 1278. év kizárható, mivel IV. László okt. derekán bizonyosan a Felvidéken tartózkodott (RA 2907. sz.), 1282-vel kapcsolatban pedig kételyek merülnek fel, főleg ha IV. László egy másik, szintén év nélkül, nov. 30-án, „Somlón” kiadott oklevele (RA 3014. sz.) — miként Borsa vélelmezte — valóban ugyanazon évben kelt, mint vizsgálódásunk tárgya: 1282. szept. 15-én, majd okt. 23-án a király ugyanis minden bizonnyal Szegeden volt, és a szakirodalom megállapítása szerint a két időpont között került sor a fellázadt kunok és királyi sereg a Csongrád megyei Hód-tó melletti összecsapására, amelyben az uralkodó is részt vett (RA 3182., 3184. sz.; *Zsoldos*, 1997. 95–97. p.). A csata feltételezhető helyszíne és Érdsumlyó nagyjából 170 km-es távolsága valószínűtlenné teszi, hogy a parancslevél kiadására 1282-ben került volna sor. Borsa I. 1279-es keltezési javaslata az itinerárium alapján szintén kérdőjelezhető, a király ugyanis szept. 27-én Sároson, okt. 9-én pedig Tornán bocsátott ki oklevelet (l. RA 3011–3012. sz.), következésképp egy héten belül kellett volna az ország északi részéből a déli határ közvetlen közelébe jutnia, ami nem lehetetlen, de a sietséget nem tudnánk indokolni. Hasonló megállapítást tehetünk 1281 vonatkozásában is, bár ezen év őszén Máté nádorsága leg-

1287. márc. 2.º Pozsony, vagy közvetlen közelében (DF 274 861., RA 3428. sz.)⁷⁶

feljebb feltételezhető, de nem igazolható. IV. László egy tartalmi átírásban fennmaradt oklevele szerint a király 1282-ben a Pozsony megyei, a pozsonyi várhoz tartozó Nyék földet Amadé fia Lothárdnak adományozta. (L. RA 3193. sz. A *privilegium* keltének a nádori oklevél nyilvánvalóan hibás átírását I. Károly 1329. évi említése tisztázza, l. Borsa megjegyzését.) A királyi utasításban szereplő furcsa hangzású „Nach” föld véleményünk szerint a fenti, Csallóközben fekvő Nyékkal (ma Vrakúň, Nyékvárkony) azonosítható. A feltételezést erősíti, hogy a *mandatum*ban a Nach mellett megnevezett Karcsa helynév alighanem Amadékarcsa települést takarja (ma Amadeho Kračany, Egyházkarcsa; Kostolné Kračany része, Nagyszombati kerület, Szlovákia; *Házi*, 2000. 144–150. p.). A XIV. század elején már létező falu nevének előtagját Lothárd fia János fia Amadé, a várkonyi Amadé család alapítója után kapta, aki 1328 táján testvéreivel sokat pereskedett csallóközi birtokaik, többek között Nyék (Nyékvárkony; Vrakúň) visszaszerzéséért (AOKlt. X. 436. sz.; AOKlt. XII. 306. sz.). Amadé és leszármazottai Várkony mellett mindig e jöszágokat tekintették legfontosabb birtokaiknak, így indokoltnak látszik a feltevés, miszerint Nach valóban az I. Károly idején Lothárd utódai kezén lévő Nyéket takarja, illetve hogy Lothárd azt Karcsa földdel együtt, csakugyan 1282-ben kapta királyi adományul. A kérdést illetően szerencsére egyértelmű bizonyítékokkal is rendelkezünk. Demeter pozsonyi ispán egy, az évszám elhagyásával, pünkösöd előtti hétfőn kiállított oklevélben megtiltja alispánjának, Péter fia Jánosnak, hogy Amadé fia Lothárdot Nyék nevű pozsonyi várföld birtokában, amelyet a király *privilegiuma* értelmében annak átadott, zaklatni merészelje (DL 48 510.). Demeter pozsonyi tisztségviselésére csak 1281 áprilisából van vitathatatlan adatunk, de minthogy említett alispánja egy 1286. évi káptalani oklevélben is szerepel (ÁUO IV. 288–289. p.), és Nyék eladományozása Lothárdnak a jelek szerint 1282-ben történt, sokkal inkább az 1286-os esztendő jön szóba sajtát kiadványa kelteként. Lothárd fenti várföldadománya kapcsán egy másik, az illetékes megysispán által kibocsátott oklevél is fennmaradt. János pozsonyi ispán szintén év nélkül, Szent Antal ünnepén írásba foglalt kiadványában elmondja, hogy Karcsa és Nyék birtokokat a király utasítása szerint örökérvényűleg átadta Lothárd fia Amadénak, egyszersmind mindenkit eltilt attól, hogy a fekvőségeken a nevezetett háborgassa (DL 48 511.). Ez utóbbi oklevél ugyancsak évekkel Csák nembeli Máté utolsó nádorsága után, 1287-ben kelt, következőképp a szóban forgó érdsomlyói *mandatum* címzettje ő aligha lehet. Aba nembeli Makján nádor vonatkozásában ugyanakkor egyetlen egy ellentmondó adatot tudunk felhozni, mégpedig hogy somogyi és soproni ispánsága mellett a mosonit is viselte (l. *Zsoldos*, 2011. 22. p.), ez pedig nem szerepel titulusai között. Makján hivatalba lépésének közelebbi időpontja sajnos nem ismert, Szűcs J. 1286 szeptemberére helyezi (*Szűcs*, 2002. 437. p.), de semmi nem zárja ki, hogy akár már a nyári hónapokban (a jún. végén kezdődött rákosi országggyűlés jó alkalmat szolgáltatott volna erre), vagy esetleg még korábban, a tavasz folyamán átvette volna a méltóságot. Az 1286. évre való keltezés a király itineráriuma alapján is lehetséges, így, oklevélünk kiadásának idejét — meglehetősen nagy biztonsággal — a mondott esztendőre helyezhetjük.

76 A tartózkodási hely — mint azt Borsa I. is megjegyezte — az alapján valószínűsíthető, hogy a pozsonyi káptalan királynak címzett jelentése, valamint a király azt átíró adománylevele egyazon napon kelt, ami csak úgy lehetséges, ha a megadományozott Sándor fia Károly a hiteleshelyi jelentés elkészültét követően még aznap jelentkezett a káptalani levéllel a kancellárián. Márc. 2-ről ismeretes továbbá a király egy másik, szintén Pozsony megyei tárgyú kivált-

1287. márc. eleje^o a Zsitva folyó mentén (a Héder nembeli János és Miklós, valamint Borsa nembeli Tamás fiaival és szövetségeseikkel vívott csata; 1287. ápr. 19.: DF 281 800., RA 3444. sz. Pauller Gy. márc. közepére helyezte a király vereségével zárult összecsapást. L. Pauller, 1899. 394. p.)
1287. márc. 16.º Korpona (*Corpona*; Hont vm., ma Krupina, Besztercebányai kerület, Szlovákia, ÁMTF I. 210–211. p.; DL 86 865., RA 3430. sz.)
1287. márc. 30. Liptó (*Lyptow*; DL 84 675., RA 3440. sz.)
1287. ápr. 15. Szepes (*Scepes*; DL 74 665., RA 3443. sz.)
1287. júl. 6. Buda (DL 1204., RA 3451. sz.)
1287. júl. 20. Buda (DL 1286., RA 3454. sz.)
1287. szept. 3. Pozsony vár alatt (*sub castro Pisoniensi*; DL 40 186., RA 3459. sz.)
1287. dec. 2.? Ugod (*Vgud*; Veszprém vm., ma uo.; DL 1270., RA 3462. sz.)⁷⁷

ságlevelé is (RA 3427. sz.), valamint csaknem bizonyos, hogy a hónap első heteiben, esetleg febr. végén a Zsitva folyó torkolatánál állt csapataival (Pauller, 1899. 394. p.; MTK I. 179. p.), ami ugyancsak a mondott tartózkodási helyre mutat.

77 Évszám nélkül, Szent Miklós ünnepe (dec. 6.) előtti pénteken, Ugodon kelt oklevelében a király megparancsolja az esztergomi káptalannak, hogy küldje ki megbízottját, aki Lentur fia István királyi emberrel Pál esztergomi prépost és pécsi *administrator* szervienseinek, András fiainak, Damjánnak, Endrének és Györgynek iktatja Mutud utód nélkül elhunyt fiainak szomori és udvarnoki földjeit. A *mandatum* keltét szövegének közreadója, Wenzel G. 1289-re helyezte, amit Szabó K. elfogadott (Szabó, 1886. 170. p.). Borsa I. ugyanakkor azon indoklással mely szerint a keletely nem illeszthető bele IV. László az évi itineráriumba, elvetette Wenzel javaslatát, és — miként érvelt: „minthogy Pál esztergomi prépost és pécsi adminisztrátor szereplésére 1287-ből vannak adataink, s az 1288. és 1289. év a király tartózkodási helye miatt nem jön tekintetbe (1288-ban ezidőtájt Erdélyben volt)” — az oklevelet 1287-re datálta. Pál valóban 1287 derekán nyerte el az esztergomi préposti és a pécsi *administratori* tisztséget is (a prépostságban előde máj. 11-én még hivatalban volt, aug. 3-án azonban már mindkét tisztséget ő viseli; DF 273 106.; DL 40 185.), és Borsa az itinerárium adataira vonatkozó megállapításaival is egyetérthetünk. A szóba jöhető három év közül csak 1287 őszén mutatható ki ugyanis a király nyugat-magyarországi tartózkodása, igaz három hónappal a feltételezett ugodi keltezés előtt, amikor is László Pozsony mellett bocsátott ki egy adománylevelet (RA 3459. sz.). A mondott évben ráadásul ez a király utolsó kétségtelen hiteles, évszámot is tartalmazó kiadványa, míg 1288. okt. végén bizonyosan Dél-Erdélyben, Brassóban tett látogatást (RA 3509. sz.), 1289 késő őszen–decemberében pedig valószínűleg Gyulafehérvárott, majd Csanád megyében járt (RA 3538., 3547. sz.). Lentur fia István egy 1288-as oklevelében is szerepel (MES II. 244. p.), ilyenformán a király

1288. márc. 5. Szepes (*Scypes*; DF 272 682., RA 3473. sz. Keltére Lodomér esztergomi érsek 1288. máj. 16-i átírása alapján uo., amit egyébként az itinerárium is megerősít.)
1288. márc. 6. Szepes (*Scepus*; DL 83 141., RA 3474. sz.)
1288. márc. 21.? Esztergom (DF 237 225., RA 3479. sz.; *Karácsonyi*, 1910. 4–5. p.)⁷⁸
1288. ápr. 11.? Szepes (*Scepus*; DL 65 378. RA 3445. sz.)⁷⁹

szóban forgó ugodí keltezése csakugyan leginkább 1287-re tehető, a nem teljes bizonyosság okán azonban indokoltnak tartottuk az adatot kérdőjellel felvenni.

- 78 Lodomér esztergomi érsek IV. Miklós pápához intézett 1288. máj. 8-i levelében elmondja, hogy amikor a király Esztergomba ment, és ott, főpapi széke előtt nyilvánosan megalázta magát, mindösszesen hat napon át tartózkodott az érseki városban. IV. László ugyanakkor, mint a kutatás általában vélelmezi, Esztergomban, 1288. márc. 21-én kelt diplomájában megerősítette az Imre és IV. Béla királyok által az esztergomi káptalannak adott vámjog-*privilegiumot*. A két információt Szabó, Pauler és Szűcs J. is összetartozónak vélte (*Szabó*, 1886. 146. p.; *Pauler*, 1899. 399–400. p.; *Szűcs*, 2002. 439. p.), amivel magunk is egyetértünk (Karácsonyi J. a király esztergomi vendégeskedését az érseknél szintén márc. közepére datálta. I. *Karácsonyi*, 1910. 13–15. p.), de minthogy nem teljesen bizonyos, hogy az említett eseményekre valóban egyazon időpontban, vagy néhány nap különbséggel került sor, az adatot kérdőjellel vettük fel a király 1288. évi tartózkodási helyei közé.
- 79 Évszám nélkül, húsvét tizenötödjén, Szepesben kiadott adománylevelében a király lipthói Bogomér ispánt szolgálataiért azon kegyben részesíti, hogy négy, a tartományi adó alól felmentett rokonát arra kötelezi, hogy az adót Bogomérnek fizessék, hadjárat idején pedig vele vonuljanak hadba. A *patens* Borsa I. IV. László egy 1287. ápr. 15-én, szintén Szepesben kibocsátott oklevele alapján 1287-re keltezte (ápr. 20.), megállapításának azonban bizonyos szfragiszitikai és paleográfiai megfontolások ellentmondani látszanak. Egyfelől a kiadvány hátoldalán látható pecsétmaradvány véleményünk szerint a király ötödik, 1288 elején bevezetett *sigillum*ának lenyomata, az országalmát tartó kézfejé ugyanis kétségtelenül a heraldikai jobb oldalra néz, következőképp IV. László 1276–1286 között használt (második) kettőspeccsétjét kizárhatjuk. Az alkar megmaradt része, illetve az országalma képzeletbeli tengelye ugyanakkor jól kivehetően 90 foknál nagyobb szöveget zár be, ami a még szóba jöhető peccsék közül az uralkodó ötödik és legelső *sigillum*án figyelhető meg, az azonosítást pedig az is alátámasztja, hogy az országalma nagyjából a hártya közepére esik, és a peccsétfolt kontúrjai is inkább az sejtetik, hogy az uralkodói jelvény a peccsét centrumában, a király hasa előtt volt egykor látható. (A többi peccséten a király oldalra hajlítja az országalmát tartó kezét.) A döntő érv az 1288–1290 közötti időszak mellett szintén egy peccsétáni észrevétel: a kérdéses lenyomat az alkar és az országalma hossztengeleyének szöge kb. 100 fokos, míg a király első felségspeccsétjén ugyanez a szög legalább 10 fokkal nagyobb. Ugyanakkor a vizsgált *patens* és az említett 1287. ápr.-i oklevél írásképe szembetűnően különböző, ami közvetve megint csak Borsa keltezése ellen szól. 1288. márc. elején a király Szepes megyében volt (RA 3474.), ezt követően mintegy másfél hónapig nem ismerünk tőle keltezési helyet tartalmazó oklevelet. Elképzelhető, hogy egy rövidebb esztergomi látogatás után visszatért a Szepességbe, máj. közepén mindenesetre Esztergomban

1288. ápr. 23. körül? Boldogasszony-sziget (nővére, Erzsébet hercegnő és unokahúga, Dragutin István macsói herceg leányának erőszakos kihozatala a domonkos kolostorból; *Karácsonyi*, 1910. 6. p.; az esemény valószínű időpontjára: uo. 18–19. p.)
1288. máj. 16. Esztergom (DL 71 254., kiadatlan oklevél, feltehetően XIX. századi másolatban)
1288. jún. 5. Esztergom (DL 1221., RA 3490. sz.)
1288. jún. 23. Zólyom (*Zolyum*; DF 265 441., RA 2492. sz.)
1288. júl. 8. Buda (DF 230 226., RA 3494. sz.)
1288. júl. 25. Buda (DL 1223., RA 3496. sz.)
1288. aug. 3.? Buda (DL 65 379., RA 3456. sz.)⁸⁰

bukkant fel újra (DL 71 254.). Az itinerárium alapján elvileg 1289 is felmerülhet, az évben a húsvét utáni második vasárnap azonban ápr. 24. volt, így kevésbé valószínű, hogy a napot ne Szent György ünnepe szerint jelölték volna. Az 1290. év a király tartózkodási helyei miatt nem jöhet szóba (vö. RA 3552–3553. sz.). Fentiek alapján a kiadvány 1288, esetleg 1289 áprilisában kelt, minthogy azonban a két év között nem lehet dönteni, az adatot kérdőjellel szerepeltetjük összeállításunkban.

- 80 Év nélkül, Szent Jakab apostol ünnepe (júl. 25.) nyolcadának harmadik napján, Budán kiadott oklevelében a király elrendeli, hogy Bogomér ispán földjén, főként pedig a Bacha folyóban senki sem kereshet vagy moshat aranyat a nevezett birtokos engedélye nélkül. A diploma keltét Horváth S. helyezte 1287-re azon érveléssel, miszerint IV. László 1285. okt.-ben és 1287 márciusában járt Liptó megyében, és valószínű, hogy Bogomér a király utóbbi ott-tartózkodása alkalmával kérte a kiváltságot, amelyről csak hónapokkal később, aug. elején állítottak ki oklevelet (l. *Horváth*, 1904. 242. p.: 1. jegyz.). Borsa I. elfogadta Horváth felettlőbb bizonytalan keltezését, amely azonban kétségtelenül téves. A kiadvány hátoldalán szerencsésen megmaradt a rányomott pecsét egy kisebb darabja, amelyen jól kivehető a király mellkasa elé hajlított bal karja, valamint országalmát tartó keze. IV. László öt kettőspecsétje közül csak az 1276 tavaszáig használt elsón, valamint az 1288 elején vésett utolsón látható ez az elrendezés. A két ábrázolás között egy könnyen észrevehető eltérés mutatkozik, jelesen, hogy míg az utóbbi pecséten az uralkodó csuklója, illetve kézfeje egy magasságban van könyökével, azaz az alkar a trón vízszintes síkjával párhuzamos (l. DL 1283.; Prímási Levéltár, Esztergom, Világi levéltár, Q n. 10., fényképe: *Takács*, 2012. 145. p.), addig az első *sigillumon* az uralkodó kezét egyértelműen a könyök szintje felett tartja, az alkar tehát a pecsét képzeletbeli horizontális tengelyével hegyesszöget zár be (l. DL 896., 71 845.). Jelen pecsétföredék ezek alapján csak a király ötödik *tiparium*ának lenyomata lehet; korábbi, 1287 és 1288 eleje között használt kettőspecsétjén a király az országalmát jobbujában, oldalra tartja (DL 959.), így tehát Horváth datálása bizonyosan kizárható. A két ilyenformán szóba jöhető év, 1288 és 1289 között már nehezebb a döntés: az előbbi valószínűbbnek tűnik, tekintve az év júl. 8-án és 25-én László adatolhatóan Budán volt (RA 3494., 3496. sz.), következő vitán felüli keltezése pedig csak szept. végéről ismert (RA 3507. sz.); 1289-ben viszont nem tudjuk, merre járt, csak gyanítható, hogy a *medium regni*

1288. aug. 27.? Zsebyle(?) mellett (*prope Seble*; minden bizonnyal a Bács megyei Zsebyle/Zsablya, ma Zsablya; Žabalj, Dél-bácskai körzet, Vajdaság, Szerbia, ÁMTF I. 244. p.; DL 56 465. RA 3528. sz.)⁸¹
1288. szept. 27. Egres (*Egrus*; minden bizonnyal a Csanád m.-i település, ma Igrış, Temes m., Románia, ÁMTF I. 855–856. p.; DL 1225., RA 3507. sz.)
1288. okt. 27. Brassó (*Braso*; Brassóvidéke, ma Brașov, Hunyad m., Románia, ÁMTF I. 827–828. p.; DF 277 194., RA 3509. sz.)

területén kívül, talán a Tisza középső szakasza mentén vagy Biharban tartózkodott a kérdéses napokban. Fentiek szerint szóban forgó *patensének* keltét leginkább 1288-ra tehetjük, bár a következő év sem zárható ki teljesen, erre utal a dátum melletti kérdőjel.

- 81 Év nélkül, Szent István király ünnepének (aug. 20.) nyolcadán kiadott oklevelében a király megparancsolja a szatmári ispánnak és valamennyi bírónak, hogy ne merészeljenek ítélkezni Mihály fiai, István és Pál mesterek ügyeiben, minthogy őket kivette a megyésispán és a többi bíró joghatósága alól, és pert csak a színe előtt lehet indítani ellenük. A keltezési helyet Szabó K. azt félreolvasva a Szatmár megyei Gebével azonosította, és 1289-re datálta a *mandatumot* (Szabó, 1886. 168. p.: 4. jegyz.), amit Borsa is — noha ő már helyesen „Seble”-nek olvasta a településnevet — elfogadott. Mivel csupán egyetlen hasonló alakú helynév, a Bács megyei Zsebyle/Zsablya ismeretes a korból, ami azonban igen nehezen illik bele a király 1289 késő nyári itineráriumába, Szócs T. a keltezést elvetette (l. Szócs, 2014. 90. p.). Ezzel alighanem egyetérthetünk, annál is inkább, mert az előző év augusztusában nincs ilyen problémánk, sőt, akkoriban, szept. vége felé IV. László — két hónappal budai tartózkodása után — feltehetően Csanád megyében bukkan fel ismét (RA 3507. sz.). Amit ugyanakkor az oklevélben kiváltságot Balog-Semjén nembeli előkelők közéleti szerepléséről tudunk, az leginkább az 1280-as évek második felét valószínűsíti. A szatmári ispán joghatósága alóli mentesítésükben ugyanis talán az is szerepet játszott, hogy a tisztséget az idő tájt (legalábbis 1285-ben bizonyosan) épp erőszkos és nagy hatalmú szomszédainknak, Borsa nembeli Tamás fiainak egyike töltötte be. Amennyiben a dátumban megjelölt helynév valóban a bácsi települést takarja (l. ÁMTF I. 244. p.), az itinerárium alapján IV. László uralkodásának majdnem az összes évét kizárhatjuk, és az említett 1288. és 1289. esztendőkön túl csak 1282 és 1284 jöhet szóba, bár az ismert tartózkodási helyek tükrében ezek valószínűsége meglehetősen csekély. Miként már utaltunk rá, Balog-Semjén nembeli Mihály és fiai a helyi, észak-tiszántúli hatalmi küzdelmekben és az országos politikában játszott szerepét illető ismereteink szintén inkább az évtized második felére mutatnak, a főként Szabolcs és Ugocsa megyékben birtokló testvérek ekkoriban lettek a király kiemelten pártfogolt, és számos értékes birtokadománnyal megjutalmazott favoritjai, ami röviddel ezután meg is hálalta magát számára, 1289–1290-re ugyanis ők maradtak IV. László legutolsó nagybirtokosi hívei a Felső-Tisza vidékén (l. Zsoldos, 2000. 77–87., különösen: 80–82. p.). Mindent egybevetve az 1288-as kelet a legvalószínűbb, de a kérdőjel kitétele az évszám mögé feltétlenül indokolt.

1289. máj. 22. Csepel-sziget (*magna insula*; DF 285 754., RA 3517. sz., valószínűsíthető keltére uo.)
1289. máj. 26. Rákos (*Rakus*; DL 1254., RA 3518. sz.)
1289. jún. 23.[□] Fövény mellett (*prope Fuen*; a 26-án még bizonyosan tartó országgyűlés, l. S. Kiss, 1971. 46–49. p.; DF 248 534., RA 3522. sz.)
1289. jún. 26.[□] Fövény (*Fuen*; DL 91 134., RA 3524. sz.; vö. 1289.: ÁHHKO 229. sz.)
1289. júl. 22.? Várad (*Waradinum*; DF 247 222., RA 3582. sz.)⁸²
1289. aug. 21. Lúcz? mellett (*prope Lyuch*; DL 2764., RA 3527. sz., keltére uo. Alighanem a Zemplén vm.-i Lúccal, ma Tiszalúc, Borsod-Abaúj-Zemplén m., azonos. L. Csánki I. 355. p. Vö. Szócs, 2014. 89. p.)
1289. szept. 9. Poroszló (*Poruslo*; DL 1256., RA 3531. sz.)⁸³

82 Év nélkül, Mária Magdolna napján, Váradon kelt oklevelében a király engedélyezi a tatárok pusztítása következtében elszegényedett Beszterce (Besztercevidéke, Erdély, ma Bistrița, Beszterce-Naszód m., Románia) polgárainak, hogy a *tributum*nak csak egyharmadát fizessék, a fennmaradó hányad alól mentesüljenek. A kiadvány keltét F. Zimmermann és C. Werner a tatárok második, 1285 eleji inváziója utánra, illetve az itinerárium alapján 1286–1289 közé helyezte, amit Jakó Zs. azzal az indoklással pontosított 1289-re, miszerint „a király ebben az időben tartózkodott az ország tiszántúli és erdélyi részében” (l. EO I. 446. sz. a hivatkozásokkal). Borsza nem tett javaslatot datálásra, és az oklevelet a nem meghatározható keltű okmányok közé vette fel. A második tatár támadás azonosítása (l. ÁMTF I. 559–560. p.; Szócs, 2010. 23. p.) elfogadható, Jakónak az itineráriumra vonatkozó megállapításához ugyanakkor némi pontosítás fűzhető. Az 1285-ös esztendő — mivel ez év júl. 21-én az uralkodó Szepes megyében volt (RA 3372. sz.) — kizárható, a következő, 1286-os év esetében azonban már nem ennyire egyértelmű a helyzet, tekintve a júl. 1. és aug. 27. közötti időszakra vonatkozóan nem tudjuk, merre járt a király. 1287 és 1288 megint csak felettebb bajosan jöhet szóba, 1289 ugyanakkor kétségkívül jóval valószínűbbnek látszik, ezért — kérdőjellel — a kiadványt ez utóbbi esztendőhöz vettük fel.

83 A király megparancsolja a szepesi káptalannak, hogy vizsgálja ki Miklós fia János szakalai nemes panaszát, miszerint Rénold nádor — noha az uralkodó oklevele szerint kötelezte magát — nem védi meg őt a zempléni Visnyó birtok élvezetében, amit Szakala örökölt fekvőségéért adott cserében. A kiadványt Borsza I. a korra nem jellemző formulái, illetve a szepesi káptalan jelentésének paleográfiai sajátosságai alapján hamisnak minősítette, amivel alighanem egyetérthetünk. Szócs T. — az első bárói hivatalt legfeljebb egy évig, épp ekkoriban viselt Básztyel nembeli Rénold nádor említése, valamint a kelethelynek az itineráriumba való könnyű beilleszthetősége alapján — ugyanakkor felvetette, hogy a hamisítás egy eredeti, nyilván más tartalmú oklevél *datatio*jának felhasználásával történt (Szócs, 2015. 89–90. p.). Az észrevételt mindkét vonatkozásban helytállónak fogadhatjuk el, azaz a király — mint azt kérdőjelesen Györfly Gy.

- 1289., okt. közepe után Gyulafehérvár (*Alba Transsiluana*; DF 277 254., RA 3547. sz.)⁸⁴
1289. nov. 9. Tóti mellett (*iuxta villam Toty*; alkalmasint a Hunyad vm.-i település, ma Nagytóti; Totia, Hunyad m., Románia, de a három bihari Tóti falu [ÁMTF I. 677–678. p.] is szóba jön a helynév azonosításakor; DL 40 204., RA 3537. sz.)
1290. márc. 5. Cegléd mellett (*prope Chegled*; Pest vm., ma uo., ÁMTF IV. 512. p.; DL 50 634., RA 3551. sz.)
1290. márc. 6. Cegléd mellett (*prope Chegled*; DF 285 751., RA 3552. sz.)
1290. ápr. 29.° Karánsebes (*Karansebus*; Temes vm., ma Caransebeș, Krassó-Szörény m., Románia; DF 285 752., RA 3553. sz.)⁸⁵
1290. máj. 21.° Csenke (*Cheenk*; Temes vm., valószínűleg a későbbi Csákova, ma Ciacova, Temes m., Románia, közelében feküdt; DF 253 303., RA 3555. sz.)
1290. máj. 27.° Székes (*Zekes*; Temes vm., ma Temesszékás; Seças, Temes m., Románia, vagy kisebb valószínűség szerint a mai Krassószékás, Secășeni, egykor Krassó vm., ma Krassó-

is vélelmezte (ÁMTF III. 127. p.) — a fenti időpontban valóban a dél-hevesi településen tartózkodott.

- 84 A király megerősítve a gyulafehérvári káptalannak a marosi szőszállítás után járó, II. Andrástól kapott vámjövedelem-adományát, említi, hogy a kegynyilvánításra ottani látogatása alkalmával került sor, amikor „hódolat céljából” felkereste a Szent Mihály-székesegyházat. A *privilegium* keltét Borsa I. és — minden bizonnyal az ő nyomán — Jakó Zs. aug. 6. utánra helyezte, alighanem a *datatió*ban szereplő 18. uralkodási év alapján. Ez azonban tévedés, mivel IV. László megkoronázására szept. 3-án került sor, Borsa feltehetően V. István (1272.) aug. 6-án bekövetkezett elhunytát keverte össze utóda, László hivatalos trónra lépésének időpontjával. A király szept. 9-én a hevesi Poroszlón, nov. 9-én pedig a valószínűleg Hunyad megyei Tótiban tartózkodott (RA 3531., 3537. sz.), gyulafehérvári látogatását leginkább talán e két dátum közé, október vége tájára helyezhetjük, bár az év utolsó másfél hónapja sem zárható ki.
- 85 Az országos hadjárat Aba nembeli Amadé egy év nélkül, de minden valószínűség szerint 1290. máj. 13-án, Érdsomlyón kelt országbírói kiadványának tartalma alapján feltételezhető (DL 84 198.). Ebben a báró a perelt vagyontárgyak előállítását a hadoszólás 22. napjára írta elő az egyik félnek, de egyértelműen folyó, vagy előkészületben lévő hadjáratra mutat az oklevél kiadási helye is, Amadé ugyanis jószerével alig, csak országgyűlések és katonai akciók idején hagyta el északkelet-magyarországi tartományát, így Krassó megyét is leginkább a király kíséretében, egy hadi vállalkozás alkalmával kereshette fel.

- Szörény m., uo., ÁMTF III. 495. p.; DF 285 756., RA 3558. sz.)⁸⁶
1290. máj. 28.° Székes (*Zekas*; DL 56 469., RA 3560. sz. Kelte a fenti oklevél [3558. sz.] alapján egyértelmű. Vö. *Szabó*, 1886. 173. p.)
1290. jún. 18. Csanád (*Chanad*; DL 56 470., RA 3561. sz.)⁸⁷
1290. jún. 24. Szarvashalom (*Zorvosholm*; DL 1282., RA 3562. sz.)
1290. júl. 10. Körösszeg vára mellett (*prope castrum Kereszeg*; *Chronicon Pictum*. In: CFH I. 658. p.; Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1863. p.; *Chronica Hungarorum*. In: KLE 246. p. [fordítás]; kun előkelők általi meggyilkolása; *Szabó*, 1886. 179–180. p.)

Rövidítések jegyzéke

Levéltári források

- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (mol.arcanum.hu/dldf)

86 A leleszi monostorhoz új kegyurainak érdekében intézett parancslevél keltének évét a király 1290. ápr. 29-i adománylevele határozza meg, ekkor adta ugyanis a kolostor kegyúri jogait régi híveinek, kállai Ubul fia Mihálynak és fiainak (RA 3553. sz.).

87 Az okmány kelteként Borsa I. Szabó K. megállapítása nyomán (*Szabó*, 1886. 173. p.: 2. jegyz.) fogadta el az 1290. évet. Szent Barnabás apostol ünnepe (jún. 11.) utáni vasárnapra keltezett kiadványában IV. László megparancsolja Ugocsa megye valamennyi lakosának, hogy (Balog-Semjén nembeli kállai) Mihály *comes* fiait, István és Pál mestereket, mint ispánjaikat fogadják és a kötelező szolgálatokat teljesítsék. Nevezett előkelők egyebek mellett jól ismertek az 1280-as évek végének észak-tiszántúli belharcaiból, az uralkodó kedvelt és támogatott helyi hívei közé tartoztak (I. *Szabó*, 1886. 151., 155. p.; *Karácsonyi*, 1995. 199., 202. p.), okleveleinkben azonban rendre csak mester címmel szerepelnek, ami a kor bevett oklevelezési gyakorlatában leginkább azt jelentette, hogy korábban nem viseltek megyés- vagy egyéb ispánságot. A király még 1290. ápr. 29-én, és máj. 27-én is mester címmel említette őket (RA 3553., 3558. sz.), ispáni kinevezésükre így ezt követően, gyaníthatóan épp jún. 18-án került sor. Fentiek alapján a Csanádon kiadott oklevél keltét meglehetősen biztossággal valóban 1290-re tehetjük.

DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. Diplomatikai Levéltár (mol.arcanum.hu/dldf)

Forráskiadványok

- ÁHHKO Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica.) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.)
- ÁNHO Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) Szerk. Szöcs Tibor. Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.)
- AOkt. X., XII. Anjou-kori oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.) X. köt. [1326.] Szerk. Blazovich László, Géczy Lajos. Bp. – Szeged, 2000. XII. köt. [1328.] Szerk. Almási Tibor. Bp. – Szeged, 2001.
- ÁUO IV–XII. Árpád-kori új okmánytár. (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.) IV–XII. köt. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, Bp., 1862–1874. (Magyar Történelmi Emlékek. Első Osztály. 9–22.)
- BTOE I. Budapest történetének okleveles emlékei. (Monumenta diplomaticus civitatis Budapest.) I. köt. Csánky [sic!] Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp., 1936.

- CFH I–III. Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendantium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI. Tomus I–III. Collegit Gombos, Albinus Franciscus. Budapest, 1937–1938.
- CDCr. VI. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. (Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.) Volumen VI. Collegit et digessit Smičiklas, T[adeus]. Zagabria, 1908.
- CDH V/3. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus V. Volumen 3. Studio et opera Fejér, Georgius. Buda, 1830.
- DPM Damus pro memoria-oklevelek. Szerk. Szócs Tibor. Szeged, 2015. (kézirat)
- EO I. Erdélyi okmánytár. (Codex diplomaticus Transsylvaniae.) Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. köt. 1023–1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26.)
- HO VI–VIII. Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus patrius.) VI–VIII. köt. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Vég hely Dezső. Bp., 1876–1891.
- KLE Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrásszövegeket válogatta és a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.)
- MES II. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus II. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Knauz, Ferdinandus. Strigonium, 1882.

- OHVL Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárakból. (Diplomatarium Hontense.) Első rész. 1256–1399. Az eredetiek után közzé teszi Kubinyi Ferencz. Bp., 1888. (Magyar történelmi emlékek. Monumenta Hungariae historica. II. köt.)
- RA Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) II. kötet, 2–3. füzet. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Borsa Iván. Bp., 1961. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9.)
- UBB II. Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Band II. Bearbeitet von Lindeck-Pozza, Irmtraut. Graz – Köln, 1965.
- UBGS I. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Band I. Herausgegeben von Teutsch, G[eorg] D[aniel]; Firnhaber, Fr[iedrich] Wien, 1857. (Fontes rerum Austriacarum 2/15.)
- ZCsO I. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. (Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő.) I. köt. Szerkesztik Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest, 1871.

Szakirodalom

- ÁMTF I–IV. *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. köt. Bp., 1963–1998.
- Czímer*, 1929. *Czímer Károly*: Az 1282. évi hódí csata helye és lefolyása. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. (1929) 385–416. p.
- Csánki* I–V. *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I–V. köt. Bp., 1890–1913.
- Déthsy*, 1966. *Déthsy Mihály*: Hol állt a középkori sárospataki vár? In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. 6. Miskolc, 1966. 177–197. p.
- Engel*, 1996. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. köt. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5.)
- Engel*, 2001. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár. (CD-ROM) Bp., 2001.
- Gąsiorowski*, 1977. *Gąsiorowski, Antoni*: *Rex ambulans*. In: *Quaestiones Medii Aevi*, 1. (1977) 139–162. p.
- Házi*, 2000. *Házi Jenő*: Pozsony vármegye középkori földrajza. Pozsony, 2000. (Csallóközi Kiskönyvtár)
- Horváth*, 1904. *Horváth Sándor*: Regesták a lipői és turóci registrumokhoz. Második közlemény. *Történelmi tár*, 27. (1904) 240–265. p.
- Horváth*, 2011. *Horváth Richárd*: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 12.)
- Janó*, 1997. *Janó Ákos*: Újabb szempontok a sárospataki vár építéstörténetének kezdeteihez. In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. 35–36. Miskolc, 1997. 35–58. p.

- Karácsonyi*, 1902. *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902.
- Karácsonyi*, 1910. *Karácsonyi János*: A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kun László király idejéből. In: Századok, 44. (1910) 1–24. p.
- Karácsonyi*, 1995. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek története a XIV. század közepéig. 2., reprint kiad. Bp., 1995.
- Karbić*, 2007. *Karbić, Damir*: A brebiri Subicsok az örökös bánóság elvesztéséig (1322). (Ford. Mann Jolán.) In: A Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében. Szerk. Bene Sándor, Hausner Gábor. Bp., 2007. 15–38. p.
- Kádár*, 2009. *Kádár Tamás*: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. In: Fons, 16. (2009) 411–429. p.
- Kádár*, 2013. *Kádár Tamás*: Történelmi valóság és manipulált, illetve meghamisított politikai emlékezet Magyarországon IV. László király uralkodása első éveiben. In: Fons, 20. (2013) 525–539. p.
- Kállay*, 1906. *Kállay Ubul*: Kutatások IV. László korára. In: Századok, 40. (1906) 41–54., 121–136. p.
- S. Kiss*, 1971. *S. Kiss Erzsébet*: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus XXXIX. (1971) 3–55. p.
- Klaić*, 1897. *Klaić, Vjekoslav*: Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347. Zagreb, 1897.
- Klaić*, 1976. *Klaić, Nada*: Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku. Zagreb, 1976.
- Klaić*, 1985. *Klaić, Nada*: Povijest grada Trogira. Trogir u srednjem vijeku. Javni život grada i njegovih ljudi. II/1. Trogir, 1985.

- Knauz*, 1876. *Knauz Nándor*: Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva. Bp., 1876.
- MTK I. Magyarország történeti kronológiája. I. köt. Főszerk. Benda Kálmán. A vonatkozó rész Solymosi László munkája. 3. kiad. Bp., 1986.
- Németh*, 1975. *Németh Péter*: Kőrév – Hímesudvar – Tokaj. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei. 14. Miskolc, 1975. 3–8. p.
- Németh*, 1997. *Németh Péter*: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997.
- Pauler*, 1899. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. köt. 2., jav. kiad. Bp., 1899.
- Ráth*, 1866. *Ráth Károly*: A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei. 2., bőv. és jav. kiad. Győr, 1866
- Romhányi*, 2000. *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000.
- Salamon*, 1894. *Salamon Vincze*: Pótlék az Alapyak származásához és nemzedékrendéhez. In: Turul, 12. (1894) 97–99. p.
- Sebestyén*, 1938. *Sebestyén Béla*: A magyar királyok tartózkodási helyei. Sajtó alá rendezte Sebestyén Erzsébet. Bp., é. n. [1938.]
- Soós*, 1890. *Sóvári Soós Elemér*: Az 1278. évi morvamezei (dürnkruti) csata. In: Hadtörténelmi Közlemények, 3. (1890) 459–477. p.
- Süttő*, 2014. *Süttő Szilárd*: „Érdemdús” oklevelek. A részletező középkori magyar *narratiók* problémáihoz. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I. köt. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Bp. – Debrecen, 2014. 187–198. p.

- Szabó*, 1886. *Szabó Károly*: Kun László 1272–1290. Bp., 1886. (Magyar történeti életrajzok, II/5.)
- Szentpétery*, 1923. *Szentpétery Imre*: IV. László király pecsétváltoztatásai. In: Levéltári Közlemények, 1. (1923) 310–320. p.
- Szentpétery*, 1930. *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.)
- Szócs*, 2010. *Szócs Tibor*: Egy második „tatárjárás”? A tatár–magyar kapcsolatok a XIII. század második felében. In: Belvedere Meridionale, 22. (2010) 3–4. sz. 16–49. p.
- Szócs*, 2014. *Szócs Tibor*: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.)
- Szűcs*, 2002. *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. 2. kiad. Bp., 2002. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.)
- Takács*, 2012. *Takács Imre*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis.) 1. Bp., 2012.
- Wertner*, 1901. *Wertner Mór*: Az árpádkori ország- és udvarbírák genealogiája. In: Turul, 19. (1901) 7–26., 54–73. p.
- Wertner*, 1902. *Wertner, Moriz*: Itinerar der Könige Stephan V., Ladislaus IV. und ihrer Würdenträger. In: Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiv, 4. (1902) 211–233. p.
- Zsoldos*, 1997. *Zsoldos Attila*: Téténytől a Hód-tóig. (Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata.) In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 69–98. p.
- Zsoldos*, 2000. *Zsoldos Attila*: IV. László és a Kállaiak ősei. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve. 42. Nyíregyháza, 2000. 77–87. p.

- Zsoldos, 2005.* *Zsoldos Attila: Ducissa Slavonie.* In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* Szerk. Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. Bp., 2005. 381–390. p.
- Zsoldos, 2007.* *Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években.* Bp., 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 24.)
- Zsoldos, 2011.* *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)
- Zsótér, 1991.* *Zsótér Rózsa: Megjegyzések IV. László király itineráriumához.* In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus XCII.* (1991) 37–41. p.

KARLINSZKY BALÁZS

A VESZPRÉMI SZÉKESKÁPTALAN 1082. ÉVI BIRTOKÖSSZEÍRÁSÁT TARTALMAZÓ HAMIS OKLEVÉL KELTEZÉSE

A veszprémi Szent Mihály-egyház birtokjavainak és jobbágynak első fennmaradt összeírása egy Szent László király által kiadott, 1082-re datált oklevélben található. Az oklevél a későbbiekben a benne felsorolt birtokok alapján a veszprémi székeskáptalan korai birtokainak listájaként vált ismertté. A dokumentumot a kanonokok a későbbiek folyamán a mindenkori uralkodókkal többször is átírták és megerősítették, így 1350-ben és 1407-ben, majd a török kiűzését követően 1693-ban. Szükség is volt a másolatokra, ugyanis az összeírást több birtokperben felhasználták, amely az állandó igénybevétel miatt az elhasználódás veszélyének volt kitéve. Az oklevél szövegének többszöri átírása mellett számos peres eljárás során hivatkoztak a dokumentumra, jobbára az abban foglalt egyes településekre vonatkozó adatokra, így tartalmi említésként több, mint két tucat átírásban maradt ránk az összeírás vagy annak legalább egy részlete.¹

Az oklevél hitelességét illetően már a XIX. század második felében kétségek merültek fel, a kutatók többször is kísérletet tettek a keletkezés dátumának meghatározására.² A pontosabb datálást formai érvek, valamint művelődés- és

-
- 1 Györffy, *Georgius*: Documenta Hungariae Antiquissima. Vol. I. 1000–1131. Bp., 1992. (a továbbiakban: DHA) 228–240. p. (81. sz.), MNL OL Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 200 611. Legutóbbi kiadása a korábbi közlések összegyűjtésével: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523). Szerk. Gutheil Jenő, kiadja Kredics László. Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.) (továbbiakban: VO) 22–27. p. (3. sz.). Átírásai: 1350: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XII. Budaë, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IX/1. 800–801. p. (CCCCXXV. sz.), Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Kiad.: Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghegy Dezső. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban: HO) IV. 172–173. p. (133. sz.), DF 200 907.; 1407: Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint, Mikó Gábor. Bp., 1951–2014. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II/1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) (a továbbiakban: ZsO) II. 5484. sz., DF 201 151., 1693: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban: VÉL) III.1.a.1. Veszprém eccl. et capit. 97.
 - 2 Formai és tartalmi okokra hivatkozva már a XIX. század végén bebizonyosodott, hogy az oklevelet a szövegében szereplő dátumnál később, valamikor a XIII. század utolsó és a XIV. század első negyedében állították össze. A kritikai kiadás érvei a következőkben összegezhetők.

köztörténeti megfontolásokon túl a veszprémi székeskáptalan birtokállományáról ismert adatok alapján lehetett megkísérelni. Veszprém középkori történetének a XX. század első felében alkotó kutatója, Gutheil Jenő (1887–1963) veszprémi kanonok asztalfiókban maradt, és csak fél évszázaddal a kézirat elkészülte után, 2007-ben megjelent forráskiadványában az 1275–1327 közötti periódusra tette az összeírás keletkezését. A már korábban is ismert legkésőbbi keletkezési időponton túl a *terminus post quem* meghatározásában egy konkrét település birtoklástörténetének ismerete segítette. Az oklevélben is felsorolt zalai Szerentét ugyanis 1275-ben adományozta IV. László király a veszprémi székesegyháznak kárpótlásként az onnan elvitt és pénzzé tett ékszerekért.³ Később Solymosi László egy 1295-ben létrejött birtokcsere során a veszprémi püspökséghez (!) került birtokokat is kimutatott a dokumentum szövegében a püspökség 1524. évi urbáriumának közzététele kapcsán, így három évtizedre szűkítette a kérdéses oklevél keletkezésének idejét.⁴ A székeskáptalan elkészült birtokkatasztere, az áttekintett oklevelekből kirajzolódó birtoktörténetek, illetve a köztörténeti eseményeknek a veszprémi egyházmegyére gyakorolt hatása azonban már lehetővé teszik e párat-

Fejérpataky László az oklevelet kiállítása alapján a hamisítványok közé sorolta. (*Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában.* Bp., 1885. 12. p.) Pauler Gyula szerint az oklevél kiállításának módja és írásképe XIII. századbeli, továbbá Szentkirályszabadja település említése Szent István ereklyéjének 1083. évi oltárra emelése előtt anakronizmus, ahogy *Bela rex magnus* említése is csak IV. Béla okleveleiben fordul elő III. Bélával kapcsolatban. (*Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* I–II. Bp., 1893. II. 756. p.) Karácsonyi János az általa összeállított hamis oklevelek jegyzékében már Paulerre hivatkozott. (*Karácsonyi János: Hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Bp., 1902. 41. sz.) Ezt követően is többen tettek kísérletet a keltezésre. Szentpétery regesztáiban annyival bővítette elődei észrevételeit, hogy a dokumentum szerkesztésének *ante quem*-jét 1327-re tette, mivel egy akkori perben már használták fel először az összeírást. (*Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987. [a továbbiakban: RegArp] 21. sz.) Az 1327. évi oklevél kiadása: Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1886–1890. (a továbbiakban: ZO) I. 248–253. p. (180. sz.). Összefoglalóan: DHA 235–236. p.

3 VO 59–60. p. (29. sz.), RegArp 2649. sz.

4 A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Kiadja Kredics László, Solymosi László. Bp., 1993. (*Új Történelmi Tár* 4.) (a továbbiakban: Veszprémi püspökség urbárium) 13. p. (17. j.). Sajnálatos, hogy e megállapítás nem került be az összeírás a legutóbb megjelent, Gutheil-féle publikációjába.

lan forrásértékű oklevél keletkezésének az eddigieknél pontosabb meghatározását.⁵

Mielőtt azonban számba vennénk a pontosításhoz szóba jöhető okleveleket és a XIV. század első negyedének eseményeit, érdemes kitérőt tenni a veszprémi püspökség és a székeskáptalan birtokainak korai történetére. Ismert, hogy a magyarországi kanonoki testületek birtokai kezdetben nem különültek el a püspöki javaktól: a főpásztorok mellett tevékenykedő, ekkor még együtt élő papság, a későbbi kanonokok ellátását a püspöki menza terhére oldották meg. A XI. század végétől mutatható ki a székeskáptalanok megerősödése, amelyet a kifejezetten kanonokok számára tett adományok mutatnak. A székesegyházi liturgikus és hivatali szolgálatot teljesítő, földesúrrá váló kanonoki testületek javait kezdetben a megyéspüspök hasította ki „egyházának juttatott” saját birtokaiból és egyéb jövedelmekből, például a tizedből származókból.⁶ A két legkorábbi birtokadomány közül az egyik az 1156-ban Martyrius esztergomi érsek által tett, amellyel hetven falu tizedét juttatta káptalanjának, illetve 1079-ből Guden királyi *miles* végrendelete, amelyben kifejezetten a veszprémi egyház *fratereire*, azaz kanonokjaira hagyta paloznaki javait, és nem a püspöknek juttatott szőlőket.⁷

A kanonokok közös élete (*vita communis*), az együttlakás a XII. század végétől kezdett felbomlani. János veszprémi püspök 1184–1188 között tett adománya, amellyel több egyház jövedelmét engedte át káptalanjának, még a bizonyos mértékű együttélés jeleire utal.⁸ A kanonoki testületek tagjai ezt követően fokozatosan saját önálló, stallumokhoz kapcsolódó, és a káptalanok közös jövedelmeiből különböző kulcsok által személyüknek juttatott jövedelmeikre lettek utalva. Ez párhuzamosan zajlott a kanonokok összességének önálló jogi személlyé, testületté — és ezzel jogi értelemben cselekvőképessé — történő válásával, amelyet általában a hiteleshelyi tevékenység és pecséthasználat szélesebb körűvé válásával

5 Jelen tanulmány a 2013-ban elkészített disszertáció 2. fejezetének szerkesztett és bővített változata. Vö. *Karlinszky Balázs: A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai.* PhD-értkezés. Pilisicsaba, 2013.

6 A kérdéskör „klasszikussá váló” összefoglalása: *Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Bp., 1971. 59–62. p.

7 1156: CD II. 140–143. p., Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV. Ed. Knauz Nándor et al. Esztergom–Bp., 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I. 107–108. p. (76. sz.), RegArp 84. sz.; 1079: DHA 225–226. p. (78. sz.).

8 Az adomány ugyanis az oklevélben felsorolt egyházak évi jövedelméből 17 márkát juttatott a kanonokok számára úgy, hogy abból 8 azok étkezésére, 9 itálára, ezen felül pedig további 10 márká házuk kijavítására szolgált. VO 31–32. p. (8. sz.).

szokás kapcsolatba hozni. A veszprémi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenységének megindulása is a XII. század második felére tehető: 1181-ből származik a testület első ilyen jellegű kiadványa.⁹ A közhitelű munka legalább kezdeti ellátása együtt járt az önálló birtokszervezet iránti igénnyel, hiszen a feladat elvégzéséhez — a tevékenységből származó, kezdetben minden bizonnyal még csekély jövedelem mellett — javakkal is kellett rendelkeznie a kanonokoknak.

A néhány püspöki és uralkodói adomány jelentette XI–XII. századi előzmények után a veszprémi székeskáptalan birtokállománya a XIII. század folyamán már jelentős mértékben gyarapodott. Kézenfekvő feltételezésnek látszik, hogy — a külső tényezők kényszerítő erejétől eltekintve — a testület éppen a kezdeti nagyobb birtokszerzési hullám lezárultával kerített sort eltérő időben és helyszíneken juttatott javainak egyetlen oklevélben történő összesítésére.

Ahhoz, hogy a Szent László-féle oklevélben foglalt káptalani birtoklistának megalkotására sor kerülhessen, még egy fontos feltétellel: a püspöki és kanonoki birtokok szétválasztásának aktusára vagy folyamatának lezárultára volt szükség. A szakirodalom egybehangzó következtetései szerint a hazai gyakorlatban erre általában a XIII. század folyamán került sor.¹⁰ A veszprémi székeskáptalan

9 DF 206 827., kiadása: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrácz. Bp., 1902–1916. [Az egyes kötetek függelékében közölt okmánytári rész bővített CD-ROM kiadása: Collectio Diplomatica Benedictina, A Pannonthalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. Szerk. és a szöveget gondozta Dreska Gábor. Pannonthalma, 2001.] (a továbbiakban: PRT) VIII. 277. p. (6. sz.) Vö. *Solymosi László: A hiteleshelyi pecséthasználattal kezdetei.* In: *Solymosi László: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban.* Diplomatikai és pecsétani tanulmányok. Veszprém, 2006. 44–70., 55. p.

10 A káptalantörténeti feldolgozások csak néhány testület esetében térnek erre ki, jobbra megelégedve a kanonoki közös élet felbomlása tényének rögzítésével, illetve a testületek összessége vagy egyes méltóságok részére szóló adományok felsorolásával. A jövedelmek kapcsán továbbá gyakran tesznek említést a püspökök által átengedett tizedekről, illetve a falusi plébánosok és kápolnák jövedelmeiből a tizednegyedek révén történő részesedésről. *Mályusz E.: i. m.* 62. p., *Kosztai László: A magyar székeskáptalanok kanonokjai és a hiteleshelyi tevékenység 1200–1350 között.* In: *Loca credibilia: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon.* Szerk. Bilkei Irén, Fedeles Tamás. Pécs, 2009. (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből IV.) 65–85., 67–70. p. A kalocsai főszékeskáptalan esetében Udvardy József a testület önállósá válásával együtt feltételezte a birtokelkülönítés megtörténtét is, a két eseményt a XI. század végére téve: *Udvardy József: A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban.* Bp., 1992. (METEM-könyvek 3.) 11–12. p. Pécssett a birtokszétválasztás folyamata a XIII. század első harmadára zárult le. *Fedeles Tamás: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása.* In: *A középkor évszázadai (1009–1543).* Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József. Pécs, 2009. (A Pécsi Egyházmegye története 1.) 421–464., 426. p. Az egri székeskáptalan esetében az 1261-ben kelt, püspöki birtokokat összegző oklevél egy mondata arra utal, hogy az

esetében azonban ennél valamivel árnyaltabb a kép. A rendelkezésre álló adatok alapján ugyanis a püspöki és káptalani birtokok elválasztására inkább több szakaszban került sor, mintsem egyetlen birtokmegosztás eredményeképp.

Veszprém esetében is fellelhető egy oklevél a javak elkülönítésére vonatkozóan. 1298-ban Péter éneklőkanonok egy tanúvallomásában azt állította, hogy *bona episcopatus et capituli sunt divisa*.¹¹ Bár ez az utalás szinte csak mellékesen szerepel az oklevélben, ráadásul a tanúvallomás műfaja miatt célzatos is lehet, más adat híján elfogadhatjuk 1298-at a folyamat végeként. Feltételezésünket több más adat is támogatja, amelyek azt támasztják alá, hogy amennyiben történt olyan jogcselekmény, amikor a püspök és a káptalan vagy képviselői összegyűlve döntöttek a (még kérdéses) birtokok hovatartozásáról, annak 1298 körül kellett megtörténnie. Egyrészt láttuk azt, hogy a fekvőségek egy részét már a XI. század végétől kezdve a kanonokok fenntartására fordították (1079: Guden paloznaki végrendelete), másrészt a veszprémi székesegyház nevezetes, 1276-ban történt feldúlását követően az akkor elveszett vagy megsemmisült, káptalanra vonatkozó

uralkodó a káptalan birtokait is összeírni szándékozott: „*possessiones predictae per beatissimum regem Stephanum modo premissis episcopatus ecclesie Agriensis, exceptis possessionibus capituli eiusdem ecclesie, sunt collate, que quidem possessiones capituli ecclesie Agriensis propter uberiorem cautelam in alio nostro privilegio seriatim nominantur.*” — RegArp 2123. sz. (123. p.) Az esztergomi főszékeskáptalan, jellemzően a XIII. század első felében, számos jövedelemhez jutott érsekei jóvoltából. Ezt követően világiak — beleértve az uralkodót is — adományai kerültek többségbe. Esetükben a birtokmegosztást maga az érsek kezdeményezte jövedelmei egy részének átengedésével. (*Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900. VIII–XI. p.*) Győrtől a káptalani számadáskönyv egy bejegyzése szerint 1314-ben már tekintélyes saját birtokállománnyal rendelkezett a kanonoki testület. Vö. *Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 117. p. és passim, vö. DF 279 560. f. 34 ½ .* A zágrábi káptalan 1334-ben rögzített statútumai részletesen kitérnek a vagyonekezelésre és a tizedek hasznélvezetére, beszédésének módjára. A dézsmához csak főpásztori hozzájárulásból juthattak a kanonokok, ezért a birtokok elválasztásának ekkorra már meg kellett történnie. *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis. Vol. II. Ed. Tkalčić, Joannes. Zagrabiae, 1874. passim.* Várad esetében a XIV. század második felében keletkezett statútum szövege szerint Lodomér püspök (1268–1279) idején történt a püspök és a kanonokok által közösen bírt javak egy részének elkülönítése: „*Hic dubio propter combustionem privilegiorum ecclesie nostre, ut supra sub titulo 'De fundatione Waradiensis' dicitur exorto, inter alia diligenter declarato, certissime tradidit: esse quasdam possessiones et bona alia communia nobis et episcopo, quedam vero distincta, prout infra sub 3-a particula, [capitulo] primo agitur 'De instrumentis', expressius continetur.*” — *Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégebb statútumai. Nagyvárad, 1886. 17. p.*

11 Budapest történetének okleveles emlékei I. Szerk. Gárdonyi Albert. Bp., 1936. I. 339. p. (308. sz.).

birtokjogi iratok pótlását több, ebből az évből fennmaradt oklevél bizonyította.¹² A kanonokok nyilvánvalóan már korábban is számon tartották saját birtokaikat, a birtokaikra vonatkozó okleveleknek a székesegyházban történt pusztulása után pedig megfelelő alkalom kínálkozott a káptalani birtokok egyszer s mindenkorra történő elkülönítésére. Ezért a Péter éneklókanonok által elejtett megjegyzés vagy általánosságban vonatkozott a püspöki és káptalani birtokoknak az 1276 körüli időkből történt különválasztására, amely így egy hosszabb folyamat végpontját jelenti, vagy ha volt egy egyszeri ilyen aktus, akkor az feltehetően csak a még vitás és földrajzilag el nem különített területeket, birtokokat érinthette.

Amennyiben kifejezetten birtokszétválasztási eseményt feltételezünk, úgy 1276 és 1298 között olyan adománylevelet szükséges keresnünk, amelyben a püspök és a káptalan egyszerre volt kedvezményezett. Szerencsés módon két ilyen oklevél is ismert. Az egyik a már említett, 1295-ben végrehajtott jogügylet, amelynek során Benedek veszprémi püspök, Lodomér esztergomi érsek és János csóti prépost hármassal birtokcserét hajtottak végre.¹³ A csere keretében az érsek a következő Somogy megyei birtokait adta át a püspöknek: [*Nyim*], *Berey*, *Lula*, *Kopol*, *Zyych*, *superiori et inferiori Endred*, *Zamard*, *Kerushieg*, *Zaraztou*, *Kup*, *Chepel*, *Wgol*, *Belder*, *Egres*, *Beka et Kerequi*. Az 1082-re keltezett hamis összeírásban — amely feltételezésünk szerint a püspöki javakat már nem, csak a káptalaniakat tartalmazza — a cserében foglalt települések közül több is szerepel az összeírás azon részében, amely a Somogy megyei birtokokat sorolja fel. Ezek Böre, Lulla, Kapoly, a két Endréd, Zamárdi, Kőröshegy és Szárszó.¹⁴ Ha feltételezésünk helytálló, miszerint a püspöki és káptalani javak megosztására 1298 környékén kerülhetett sor, akkor a hiányzó települések a püspöki birtokok közé kerültek.

Tovább szűkíti a feltételezett birtokszétválasztás időpontját egy 1296-ban született ítélet. Az uralkodó Óvári Konrád mester¹⁵ Benedek veszprémi püspökkel és a káptalannal szemben elvesztett perében Papvására (Pathvására) és Nosztori

12 VO 62–71. p. (32–39. sz.), 75–79. p. (42–43. sz.), Veszprém város okmánytára. Pótkötet. (1000–1526). Összeáll. Érszegi Géza, Solymosi László. Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.) (a továbbiakban: VOSuppl) 141–142. p. (83. sz.).

13 MES II. 368–369. p. (366. sz.), magyarázata *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp., 1963–1998. IV. 568. p.

14 „Scamard, Endered, altera Endered, Luba, Copul, Zarrosozow, Keurushyg, Berey.” — DHA 239–240. p.

15 Pályafutására: *C. Tóth Norbert*: A Győr nemzetség az Árpád-korban. In: Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Piliscsaba, 2001. (Analecta Mediaevalia I.) 53–72. p.

(Nosztre) birtokokat összesen 250 márka értékűnek becsülve a bírságpénz meg nem fizetése fejében a püspök és a káptalan részére parancsolta iktatni.¹⁶ Mivel a kárpótlásképpen megszerzett két birtok egyike sem fordul elő a későbbiekben a kanonokok birtokai között (már a Szent László-féle birtokösszeírásban sem), azonban a püspökség birtokainak sorában a későbbiekben megtalálhatók, ezért feltételezhető, hogy azokat nem sokkal az iktatást követően a főpásztor javai közé sorolták. Ezek alapján valamikor 1296 és 1298 között kerülhetett sor a püspök és székeskáptalan közt a birtokmegosztás végleges rendezésére.

Érdeemes alaposabban szemügyre venni azonban a Somogy megyei káptalani és püspöki birtokokat. A középkor végi adatok — a XV–XVI. század fordulóján vezetett káptalani számadáskönyv¹⁷ és az említett 1524-es püspöki urbárium — alapján a püspök és a kanonokok somogyi birtokai földrajzilag egyértelműen elkülöníthetők egymástól. Míg a néhány káptalani fekvőség zömében a megye északkeleti sarkába, Nagyberény környékére összpontosult, addig a jóval számosabb püspöki birtok Peremarton és Gerézd központtal¹⁸ Somogy és Tolna határvidékére koncentrálódott, egy kisebb hányaduk pedig, például Görgeteg, Csököly, Kortó, Csehi, stb. a megye területén szórta elhelyezkedett el.¹⁹

Az 1082-re keltezett hamis összeírás szerint a káptalan több településen is birtokos volt Somogyban. Így Zamárdiban, a két Endréden, Lubán, Szőlösön, Kopolyban, Szárszón, Ószödön, Kőröshegyen, Túron, Berényben, *Grazyban*, Iregen, Ocsmánban, a két Kilitiben, Börén, Sövényben, Ketyén, illetve az azonosíthatatlan *Thaton*,²⁰ *Benezen* és Lovasban, összesen huszonnégy helyen.²¹ A nagyberényi birtokigazgatók a káptalani számadáskönyv adatainak a somogyi birtokok tekin-

16 VÉL III.1.a.1. Pathvására 1–6. (DF 200 740. – kiadása: RegArp 4049. sz.; DF 200 742. – regesztája: RegArp 4050. sz.; DF 200 743. és 200 745. – kiadása: RegArp 4058. és 4064. sz.; DF 200 746. és 200 747.) Márton alországbírónak a bírságból járó hányadból történő kifizetése áthúzódott a következő évre, amint azt a budai káptalan oklevele tanúsítja: VÉL III.1.a.1. Pathvására 7. (DF 200 750.).

17 A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534. / Krónika, 1526–1558. / Javadalmások és javadalmak, 1550, 1556. Kiadja Kredics László, Madarász Lajos, Solymosi László. Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13.) (a továbbiakban: Szk).

18 Ma mindkettő Somogyacsa területén, de az egykori Tolna megyében volt található. Veszprémi püspökség urbáriuma, 11.

19 L. A veszprémi püspökség birtokai 1524-ben (térkép). In: Veszprémi püspökség urbáriuma.

20 Péntekhellyel való azonosítása kérdéses. Vö. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp., 1894. 636. p.

21 DHA 239–240. p. A települések sorrendje az összeírását követi.

tetében legteljesebb esztendeiben, 1515–1519 között Nagyberényt, Ocsmánt, Megyert, Gerézdet, Csegét, Lullát és a Tolna megyei Faddot felügvelték. Ezekon kívül azonban a hamis oklevélben felsoroltak közül okleveles forrásokkal csak néhány esetben támasztható alá a káptalan birtokjoga, így Endréden, Szőlösön, Túron, *Grazyban* — ha a település megfeleltethető Gerézdnek —, Ocsmánban, Kilitiben, Börén és Nagyberényben. Lényegesen kevesebben tehát, mint ahány település az 1082-re datált birtokösszeírásban szerepelt.

A települések számában tapasztalt különbség néhány birtok esetében magyarázható. Börét és Szőlöst még 1349 előtt, Meskó püspök idejében (1335–1344) cserélte el a káptalan a fehérvári keresztes konventtel egy ismeretlen nevű birtokra.²² Endrédtől ugyancsak csere révén vált meg a testület 1394-ben papkeszi birtokrészekért.²³ Az összeírásban nem szereplő Csegén először egy 1328-ból származó adat szól a kanonokok helyi jobbágyairól,²⁴ illetve 1429-ből van legkorábban adatunk a székeskáptalan megyeri birtokjogára, a lullai birtokrészhez pedig 1510-ben egy végrendelet révén jutott a káptalan.²⁵

Egy további adalékot érdemes még megvizsgálni a XIV. század közepéről a testület somogyi birtokaira vonatkozóan. A káptalan 1358-ban panaszt tett a vármegye részére tartott nádori közgyűlésen amiatt, hogy több somogyi birtoka „idegenek kezébe” jutott. A felsorolt birtokok Zamárdi, Felső- és Alsóendréd, Luba, Kapoly, Szárszó, Őszöd, Kőröshegy, Túr, *Taath*, Ocsmán, a két Kiliti, Sövény, Kékcese, *Benez* és Csege.²⁶ A felsorolás sorrendje láthatóan az 1082-es összeírás rendjét követte, és kiegészült az első rendelkezésünkre álló adat szerint 1328-tól bírt Csegével. Kimaradt ugyanakkor belőle Szőlös és Böre, amelyeket, mint láttuk, 1349 előtt elcserélt a káptalan, illetve szintén hiányzik a sorból a somogyi birtokok központja, Nagyberény. Ez utóbbi faluban egyébként néhány

22 Kumorovitz 1340-re teszi a cserét. *Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Bp., 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II/2.) (a továbbiakban: *VeszpReg*) 332. sz. Az oklevél azonban sérült: éppen a dátumban szereplő évtized utáni szót vágja ketté a függőpecsét szalagjának befűzése. A veszprémi káptalani magánlevéltár XVIII. századi elenchesának összeállítója ez alapján például 1349-re keltezte a cserét, ami mindenképpen helytelen, mivel az oklevélben említett Meskó 1335 és 1344 között volt veszprémi püspök.

23 VO 65–168. p. (109. sz.)

24 Bár már 1273-ban egy helyi jobbágyát egyházi nemeseik közé emelték a kanonokok: VÉL III.1.a.1. Csege 1. (DF 200 680.).

25 1328: *VeszpReg* 187. sz.; 1429: VÉL III.1.a.1. Megyer 1 (DF 201 245.); 1510: VÉL III.1.a.1. Lullya 1. (DF 201 582.).

26 *VeszpReg* 495. sz. (DF 200 943.).

évvel korábban szabályozták a kanonokok jobbágyaik kötelezettségeit.²⁷ Nagyberény tehát biztosan a káptalan kezelésében lehetett, és feltehetően ezért nem szerepelt a keresetben. Lovast néhány évvel korábban pedig éppen Kont Miklós nádor vette bérbe a kanonokoktól.²⁸ *Grazy* és *Ireg* települések hiánya ugyanakkor egyelőre nem magyarázható. Elképzelhető, hogy a káptalan megpróbált a nádor előtt ekkor érvényt szerezni a korábban összeállított, Szent László neve alatt fennmaradt birtokösszeírásban foglaltaknak, és ennek emléke az 1358-as összeállítás.

A püspökség XIV. század közepi birtokairól a püspöki levéltár legkorábbi, 1352-ből származó jegyzéke tájékoztat. Az oklevél az ekkor rendelkezésre álló, legfontosabbnak ítélt dokumentumokat írta össze, így a püspök királyné koronázási jogát biztosító pápai bullát, az egyházmegye 1009-ből származó adománylevelét, továbbá a különböző püspöki tizedekre és birtokokra vonatkozó jogbiztosító iratokat. A Somogy megyei javakat illetően azonban a jegyzék mindössze az 1295-ös cserét megőrkítő két darab iratról tett említést.²⁹ Ez alapján feltételezhető, hogy a székeskáptalan és a püspökség Balatontól délre eső részén ekkorra már biztosan megtörtént a birtokok elkülönítése.

Arról nem lehet tudni, hogy mi lett a sorsa akár az 1082-es, akár az 1358-as összesítésben szereplő azon birtokokban lévő káptalani birtokjogoknak, amelyekről későbbi források nem szólnak. Logikus következtetésnek tűnik, hogy ha a somogyi birtokok tekintetében 1298 körül vagy akár a század közepén tartott nádori közgyűlés idején még nem történt meg a káptalani és püspöki javak szétválasztása, akkor a hiányzó településeket a püspöki birtokok között kellene keresnünk. A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriumában azonban csak három olyan települést vett számba, amelyek az 1082-re keltezett káptalani birtokösszeírásban is szerepeltek. Ezek: *Grazy*, *Kapoly* és *Túr*.³⁰ Az urbáriumában további négy olyan település olvasható — *Lulla*, *Csepely*, *Bedek* vagy *Belder* és *Egres* —, amelyek az 1295. évi csere keretében kerültek a veszprémi püspök tulajdonába, de (már) nem szerepeltek a Szent László-féle összeírásban. Gerézd esete azonban már önma-

27 *Solymosi László*: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp., 1998. 262–263. p., regesztája: *VeszpReg* 465. sz.

28 1356: *VeszpReg* 472. sz. A nádor a Veszprém megyei Lovast vette bérbe, amelynek tartozékai megegyeztek az 1082-es összeírásban felsoroltakkal. Dacára annak tehát, hogy e felsorolás a somogyi birtokok után vette számba a települést, a Veszprém megyei birtokok közé kell sorolnunk az itt szereplő Lovast.

29 *Borsa Iván*: A veszprémi püspökség levéltárának első jegyzéke 1352-ből. *Levéltári Közlemények*, 20–23. (1942–1945) 384–388., különösen 387. p.

30 Veszprémi püspökség urbáriumában, 53–54., 57., illetve 60. p.

gában cáfolni látszik az előbbi következtetést, mivel az XVI. században mindkét birtokosnál előfordul. Kapoly és Túr birtokrészekén kívül azonban további kilenc (vagy tíz) birtok — Zamárdi, Luba, Szárszó, Őszöd, Kőröshegy, Ireg, Sövény, (*Kekche*³¹) *That* és *Benez* — esetében azonban semmilyen információnk sem maradt azok veszprémi püspöki vagy káptalani birtoklására.

A somogyi birtokokra vonatkozó adatokat az alábbi táblázat foglalja össze:

1295. évi birtokcsere	Szent László-féle összeírás, *1082 (1295–1327)	Új káptalani birtok	Elcserélt káptalani birtok	Idegenek kezén, 1358	Káptalani számadás-könyv, 1515	Püspöki urbárium, 1524
Nyim						
Lulla		Lulla (1510)			Lulla	Lulla
Zych						
Kup						
Csepely						Csepely
Ugal						
Belder						(<i>Bedek?</i>)
Egres						Egrech
Beka						
Kereki						
Zamárdi	Zamárdi			Zamárdi		
két Endréd	két Endréd		1394	két Endréd		

31 Az 1082-es összeírásban említett *Kexa* a források alapján a Nagyberénnyel szomszédos Ketyét takarja, amelyen a királyi kápolnaispánságnak volt birtoka. Nem azonos a közelben, mintegy 15 km-re nyugatabbra fekvő mai Kötcsével, ahol az 1524-es urbárium szerint a püspöknek volt egy jobbágya. Veszprémi püspökség urbárium 60. A tisztánlátást nehezíti, hogy az 1358-as tiltakozás szerint *Kekchet* tartják megszállva az idegen birtokosok.

1295. évi birtokcsere	Szent László-féle összeírás, *1082 (1295–1327)	Új káptalani birtok	Elcserélt káptalani birtok	Idegenek kezén, 1358	Káptalani számadáskönyv, 1515	Püspöki urbárium, 1524
	Luba (Jaba)			Luba (Jaba)		
	Szólós		1349			
Kapoly	Kapoly			Kapoly		Egyházaskapoly
Szárszó	Szárszó			Szárszó		
	Őszöd			Őszöd		
Köröshegy	Köröshegy			Köröshegy		
	Túr			Túr		Túr
	(Nagy)Berény				Nagyberény	
	Grazy				Gerézd	Gerecz
	Ireg					
	Ocsmán			Ocsmán	Ocsmán	
	két Kiliti			két Kiliti		
Böre	Böre		1349			
	Sövény			Sövény		
	Kexa			Kekche		Kekche
	That			That		
	Benez			Benez		
		Megyer (1429 e)			Megyer	
		Csege (1328)		Csege	Csege	Csege

Összefoglalva tehát az 1295-ben végrehajtott csere keretében a veszprémi püspöknek juttatott települések egy része később egyértelműen a káptalan birtokába került, egy részük püspöki tulajdonban maradt, a többi pedig ismeretlen

időpontban és módon más birtokosok kezére került.³² Az 1082-re keltezett káptalani összeírás szép számmal tartalmaz olyan birtokokat, amelyek 1295-ben a csere révén kerültek a püspök birtokába, így a hamis összeírás biztosan csak ezt követően keletkezhetett. Mivel azonban a középkor végi püspöki birtokok között nem kevés olyan akad, amelyek 1295-ben, illetve az ezt követően összeállított, de káptalaninak tartott birtoklistában, továbbá az 1358-as nádori közgyűlésen tett panasz szerint is a káptalan tulajdonában voltak, ezért arra lehet következtetni, hogy a somogyi birtokokra Péter éneklókanonok 1298-ban tett megállapítása még nem vonatkozott. Ezek alapján feltételezhető, hogy legalább két lépcsőben történt meg a veszprémi egyházmegyében a püspöki és káptalani fekvőségek megosztása. 1298 előtt került sor — akár egy hosszabb folyamatot lezáró tényleges megállapodás eredményeként — a birtokok veszprémi és zalai részének szétválasztására, míg a somogyiak esetében ez csak a XIV. század folyamán, minden bizonnyal a hamis, Szent László neve alatt fennmaradt oklevél megszerkesztése után történt meg. (Az 1358-as nádori közgyűlésen tett panasz ebből a szempontból nem mérvadó, mivel — mint láttuk — az 1082-re keltezett összeírás sorrendjében vette fel a településeket.)

A veszprémi székeskáptalan birtokainak a püspök kezén maradóktól történő elválasztása — legalábbis a somogyi részeket leszámítva — lehetővé tette, hogy az egyes fekvőségek birtoklástörténete alapján tovább szűkítsük az 1082. évi hamis oklevél elkészítésének lehetséges időpontját. Az összeírás rendkívül részletes összegzését adja a keletkezésének idején a kanonokok birtokában lévő ingatlanoknak: 38 faluról és 30 prédiúmról tartalmaz adatokat, amelyekben a kanonoki testület összesen 136 ekealja és 800 holdnyi szántót, 212 szőlőt, 31 malmot és 6 malomhelyet, 59 rétet, 10 erdőt, 11 „szérűskertet”, 9 üres telket, 4 halászhelyet és kb. 700 főnyi, vegyes jogállású szolgálónépet birtokolt.³³ Egy ilyen alapos és minden fekvőségre kiterjedő összegzés nem készülhetett pusztán szóbeli hagyó-

32 Az egyetlen oklevélben fennmaradt adat Sövény (*Suen*) eladományozására vonatkozik, amelyet a kanonokok 1343-ban Ugali Pálnak adtak. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VI. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1878–1891. VII. Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1920. IV. 347–349. p. (210. sz.). A többi birtok tulajdonosai középkor végi adatok szerint a következők voltak. Nyim: torvajai Ugron család; Köp, Zics: Zicsi család; Jaba, Ugal: Ugali család; Béka: puszta; Kereki: Marcali család; Zamárdi: Battyáni család, fehérvári káptalan; Kiliti, Öszöd: fehérvári káptalan; Szárszó: lövöldi perjel, gordovai Fáncsi család, fehérvári kiskáptalan; Köröshegy: Bátorai család; Ireg: Hédervári család; *That* (Péntekhely): somogyvári apátság, Török Bálint?; *Benez*: ? *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis. Bp., 2001. [CD-ROM].

33 Vö. VeszprReg 8. p.

mányokra alapozva. Mivel sok esetben az összeírt javak szám szerint is meg-
egyeznek a más okleveles forrásokban fennmaradtakkal (adományokkal, vásár-
lásokkal), így a dokumentum összeállításához valamilyen leltárnak, inventárium-
nak, vagy legalább egy gondosan fenntartott levéltárnak kellett alapul szolgálnia.
Ennek jelentőségét éppen az összeírás végén, a somogyi birtokok után számba
vett Lovas birtok Veszprém megyei fekvésének megállapításakor láttuk hasznát:
a nádor éppenúgy 1 ekealja szántó, 6 kubikuláriust és egy malmot (malomhelyet)
vett bérletbe, mint amennyi az összeírásban állt.

Birtoktörténeti megfontolások alapján azonban a Szent László-féle okle-
vél eddigi, 1295 és 1327 közötti keltezését tovább lehet szűkíteni. Az összeírás
ugyanis tartalmazza valamennyi, az elkészítésének idején a székeskáptalan tulaj-
donában lévő földbirtok nevét. Azok a birtokok, amelyek okleveles forrásokkal
dokumentálhatóan a XIII. század vége tájékán a káptalan tulajdonában voltak, de
a hamis összeírásban nem szerepelnek, annak elkészülte előtt kikerültek a kano-
noki testület birtokai közül. A *terminus post quem* tehát meghatározható, ha a bir-
tokjogi oklevelek között találunk olyanokat, amelyekben birtokok kerülnek ki va-
lamilyen módon — eladás, csere, adomány, per útján — a káptalan földesurasága
alól (1. lehetőség). A hamisítás *terminus ante quem*-jeként pedig két tényezőt kell
figyelembe venni. Egyrészt, mint láttuk, Szentpétery Imre legkorábban 1327-ből
ismert olyan oklevelet, amelyben az 1082-re keltezett összeírásról esik szó. A
birtokjogi oklevelek számbavételével elképzelhető, hogy esetleg más, 1327 előtti
birtokjogi perben is felhasználták az összeírást.³⁴ Minél korábbi év esetében sike-
rül ezt kimutatni, annál korábbi időszakra tehetjük annak létrejöttét (2. lehetőség).

34 1327 végén Magyar Pál gimesi várnagy a zalai uralkodói szolgálónépek felkutatására kikül-
dött királyi megbízott több zalai falut, így Ábrahámot, Csopakot, Örsöt, Paloznakot és Szőlöst
vissza akarta venni az udvar számára. Ennek a káptalan ellentmondott, és december 14-én az
országbíró előtt jogaik igazolására már be is mutatták a Szent László nevére hamisított össze-
írást. ZO I. 248–253. p. (180. sz.), VeszpReg 183. és 184. sz. Magyar Pál tevékenysége nem
volt előzmények nélküli. Az 1320-as évek közepére-második felére tehető az elidegenített ud-
varnokföldek visszavételére irányuló királyi politika megindulása. Vö. *Kis Péter: A királyi szol-
gálónépi szervezet a 13–14. században.* Szeged, 2010. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 25.)
169–171. p. Ennek korai előzményeként 1318-ban, amikor éppen a veszprémi püspök szent-
endrei birtokát cserélte el a király a Nivegy-völgyi uralkodói népekre, az oklevélben az uralko-
dó külön kiemelte, hogy a cserében foglaltak kapcsán „a püspökséget az esetleges támadókkal
szemben ő és utódai megvédik”, mivel a IV. Béla uralkodása óta eltelt idő során az udvarnok-
szervezet itteni földjeinek terhére „tett királyi adományokat, mivel az ilyen conditionariusokat,
akik conditiójukból kifolyólag a király napi élelmezését tartoznak biztosítani, az ország szokása
szerint s a királyoknak, valamint az ország báróinak és nemeseinek a határozatából elidegeníte-
ni s conditiójuktól elvonni nem szabad és nem is lehet”. VeszpReg 96. sz.

Másrészt az nyújthat támpontot, ha egy-egy, a hamis összeírásban már említett birtok esetében pontos dátumhoz tudjuk kötni a káptalan földesuraságának kezdetét. Vagyis olyan birtokokat keresünk, amelyek okleveles forrásokkal alátámasztható módon 1295 és 1327 között kerültek a káptalan birtokai közé (3. lehetőség). Lássuk tehát sorjában e három lehetőséget!

1.) Mielőtt az első lehetőség kifejtésére rátérnék, érdemes megvizsgálni, hogy Solymosi László 1295-re vonatkozó *terminus post quem*-megállapítása további birtoktörténeti érvekkel alátámasztható-e. A Fejér megyei Soponya esete megerősíti ezt. Itt 1224-ben és 1263-ban részesült a veszprémi székesegyház adományban. Ugyan az előbbi adomány sorsáról nem tudunk, utóbbi esetében az adományozó asszony rokonsága 1294-ben megegyezett a káptallal. Az egyezés értelmében a végrendelező jóvoltából a kanonokoknak juttatott öt település közül kettőn, köztük a soponyain a család került ismét birtokba. A káptalan itteni birtokjogára a későbbiekben nincs adatunk. Ezek alapján megállapítható, hogy mivel 1294 után Soponya nem volt a kanonokok birtokában, a település pedig hiányzik a Szent László neve alatt fennmaradt összeírásból, a hamisításnak ezt követően kellett megtörténnie. Láthattuk továbbá, hogy 1296-ban jutott az oklevél szövege szerint *a püspök és a káptalan* Papvására és Nosztori (vagy Nosztre) birtokok tulajdonába. Az 1082-re tett birtoklistában azonban egyik birtok sem szerepel: sem Papvására, sem Nosztori esetében nem mutatható ki a későbbiekben a kanonokok földesúri joga, mivel a perbeli döntés után a két falu a püspökhöz került.³⁵

Egyetlen birtokról mutatható ki, hogy vonatkozásában az 1295 és 1327 közötti intervallumban szűnt meg a káptalan földesurasága. A zalamerenyei kanonoki birtoktest szomszédságában fekvő Orosztony kimaradt az összeírásból. A káptalan itteni birtoklása, úgy tűnik, két periódushoz köthető. 1309-ben a valamikor korábban itt végrendeletileg a káptalanra hagyott birtokokat az örökhatározó Petrics comes egy távoli rokona, Kristóf fia István váltotta meg a káptalantól.³⁶ Ennek értelmében 1309 után a káptalan nem volt a településen birtokos egészen 1340-ig, amikor az 1309-es ügylet záradékának megfelelően Kristóf fia István földjét a káptalannak eladta.³⁷ Ezek alapján feltételezhető, hogy az Orosztonyt nélkülöző összeírás vagy a fenti végrendelet előtt készült, vagy — és inkább ez látszik

35 1224: VOSuppl 72–73. p. (32. sz.); 1263: VOSuppl 123–124. p. (68. sz.); 1294: VOSuppl 166–167. p. (105. sz.). Vö. 16. j.

36 VeszpReg 45. sz.

37 VeszpReg 331. sz.

valószínűnek — 1309 után, amikor a kanonokok nem voltak orosztzyi telkek birtokában.

2.) Nem került elő újabb forrás az 1295 és 1327 közötti időszakból, amelyben felhasználták volna az összeírást. Maros birtokon, a mai Siómaroson ugyan egy korábbi forráskiadvány szerint 1311-ben a veszprémi kanonokok a Szent László-féle összeírás bemutatásával tiltakoztak az ellen, hogy a településen birtokos Péc nembeliek osztályt végezzenek, azonban a dátum nem tartható. Mivel a kanonokok Druget Vilmos nádor (1333–1342) előtt jelentették be tiltakozásukat, a sérült oklevél az 1341. évre tehető.³⁸

3.) Négy olyan oklevél maradt fenn az 1295 és 1327 közötti időszaból, amely az összeírásban szereplő jószágoknak a káptalan birtokába kerüléséről tudósítanak. Ezek a következők (I–IV):

I. 1295-ben Egyed somogytúri pap a veszprémi káptalannak adományozta saját itteni birtokrészét: szántóját, 2 szőlőjét, házhelyét és malmát.³⁹ Ezzel nagyjából megegyezik a hamis összeírásban a településnél felsorolt 2 szőlővel, 1 (Illés nevű) szőlőművessel és családjával, valamint 70 hold földdel.⁴⁰ Ha más birtoka nem volt a káptalannak a településen, akkor az 1082-re keltezett összeírás csak Egyed pap adománya után keletkezhetett.

II. 1314-ben a tihanyi konvent előtt a veszprémi káptalan képviselője megegyezett több szentkirályszabadjai nemessel, akik átadták szabadi Boch eddig visszatartott hagyatékát a testületnek. Az örökség több tagban összesen 103 és fél hold szántót tett ki úgy, hogy egy része 3 hold meglévő káptalani földdel érintkezett, így legalább 106 és fél hold földdel kell számolnunk a településen. 1326-ban további 13 hold szántót kaptak a kanonokok Szabadiban egy végrendelet révén. Az 1082-es összeírás szerint Szent Mihály egyházának a településen 1 ekealja földje volt szolgálónépekkal.⁴¹ Mivel egy ekealja föld körülbelül 120 holdnak felel meg,⁴² így megállapítható, hogy biztosan az örökség kiadása után készült az összeírás. Mivel azonban nem ismert, hogy az 1314-ben említett 3 hold szántón túl rendelkezett-e ekkor a káptalan a településen további birtokokkal, így nem

38 VeszpReg 50. sz. A Collectio Diplomatica középkori adattárában már a helyes, 1341-es dátum szerepel.

39 VÉL III.1.a.1. Túr 2. (DF 200 728.).

40 DHA 240. p.

41 1314: VeszpReg 70. sz.; 1326: VeszpReg 168. sz.; *1082: DHA 237. p.

42 *Bogdán István*: A magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp., 1978. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltár- és történeti forrástudományok. 3.) 164. p.

tudjuk egyértelműen az 1326-os végrendelethez kapcsolni az összeírásban említett 1 ekeljat kitevő, 120 holdnyi területet.

III. 1317-ben Gál hántai olvasókanonok adományozta lélekváltságként a Somogy megyei endrédi, illetve a Veszprém megyei szőrösöki vásárolt birtokait a káptalannak.⁴³ A vásárolt birtokok Endréden három helyen, sorrendben 18, 12 és 10, azaz összesen 40 holdat tettek ki — éppen annyit, amennyit az 1082-es összeírásban a két Endréd közül az egyikben bírt a káptalan.⁴⁴ Az összeírás ugyanakkor Szőrösökről nem szól. Amennyiben bármi jelentősége van az oklevélben foglaltak sorrendjének, úgy a következő feltételezés engedhető meg. Az oklevél előbb említi a szőrösöki, és csak ezt követően az endrédi adományt, amelyeket Gál egyrészt a veszprémi egyház hetes papjainak (*sacerdotibus ebdomadariis*), másrészt rajtuk keresztül a káptalannak tett. Elképzelhető, hogy a szőrösöki rész (amelynek vonatkozásában később káptalani birtokjogról nem tudunk) került a hetes papok, az endrédi pedig a káptalan birtokába.⁴⁵ Ha így történt, akkor a hamis összeírás elkészítésére csak ezt követően, vagyis 1317. július 25. után került sor.

IV. Szintén 1317-ből származó adat maradt fenn a Zala megyei Raposkára vonatkozóan. A Tapolcai-medencében fekvő település Hegymagas területéből vált ki.⁴⁶ A győri káptalan előtt 1317. augusztus 15-én a kanonokok panasszal éltek a Lőrinte nembeliekkal szemben egy raposkai és szőlősi hatalmaskodással kapcsolatban.⁴⁷ A birtokösszeírásban az újonnan kivált Raposka még nem, csak Hegymagas szerepelt.⁴⁸ Ez alapján feltételezhető, hogy a Raposka elnevezés még nem vált általánossá, és a korábbi birtokokat tartalmazó, az összeírás alapjául szolgáló valamilyen dokumentum (esetleg, mint felvetettem, valamiféle „levéltá-

43 VeszpReg 85. sz.

44 DHA 239. p.

45 Mivel a zágrábi prebendáriusi testület szabályozásához hasonló dokumentum Veszprém esetében nem maradt fenn, ezért analógiák alapján feltételezhető, hogy a szőrösöki adomány a kanonokokat helyettesítő hetes papok, a prebendáriusok ellátására szolgált. Ezek száma általában alatta maradt a kanonokokénak és tizenkét fő körül mozgott; Veszprémben a számadáskönyv adatai szerint a középkor végén kilencen voltak. *Cevins, Marie-Madeleine de: Az Egyház a késő-középkori magyar városokban.* Bp., 2003. 61. p., Szk XIII. p.

46 Vö. ZsO VII. 1762. sz., *Holub József: Zala megye története a középkorban III. A községek története.* Pécs, 1933. [Kézirat] Raposka.

47 VeszpReg 86. sz. Az oklevél ugyan csonka, ám a Lőrinte fia Tamás ellen 1318 elején meginduló pereskedések Kumorovitz véleménye szerint ezen oklevéllel, illetve az abban foglalt panasz tételével indultak meg 1317-ben.

48 DHA 238. p.

ri elenchus”) még nem vette át az új birtokjogi helyzetnek megfelelő terminust, mivel az még nem mehetett át a köztudatba.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a birtoktörténetre vonatkozó konkrét okleveles források alapján meghatározható a birtokösszeírás szerkesztésének az eddigieknél valamivel *rövidebb periódusa*. Igazolható továbbá, hogy az összeírás jellemzően a káptalan birtokait tartalmazza, mégpedig a somogyi települések kivételével, ahol a rendelkezésre álló adatok szerint a püspöki és káptalani javak elválasztása ekkor még nem következett be. Megállapítható tehát, hogy a Szent László-féle oklevelet 1309 után kellett összeszerkeszteni, mivel a benne már nem szereplő káptalani birtokok közül Soponya és Orosztony (lásd az 1. lehetőség alatt mondottakat) 1309-ig került ki a káptalan földesurasága alól. Az endrédi adománynak (3. III. adata) az összeírásban történő szerepeltetése alapján azonban ennél később, 1317 nyara után és 1327 előtt kellett a hamis oklevelet összeállítani.⁴⁹

Van azonban még egy lehetőség az oklevél keletkezési idejének további szűkítésére, mégpedig a mondott évtized köztörténeti eseményeinek figyelembe vételével. Ez az időszak I. Károly uralkodásának éppen arra a periódusára esik, amelynek elején szövetségeseket keresve még figyelembe vette az egyház szempontjait és támaszkodott képviselőire hatalmának megszilárdításában, míg az 1323 utáni években már kevésbé volt szüksége a prelátusok támogatására.⁵⁰ Az események ismeretében elsöre két olyan pillanat látszik kulcsfontosságúnak, amikor a veszprémi kanonokok elkészíthették birtokaik összeírását.

Kezdetben I. Károly a Dunántúl északi felének hódoltatásában igénybe vette a területen található püspökségek támogatását.⁵¹ 1317 őszére a horvát-szlavón

49 Egy 1318-ban lélekváltsággént tett barnagi adomány nem részletezi a rendelkezésben érintett javakat: HO IV. 128–130. p. (99. sz.). A káptalan képviselője ekkor Veszprémi Márton fehérvári főesperes, őrsi prépost volt, akinek szintén 1318-ra tehetjük végrendeletét — VO 42–43. p. (17. sz.) —, amelyben alsóőrsi vásárolt javairól intézkedik a káptalan javára. Mivel mindkét településen birtokban volt már ekkor a káptalan, így sajnos egyik 1318-as donációban foglaltakat sem lehet összevetni a Szent László-féle összeírással. Láthattuk továbbá, hogy az 1326-ból származó szentkirályszabadjai végrendelet sem tekinthető perdöntőnek.

50 Vö. *Rácz György*: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp., 1996. 55–81., 60–63. p.

51 Kéki István veszprémi püspök győri és nyitrai kollégájával együtt 1313-ban elnyerte az uralkodótól székvárosa vármegyéjének ispáni címét. A világi és egyházi hatalom összekapcsolása I. Károly azon egyházpolitikájának eleme volt, amellyel Csák Máté tartományát igyekezett a Duna bal partján tartani — ehhez megfelelő hatalommal bíró szövetségeseket az egyháznyagokban talált. A főispánság adományozásával Károly szövetségeseket nyert az ország nyugati

végeket nem számítva azonban — a Kőszegi Andrással történő leszámolás után — mindössze Csák Máté maradt a színen. Az ellene folytatott hadjárat még a főpapok és az uralkodó közös akciója volt. 1317. október 24-én, négy nappal azután, hogy Csák Mátét egy oklevelében már hű emberének mondta, I. Károly Komáromnál ígéretet tett a püspököknek, hogy az egyházi javak és jogok elfoglalóival vagy visszatartóival szemben tett kánoni intézkedések és fenytékek esetén az eljárás alá vont személyeket nem fogja védelmezni.⁵² A király azonban a Csák Mátéval kötött formális hűségnyilatkozat után beérte az esztergomi érsekesség javainak visszaadásával, a báró uralta országrészen fekvő nyitrai püspökség javait azonban a tényleges erőviszonyoknak megfelelően a báró kezén hagyta. Az ország prelátsai válaszul 1318 márciusában szövetségre léptek egymással. A szövetség (*foedus*) az országgyűlés összehívásán túl az ország állapotának orvoslása mellett arra irányult, hogy az egyház javait és szabadságát megóvja.⁵³ 1318 nyarán végül kenyértörésre került sor a püspöki kar és Károly között. Július elején győri ispánként már Nagymartoni Pál intézkedett, míg 22-én vagy 23-án maga a király vonult Győrbe és vette el a várost a székhelyétől távol tartózkodó Kőszegi Miklós győri püspöktől.⁵⁴ A helyzet elmérgesedését jelzi, hogy november 22-én XXII. János pápa intette az uralkodót, hogy védje meg a győri püspök jogait, s egyúttal a váci és a veszprémi püspököket, valamint a győri Szent Adalbert-egyház prépostját rendelte Miklós püspök mellé jogvédőül.⁵⁵ A királlyal történő nézeteltérés megfelelő alkalom lehetett a veszprémi káptalannak is arra, hogy valós és lappangó birtokjogai védelmében összegyűjtse és egy autentikusnak tűnő formában, a szent lovagkirály neve alatt kelt oklevélben rögzítse, mely birtokokra tart igényt egy későbbi rendezés során.

felében, így az 1315–1316-os években nem kellett kétfrontos háborúba kényszerülnie, hátát biztosítottak tudva törhette le a tiszántúli tartományurakat. *Horváth Richárd: A győri püspökök mint örökös ispánok a középkorban.* In: *Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei.* Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, tanulmányok 1.) 13–35., 16–18. p.

52 VespReg 87. sz., Anjou-kori oklevéltár. I–. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged, 1990–. (a továbbiakban: AOkt.) IV. 606. sz.

53 *Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* Századok, 122. (1988) 89–146. 120–123. p.

54 *Vajk Ádám: „Mibe került ezen hűségi levél?”* In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr, 2011. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 13.) 411–440., 425–426. p.

55 AOkt. V. 307. és 308. sz.

Ákár elkészült ekkor a birtokösszeírás, akár nem, néhány évvel később az uralkodó hatalmának megszilárdulását — a királyi udvar 1323-ban Visegrádra történő költözését — követően valóban sor került az elmúlt évtizedek során összekuszálódott birtokviszonyok rendezésére. I. Károly király az ország közepére költözve megkezdhette tényleges uralkodását, és ezzel párhuzamosan saját és elődei addigi birtokpolitikájának felülvizsgálatát. Ez lényegében azt jelentette, hogy aki nem rendelkezett okleveles bizonyítékkal földesurasága jogcímét illetően, könnyen elveszthette javait: az új királyi kettős pecsét „üzembe helyezésével” nem is került sor minden korábbi adomány megerősítésére. Természetesen a veszprémi székeskáptalan is igyekezett birtokait megerősíteni, így 1323 májusa és júliusa között több, az új királyi kettőspeccséttel ellátott privilégiumot kért és kapott korábbi birtokjogaira.⁵⁶ A kanonokok törekvését támogatta, hogy Henrik korábbi szepesi prépost személyében Károly egyik régi híve került az év februárjában a veszprémi püspöki székbe, aki 1323 nyaratól a veszprémi püspököt régtől megillető királynéi kancellári hivatalt is viselhette.⁵⁷ Befolyása azonban mégis csak korlátozott volt, és a királyi akaratot tükröző új birtokpolitika is hibátlanul működött: a megerősített oklevelek közül kimaradt a püspök veszprémi főispáni jogát biztosító, 1313-ban kelt, éppen I. Károly által kiadott dokumentum.

Logikus felvetés, hogy amennyiben ekkor már létezett a hamis birtoklista, elsőrangú bizonyítéknak számíthatott volna a káptalan földesúri jogainak igazolására. A kanonokok azonban ekkor nem mutatták be a Szent László-féle összeírást, és számos birtok — például Nagyberény, Csaba, Paloznak — esetében csak 1082-nél későbbi, általában XIII. század végi oklevelekkel igazolták az egyes falvakhoz fűződő birtokjogukat. Mindezek alapján arra kell gondolnunk, hogy 1323-ban még nem állt a veszprémi kanonokok rendelkezésére az összeírás, vagy ha mégis, akkor valamilyen okból nem használták fel. Bár az utóbbi lehetőség sem zárható ki, inkább az előbbi feltételezését támasztja alá az a kevés informá-

56 Az új, kettőspeccséttel ellátott adományokban rendszerint a korábbi uralkodók vagy királynék okleveleit írták át. Az első oklevél még általánosságban fogalmazta meg a káptalan jogigényét több zalai településre: 1323. május 23: VeszpReg 130. sz. A később kiadott privilégiumok szerint már konkrét oklevelekkel támasztották alá a kanonokok követelésüket: 1323. május 28.: VeszpReg 131. sz. = VOSuppl 205–207. p. (135. sz.), VeszpReg 132. sz. = VOSuppl 200–202. p. (132. sz.), VeszpReg 133. sz. = VOSuppl 202–203. p. (133. sz.), VeszpReg 134. sz. = VOSuppl 204–205. p. (134. sz.); 1323. június 26.: VeszpReg 136–137. sz.; 1323. július 18: VeszpReg 139. sz. = VOSuppl 207–209 p. (136. sz.).

57 Henrik szepesi prépostságára lásd *Labanc, Peter: Spískí preposti do roku 1405*. Trnava, 2011. 113–116. p. Az adata N. Vida Beáta hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök,

ció, ami a kanonoki testület és a püspök viszonyáról tudható. Kéki István 1298 és 1309 között a veszprémi káptalan prépostja volt, majd 1309-től választott, 1310-től pedig megerősített veszprémi püspök.⁵⁸ Testvére, Egyed 1312-ben kanonok, majd 1316–1318 között örkanonok volt,⁵⁹ a nagyprépostja pedig 1312-től az a Pósa volt,⁶⁰ aki 1323-ban János szentendrei főesperessel, későbbi utódával együtt a királyi udvarban az új pecséttel ellátott adományokat kérte.⁶¹ Ha az 1317–1318-as dunántúli események kapcsán, Kéki István püspöksége idején készült volna az összeírás, úgy a püspök kapcsolatrendszere miatt joggal gondolhatnánk, hogy az összeírást prépostja vagy testvére révén a püspökkel ekkor jó viszonyban lévő káptalan is ismerhette. Mivel az egyik 1323-ban bemutatott oklevél között sem szerepelt a hamis összeírás, így az látszik a legvalószínűbbnek, hogy annak elkészítésére csak ezt követően, tehát 1324 és 1327 között kerülhetett sor.⁶²

Vizsgálatunk végére érve elmondhatjuk, hogy az 1082-re keltezett oklevél hamisításának dátumaként a birtoktörténeti érvek által kijelölt 1317–1327 közötti periódus a köztörténeti események fényében eléggé jól szűkíthető 1324 és 1327 közöttre. Az összeírás megszerkesztése kapcsán ugyanakkor végső soron az 1318-as lehetőség is nyitva marad. Mindazonáltal lényegesen erősebb érvek szólnak az 1324–1327 közötti datálás mellett, és ha figyelembe vesszük a szentkirályszabadjai (szabadi) bizonytalan kiterjedésű kanonoki földbirtok nagyságát, akkor

58 1309: „venerabili et discreto viro domino Stephano electo et preposito” – MNL OL Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár 103 254.; 1310. okt. 4: VeszpReg 48. sz.

59 1312: VeszpReg 55. sz.; örkanonok: 1316. február 1.: VO 111–112. p. (72. sz.); 1318. május 26: VO 115–117. p. (74. sz.).

60 1312. április 24: VeszpReg 55. sz.; utoljára 1323. június 26-án olvashatunk róla: VeszpReg 136. sz. János 1324. november 3-án már nagyprépost volt: VeszpReg 155. sz.

61 Az új adománylevelek kieszközölője minden bizonnyal az a több oklevél kérelmezőjeként említett János szentendrei főesperes (1318–1323) volt, aki 1324-től a veszprémi prépostságra (1324–1343) lépett elő. Egyúttal a királyné alkancellárja is volt, és bejáratoságát az udvarba mutatja egy 1327-ben kiadott oklevél, amelynek tanúnévsorában felsorolták a jelenlévők között: MES III. 111. p. Rövid életrajza: *Karlinszky Balázs*: A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543 – Három prépost portréjával. Turul, 87. (2014) 93–103., 100–101. p.

62 A hamis összeírás 1318-as elkészítése mellett kevés érv szól. Talán azért nem használták fel azt 1323 előtt, mert nem volt rá alkalom, 1323-ban pedig az új püspök, a Károly által frissen kinevezett Henrik esetleg nem mert előállni vele az uralkodónál. 1327-ben annyiban lehetett más a helyzet, hogy a megyei ispáni tiszet 1326–1327-ben viselő Henrik püspök — VeszpReg 163., 164., 166., 175. sz. (egyik esetben sem az uralkodó nevezte így...) — esetleg tágabbnak érezhette mozgásterét, és így előkerestethette az addig a káptalan levéltárában gondosan őrzött hamis dokumentumot.

ez a négyéves időszak még inkább zsugorodhat 1326–1327 közöttre. Visszaulva a tanulmány elején mondottakra: a datálás kérdésének jelentősége az összeírás tartalmából adódik, ugyanis a benne foglalt gazdaság- és társadalomtörténeti fogalmak előfordulása a XIII. század végén, illetve a XIV. század elején a jobbágyi réteg folyamatban lévő átalakulásához is fontos adalékokat nyújthatnak.⁶³

63 Vö. *Vadas András*: Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül. Történelmi szemle, 57. (2015) 619–648. p.

FARKAS CSABA

A BASILEUS UNOKAHÚGA

„Feleségét, a rendkívül bölcs asszonyt Ilonának hívták, akiről azt tartják, hogy a bizánci császár nővére ágán unokahúga volt.”¹ Az itt olvasható megjegyzés nem keltene különösebb feltűnést a középkori magyar krónikairódmal ismerő történész számára, ha az nem az éppen trónra lépő II. (Vak) Béla bemutatásakor annak nejét, Ilona királynét jellemezné úgy, mint a bizánci császári dinasztia, a Komnénosok rokonát. A dolog külön érdekessége, hogy ezt az információt egyetlen más krónika szerzője sem tartotta lejegyzésre érdemesnek Petrus Ransanust leszámítva. Az 1488-ban I. Mátyás udvarába érkező lucerai püspök ezzel a mondatával ugyanis akarva-akaratlanul is azt állította, hogy az Árpádok maguk is a császári dinasztia leszármazottai, rokonai. Munkámat nagyban megkönnyítette, ugyanakkor meg is nehezítette, hogy a vonatkozó szakirodalom figyelmét gyakorlatilag elkerülte ez a részlet. Ransanus *Epithome rerum Hungararum* című krónikájának vonatkozó genealógiai megállapítását így lehetőségünk van összevetni a Komnénosok jelenleg ismert XII. századi családtagjaival, és kideríteni, vajon valóban császári vér csörgedezett-e a szerb származású királynénk ereiben.

A Magyar Királyság XII. századi történetét a hazai történetírás hagyományosan a bizánci befolyás időszakaként tartja számon. Az ország déli szomszédja, a század folyamán újra erőre kapó Bizánci Birodalom nagyban befolyásolta az Árpádok politikáját ebben az időszakban. Bár dinasztikus kapcsolat a két állam között már Szent István korától kezdve fennállott,² a XII. századra a helyzet alapvetően megváltozott. A belső konfliktusoktól, trónviszályoktól és lázadásoktól, valamint külső ellenség által, a szeldzsuk-törökök, a normannok és a kereszte-

1 „Eius uxor matrona singularis, Helena dicta est, quam perhibent neptem ex sorore fuisse Constantinopolitano imperatori.” — Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Szerk.: Kulcsár Péter. Bp., 1977. (a továbbiakban: Ransanus) 119. p. A forrásrészletet Blazovich László fordításában közöljük: Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja: Blazovich László — Sz. Galántai Erzsébet. Bp., 1985. (a továbbiakban: Ransanus, 1985.) 134–135. p.

2 Többek között Moravcsik Gyula és Györfly György szerint Szent Imre herceg felesége egy ismeretlen nevű bizánci hercegnő volt. L. *Moravcsik Gyula*: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. In: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztián. Bp., 1938. I. 389–422. p. (a továbbiakban: *Moravcsik*, 1938.)

sek támadásaitól megtépzott imperium nimbuszát nem kis részben I. Alexios Komnénos (ur. 1081–1118) és fia, II. Ioánnés (ur. 1118–1143), majd unokája, I. Mánuel (ur. 1143–1180) állította helyre. A magyar szomszédokkal megszaporodó fegyveres konfliktusok, valamint a trónkövetelők sorozatos befogadása³ jelentősen hozzájárultak a feszültséghez. Az Árpádok Magyarországja és a Komnénosok birodalma közötti kapcsolatok története, ezek vizsgálata XII. századi történelmünk egyik legfontosabb részét képezi. A két uralkodóház közötti dinasztikus kapcsolatok, ha nem is közvetlenül az uralkodók házasságai révén, a század folyamán igen szorosak voltak. A sort 1105/1106-ban Piroska-Eiréné⁴ és a későbbi II. Ioánnés császár házassága nyitotta,⁵ és egészen III. Béla uralkodásáig nyomon követhető, hiszen a Konstantinápolyban nevelkedett király még 1185-ben is egy bizánci hercegnőt, Teodóra Komnénát kívánta feleségül venni.⁶ Éles cezúrát a két szomszéd kapcsolatában előbb az 1180. esztendő (I. Mánuel halála), majd Konstantinápoly 1204. évi keresztes elfoglalása jelentett.

Ha Ransanus információját hiteles forrásként fogadjuk el, az Árpád-ház és a Komnénosok közötti újabb rokoni viszonyt fedezhetünk fel. Ez a kapcsolat ebben az esetben Árpád-házi Piroska-Eiréné bizánci császárné mellett azt is jelentené, hogy Ilona leszármazottai (II. Gézától kezdve valamennyi Árpád-házi uralkodó) anyai ágon Komnénosok voltak, vagy legalábbis egy közös őstől származtak. Érdekes módon az Ilona révén jelentkező rokonságot a legutóbbi kutatások tényként kezelték,⁷ magyarázatot azonban arra nem adtak. Az alábbiakban kísérletet

3 Bizánc a XII. század folyamán több trónkövetelőt is befogadott (Álmos, Borisz, IV. István, II. László és Géza hercegek). Borisz, IV. István ellenkirály, valamint III. Béla és III. István öccse, Géza herceg valamennyien görög feleséget vettek el, rokonságba kerülve ezáltal a Komnénosokkal. A későbbi III. Béla (Alexios) Konstantinápolyba kerülése viszont egyedi, hiszen nem trónkövetelőként került Mánuel udvarába.

4 A konstantinápolyi udvarban Piroska mint minden külföldről érkezett feleség, görög nevet kapott. A bizánci hagyományból következően a magyar hercegnő is anyósa, Eiréné Dukaina után nyerte új nevét, később pedig utána kapta az Eiréné nevet Sulzbachi Berta, I. Mánuel felesége. L. Cheynet, *Jean-Cloude: Aristocratic Anthroponimy in Byzantium*. In: Jean-Claude Cheynet: *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*. Aldershot, 2006. 1–30. p. (a továbbiakban: Cheynet, 2006.), 23. p.

5 *Makk Ferenc: A tizenkettedik század története*. Bp., 2000. (a továbbiakban: *Makk*, 2000.) 32–33. p.

6 *Makk Ferenc: III. Béla és Bizánc*. In: *Századok*, 59. (1982) 33–59. p., 51. p.

7 *Farkas Zoltán: Béla-Alexios jegyessége*. In: *Genesisia. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Szerk.: Horváth László — Laczkó Krisztina — Mayer Gyula — Takács László. Bp., 2004. 271–279. p. (a továbbiakban: *Farkas*, 2004.) 278. p. A szerző IV. István ellenkirály és Má-

teszek annak vizsgálatára, hogy hitelt érdemlő-e Ransanus ezen megállapítása, illetve miként viszonyul a főpap elbeszélésének hitelességéhez a magyar történettudomány, továbbá a rendelkezésre álló genealógiai szakmunkák és bizánci források segítségével feltárjam, vajon elhelyezhető-e Ilona a Komnénosok leszármazottainak listáján. Vizsgálunk kell az *Europäische Stammtafeln* című genealógiai munka azon megállapítását is, miszerint Uros szerb nagyzsupán felesége egy bizonyos Anna Diogenissa nevű bizánci arisztokrata nő volt,⁸ végül a Komnénosok dinasztikus politikáját is figyelembe véve választ keresek arra a kérdésre is, vajon elképzelhető-e a XII. század folyamán, hogy egy szerb zsupán beházasodjon a császári dinasztiába? Ilonát illetően megkísérlem rekonstruálni a királyné életének egyes eseményeit: születésének közelítőleg pontos idejét, amiből kiindulva szülei házasságának időpontjához is közelebb kerülhetünk, sőt a Komnénos-rokonság kérdéséhez kapcsolódóan vak Béla és Ilona házasságának körülményeire is kitérek.

Ransanus idézett közlése, ha komoly vitákat nem is, de különféle történeti konstrukciókat hívott életre. Ilona anyai ágú leszármazásával legutóbb 1979-ben Raimund Kerbl osztrák történész foglalkozott doktori értekezésében.⁹ Kerbl a kérdést csupán érintette Borisz herceg bizánci házassága és II. Béla konstantinápolyi kapcsolatainak bemutatásakor, de alaposabban nem vizsgálta, miként a disszertációját tárgyaló Vajay Szabolcs sem.¹⁰ Fontos megemlíteni azt is, hogy a történeti szakirodalom mindenütt csak az apa (I. Urost) személyét emeli ki, az

ria Komnéna házasságával kapcsolatban beszámol arról, hogy Ilona királyné révén hetedfokú vérokonok voltak. Mivel frigyükre 1166 előtt került sor, ezért ekkor a kánoni előírások nem tiltották egybekelésüket. Ilona Komnénosokkal való rokoni kapcsolatára Farkas külön nem ad magyarázatot.

- 8 *Europäische Stammtafeln. Herzogs- und Grafenhäuser des Heiligen Römischen Reiches. Andere Europäische Fürstenhäuser. III/1.* 1984. (a továbbiakban: ES, 1984.) 181. táblázat. Történeti munkákban visszatérő megjegyzés, hogy Ilona anyja egy bizonyos Anna, avagy Anna Diogenissa (?). A legtöbb szerző azonban kerüli az anya kilétének meghatározását, és csupán Uros személyét emeli ki. A továbbiakban Ilona édesanyját, akár Anna Diogenissa volt ő, akár nem, a könnyebb érthetőség végett az Anna névvel fogjuk illetni.
- 9 *Kerbl, Raimund: Byzantinischen Prinzessinen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss des Arpadenköningreich. Dissertation der Universität Wien* 143. Wien, 1979. (a továbbiakban: *Kerbl*, 1979.) 69–72. p.
- 10 *Vajay Szabolcs: Byzantinische Prinzessinen in Ungarn.* In: *Ungarn-Jahrbuch 1979.* 15–28. p. (a továbbiakban: *Vajay*, 1979.) Bár Vajay röviden tér ki a témára, az a megállapítása, mely a Komnénos-dinasztián belüli névadási szokásokra vonatkozik, teljesen megállja a helyét, különös tekintettel Ilona anyjának behatárolásakor.

anyáról nem esik szó. Tovább nehezíti a kérdés vizsgálatát, hogy Wertner Mórnak *A középkori délszláv uralkodók genealógiai története* című munkájában forrásként említett *Hilandari Évkönyv* az anyát, Uros nejét, ugyan Anna névvel illeti, de francia származásának állítja, több problémát is okozva ezzel.¹¹ A Wertner által említett *Hilandari Évkönyvet* csak a XVI. században jegyezték le, eredeti kézirat-ról ráadásul nem is beszélhetünk, hiszen magát a szöveget a XVIII. század végén Jovan Rajič jegyezte le.¹² A másik probléma, hogy a XI–XII. század szerb uralkodóinak családtörténete források hiányában nem lehet teljes.¹³ Vizsgálódásunk előtt azonban tisztáznunk kell, mit is tudunk biztosan II. Béla feleségéről, Ilona királynéről.

Ilona, a magyar királyné

Ilona a magyar történeti tudatban a legismertebb, sőt legbefolyásosabb XII. századi királynéink egyikeként él. Befolyását annak köszönhetette, hogy vak férje mellett az országos ügyek jelentős részét feltehetően ő intézte. A krónikában is leírt erős személyisége nagyban hozzájárult férje hatalmának megszilárdításához. Az aradi gyűlésen¹⁴ való fellépése azt mutatja, hogy már korán kezébe vette a politikai ügyek intézését, igaz, ott elmondott beszédét a történetírás utólagos be-

11 Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. (a továbbiakban: Wertner, 1892.) 297. p. Egy évvel korábbi munkájával ellentétben Ilona királyné anyját a *Hilandari Évkönyv* közlése nyomán Anna néven említi Wertner, azonban annak családnévére (Diogenissa?) és származására nem tér ki egyik genealógiai munkájában sem.

12 Boris Stojkovski (*Újvidéki Egyetem*) 2014. november 20-i levelében osztotta meg velem a fenti információkat. Az évkönyvet 1926-ban, Belgrádban Ljubomir Stojanovič publikálta a *Spomenik Srpske kraljevske akademije* című folyóirat 66. kötetében. A forrás egyedül szerb nyelven olvasható, más kiadásról nincs tudomásom. Stojkovski felvilágosítása nyomán az évkönyv hitelessége kérdéses. Köszönöm Gál Juditnak a kapcsolat felvételéhez nyújtott segítségét.

13 Elég csupán Uros származását említenünk: Wertner még Vukan unokaöccsének tartotta, a későbbi történetírás azonban már Vukan fiaként tartotta számon. Zivkovič újabb felvetése szerint mind Vukan, mind Uros egy bizonyos Márkó zsupán fia volt. L. Zivkovič, *Tibor: Jedna hipoteza o poreklu velikog župana Uroša I.* In: *Istorijski časopis*, 52. (2005) 9–22. p. (a továbbiakban: Zivkovič, 2005.)

14 Az aradi gyűlés („generatio congregalis”) helyével kapcsolatban való vitát l.: Századok, 46. (1912) 773–783. p.

toldásnak minősíti.¹⁵ A krónikáshagyomány szerint ő volt az, akinek a felbujtására az Álmos-párti főurak leszámoltak Kálmán király egykori híveivel, 68 főúr lemészárlásával biztosítva az ún. Álmos-ági konszolidáció megvalósulását. A drámai jelenetet krónikásaink azzal is fokozták, hogy mindez a királyi pár gyermekeinek jelenlétében történt.¹⁶

Hadi események leírása során természetesen nem találkozunk a királynéval, és ha az 1130-as évek első felében többször is várandós Ilona maga nem is, de Magyarországra került testvére, Belus minden bizonnyal elkísérte Bélát hadjárataira. A királyi párnak összesen hat gyermeke született, akik közül az utolsó kettő leány volt (Zsófia és Gertrúd).¹⁷ A hazai krónikáshagyomány szerint a későbbi II. Géza még II. István életében, 1130-ban született, László 1131-ben, István 1133 körül, Álmos és a két lány születési ideje pedig ismeretlen.¹⁸ Az azonban bizonyos, hogy az aradi gyűlésen a királyné mellett még nem lehetett jelen a négy fia, mint arról középkori kútfőink beszámolnak.¹⁹

A királyné Béla hatalmának konszolidációját követően szinte eltűnik forrásainkból. Ennek oka nagy valószínűség szerint az, hogy testvére, Belus ekkor már a király legfontosabb támaszává vált, és a katonai ügyekben hathatós segítsége lett az uralkodónak. Ilona befolyása azonban aligha szűnt meg. Aktív politikai szerepére két oklevél is utal: midőn András veszprémi prépost megajándékozta a pannonhalmi apátságot, a donáció a király és a királyné jóváhagyásával történt,²⁰ 1138-ban pedig, a dömösi prépostság adománylevelében II. Béla mellett Ilona

15 *Angyal Dávid*: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények. In: *Századok*, 46. (1912) 773–774. p. (a továbbiakban: *Angyal*, 1912.) 774. p., ill. *Domanovszky Sándor*: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények. In: *Századok*, 46. (1912) 774–777. p.

16 *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 447. p.

17 *Wertner*, 1892. 297. p., Gertrúd születését 1140 körülre tehetjük, l. *Kristó Gyula — Makk Ferenc*: Az Árpád-házi uralkodók. Bp., 1988. (a továbbiakban: *Kristó — Makk*, 1988.) 181. p.

18 Álmos születési idejét legutóbb az 1134-es évre helyezte Engel Pál, l. *Engel Pál*: Temetkezések a középkori fehérvári bazilikában. In: *Századok*, 121. (1987) 613–637. p. (a továbbiakban: *Engel*, 1987.) 621. p. A herceg még apja életében elhunyt, vö. *Wertner*, 1892. 306–309. p.

19 „Ecce enim Deus regi nostro pro duobus oculis dedit quatuor (filios)” — SRH I. 447. p.

20 „a piissimo Rege Bela (et) eius uxore regina Elena disponendarum rerum suarum facultate(m) petiit” — *Györffy György*: Árpád-kori oklevelek 1001–1196. *Chartae antiquissimae Hungariae*. Bp., 1997. (a továbbiakban: ChAH) 53. p.

neve is szerepel, demonstrálva, hogy az uralkodói pár közös döntését:²¹ a királyné társuralkodóként tűnik fel a király mellett.²²

Források hiányában a királyné II. Béla 1141. évi halála utáni szerepét nem tudjuk felmérni. Feltehetően komoly befolyása maradt az ügyekre, bár fia, II. Géza mellett 1146-tól Belus bán és nádor tűnik fel,²³ aki a Fischamenti csata idején már biztosan viselte a nádori címet.²⁴ Mivel XII. századi nádorainkról elmondható, hogy javarészt a királyi udvarban tartózkodtak, így Belus is bizonyára az uralkodó szűkebb környezetének állandó tagja volt.²⁵ Bizalmi szerepét jól mutatja, hogy 1144-ben a király nevében vezetett hadjáratot orosz földre.²⁶ Ilona haláláról forrásaink nem tesznek említést. Lányának, az admonti kolostorba került Zsófiának egy levele szerint a királyné — férje 1141-es halálát túlélve — 1146-ban még életben volt.²⁷ II. Béla alkoholizmusa és erélyes feleségének halála között tehát semmilyen összefüggés sincsen.²⁸ Mivel pedig II. Géza király egy 1157-es oklevelében apja mellett már anyjáról is mint elhunyt személyről emlékezik meg,²⁹ így az özvegyen maradt királyné halála 1146 szeptembere és 1157 márciusa közé tehető.³⁰

21 „Idem Bela rex piissimus cum Elena regina nichilominus piissima ... ordinavit ecclesiam Dymissiensem” — Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. (805–1235) Ed. Richard Marsina. Pozsony, 1971. (a továbbiakban: CDES) 74. p.

22 Makk, 2000. 65. p.

23 Zsoldos Attila: Az özvegy és a szolgabírák. In: Századok, 137 (2003) 783–808. p. (a továbbiakban: Zsoldos, 2003.) 786. p.

24 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (a továbbiakban: Zsoldos, 2011.) 16. p.

25 Szócs Tibor: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Bp., 2014. (a továbbiakban: Szócs, 2014.) 44. p.

26 Font Márta: Magyar-orosz politikai kapcsolatok a 12. században (1118–1199). In: Aetas, 1995. 53–75. p. (a továbbiakban: Font, 1995.) 57–58. p.

27 Jaksch, Karl von: Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Béla's II. von Ungarn. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 2. 1888. 372–373. p. (a továbbiakban: Jaksch, 1888.)

28 Kádár Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országglásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között. In: Fons, 19. (2012) 57–108. p. (a továbbiakban: Kádár, 2012.) 80. p. a krónikáshagyomány alapján jelöli meg II. Béla halálának okát.

29 „pro animae meę remedio, et pro salute animarum matris, et patris mei” — CDES I. 81. p.

30 Kádár, 2012. 81. p.

Nem csak Ilona királyné életéről, de származásáról és rokonságáról is meglehetősen keveset tudunk. Krónikáink tudósítása szerint apja I. Uros szerb nagy-zsupán volt,³¹ anyai felmenőire vonatkozóan azonban Ransanus megjegyzése, amely a bizánci császár unokahúgának, Komnénos-rokonnak nevezi őt, teljesen unikális.

Ransanus elbeszélésének forrásértéke

A lucerai püspök magyar történeti összefoglalása adatait tekintve Thuróczy János krónikájára támaszkodik, az események leírásakor azt kivonatosolja.³² A XII. század történéseinek elbeszélésekor azonban Ilona királyné anyai származását illetően — fő forrásához képest — többletinformációval rendelkezik. Ransanus ezen adatának hitelességét ezidáig még nem vizsgálták, az Ilonára vonatkozó konkrét életrajzi adatok hiányában azonban ez leginkább csak analógiákra támaszkodva tehető. A szerző történeti hitelességének felmérésében az *Epithomában* található Szent Istvánra vonatkozó megjegyzések és a körülöttük kialakult vita lehet segítségünkre.

Az elmúlt évtizedekben ismét felszínre került a már Mátyás Flóriánál és Tóth Zoltánál is megjelenő elmélet, miszerint Ransanus az Istvánról szóló leírásában nem használta fel az ún. Hartvik-legendát, hanem egy elveszett forrásra támaszkodott. Ezt a feltevést azóta már cáfolta Csóka J. Lajos, megkérdőjelezve az őslegendával kapcsolatos teóriákat,³³ de újabban ismét felmerült annak a lehetősége, hogy létezett egy olyan korábbi forrás, amelyet a későbbi István-legendák csak részben hasznosítottak.³⁴ Ha Ransanus Szent Istvánról szóló tudósítása mögött néhányan olyan forrást feltételeznek, amely azóta már elveszett, az *Epithoma* Ilona királyné anyjának bizánci származásáról szóló tudósításával kapcsolatban is felvethető ez a lehetőség. Az elveszett István-őslenda teóriájával szemben így

31 „et filiam Uros comitis magni in legitimam uxorem traduxerunt” — SRH I. 441. p.

32 *Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon.* Bp., 2002. (a továbbiakban: *Kristó*, 2002.) 117. p.

33 *Csóka J Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században.* Bp., 1967. (a továbbiakban: *Csóka*, 1967.) 640. p.

34 *Kulcsár Péter: Ransanus Szent István-életrajzáról.* In: *Magyar Könyvszemle*, 107. (1991) 307–315. p. (a továbbiakban: *Kulcsár*, 1991.) 310. p. Kulcsár nem veti el az őslenda létezésének lehetőségét, ugyanakkor vitathatónak tartja, hogy ez a forrás Ransanus számára rendelkezésre állt.

elfogadhatóbb magyarázatként kínálkozik az, hogy Ransanus egy mára már elveszett krónikavariánst használhatott,³⁵ ami a Szent Istvánról írott történet mellett egyúttal magyarázatul szolgálhat Ilona származásának kérdésére is.

Míg az *Epithoma* lapjain császári unokahúgról olvashatunk, addig a Wertner által idézett Hilandari Évkönyv, amely Ilona királyné anyjának nevét (Anna) is tudni véli, a Komnénos-rokonságnál is jelentősebb családdal, a francia királyi dinasztíával hozza őt kapcsolatba.³⁶ Ransanus és a Hilandari Évkönyv közlésének eltérősege különösen azért érdekes, mert nehezen érthető, hogy egy, az Athosz-hegyi Hilandar kolostorában íródott szerb történettel foglalkozó munkában a bizánci császárral való esetleges rokonság miért nem került említésre.

A Ransanuszal közel egy időben alkotó Antonio Bonfini Tizedeinek vizsgálata szintén érdekes eredményeket hoz. Az Árpád-kori történet szövegében Bonfini említi I. András király törvényeit, amelyekről egyéb forrásokból nem értesülünk.³⁷ Az utóbbi évtizedek kutatása azonban rámutatott, hogy a Szent Istvánnak tulajdonított ún. II. dekrétum összeszerkesztésére I. András uralkodása alatt került sor, amit igazolhatnak az István nevéhez kötött két gyűjtemény eltérő büntetési módjai:³⁸ míg az I. dekrétumban akasztásról, addig a II. dekrétumban már lefejezésről olvashatunk. Bonfini ezek szerint olyan, az 1480-as évek végén még elérhető forrást használhatott, amely I. András nevéhez kapcsolta a II. dekrétumot.³⁹

Az elveszett István-legenda, valamint I. András törvényeinek példája nyomán nem zárható ki, hogy Ransanus is felhasznált olyan forrást műve megírásakor, amely napjainkra már nem maradt fenn. Mivel jelentős mértékben Thuróczy János munkájára támaszkodott,⁴⁰ újat egyedül ott tudott írni, ahol nem elődje művét

35 Vö. *Thoroczkay Gábor*: Szent István legendái. In: István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk.: Kerny Terézia — Smohay András. Székesfehérvár, 2013. (a továbbiakban: *Thoroczkay*, 2013.) 33. p.

36 *Wertner*, 1892. 8. p.

37 Bonfini szerint a koronázás után a király törvényt hozott: fej- és jószágvesztésre ítélte a bálványimádókat, parancsba adta a pogánylázadás során lerombolt templomok újjá építését. L. Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp., 1995. II. tized 2. könyv.

38 *János Monika*: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szeged, 1996. (a továbbiakban: *János*, 1996.) 91. p.

39 Leodvin bihari püspök szerkesztéséről I. *Gerics József*: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. II. In: Magyar Könyvszemle, 98. (1982) 299–313. p. (a továbbiakban: *Gerics*, 1982.) 309. p.

40 *Kulcsár*, 1991. 307. p.

kivonatolta. Ransanustól ugyan nem állt távol forrásainak átfogalmazása, de soha nem önkényes átírásról, történeti tények meghamisításáról van szó, amint azt a Géza fejedelemről és Szent Istvánról írott részek is mutatják.⁴¹ Ha ezt a módszert az *Epithoma* egészére nézve elfogadjuk, akkor kijelenthetjük, hogy Ransanus nem vállalkozott olyan információ leírására, amelyet ő maga ne olvasott volna, vagy ne hitt volna annak valóságtartalmában. Konstantinápoly 1453. évi elesét kortársként élte meg, a magyar királyok bizánci származtatása pedig iránymutatásként szolgálhatott az Árpádok utódainak. Ráadásul az *Epithoma* szerzője annak a Beatrix királynénak esetleges jövőbeli uralmát támogató érkezett Magyarországra, aki a II. András Jolánta nevű lányától származó Aragóniai-ház tagjaként maga is leszármazottja volt a néhai Ilona királynénak. Véleményem szerint ezért Ransanus tudatosan emelte ki Ilona királyné anyjának személyét művében, és szorította háttérbe az általa felhasznált krónikákban szereplő apai felmenőt, Urost.

A Ransanus által közölt információhoz kapcsolódóan meg kell említenünk a jó három évszázaddal később élő Atanasije Živkovič szerb püspöknek 1794-ben megjelent Szent Száva-életrajzát, amelyben a szerző a neves szent anyjának, és egyúttal az apa, Nemanja István szerb uralkodó hitvesének egyenesen IV. Romanos bizánci császár (ur. 1068–1071) lányát tette meg — bár ez az állítás kronológiailag nem állja meg a helyét.⁴² A műben azonban úgy tűnik fel IV. Romanos személye, hogy az óhatatlanul is összekapcsolható Anna Diogenissával, akit viszont a történetírás Uros nejeének tart.⁴³ Az általánosan elterjedt nézet szerint Anna Diogenissa nagyapja maga IV. Romanos volt, lévén, hogy a császár fiát, Konstantinost tartják az apjának. IV. Romanos fiáról Bryennios emlékezik meg történeti munkájában.⁴⁴ Ezzel természetesen nem azt kívánom sugallni, hogy a Ransanus által felhasználni vélt forrás a XVIII. század végén még elérhető volt Szerbiában — bár nehéz nem észrevenni a két leszármazási ág hasonlóságát —, hanem inkább arra szeretnék koncentrálni, hogy Ransanus megjegyzéséről eldönthessük: helyénvaló információt tartalmaz-e genealógiája, és hogy Ilona ki-

41 *Veszprémy László*: Ransanus krónikája Géza–Szt. István fejezetének forrásproblémája. In: Magyar Könyvszemle, 106. (1990) 99–112. 106–107. p.

42 *Wertner Mór*: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története. Temesvár, 1891. (a továbbiakban: *Wertner*, 1891.) 29. p.

43 ES, 1984. 181. táblázat.

44 Nicephorus Bryennius: Commentarius. In: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Ed. August Meineke. Bonn, 1836. (a továbbiakban: Bryennios) I. 6. 24. Anna Diogenissa apja, Konstantinos Diogenés IV. Romanos fia.

ráltné valóban összefüggésbe hozható-e a Komnénosokkal? A vizsgálat pedig különösen annak fényében lehet érdekes, hogy számomra inkább elfogadhatónak tűnik a XV. század végéről származó adat alapján egy bizánci-görög anya említése, mint egy XVIII. századi átirat francia-Capeting származást nyújtó részlete.

Ransanus munkáját a továbbiakban több lépcsőben vizsgálom meg és vetem össze a rendelkezésre álló XII. századi genealógiai információkkal. Ezek alapján próbálom megválaszolni, hogy lehetett-e valamelyik Komnénos császár leánytestvérenek lánya a szerb nagyzsúpán felesége? Ehhez előbb fel kell deríteni, hogy melyik császárra vonatkoztathatjuk Ransanus idézetét, majd meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy a császári rokonságból — anyai és apai ágról egyaránt — kik jöhetnek számításba, végül pedig eldönteni: lehetett-e Ilona anyja görög származású és bármilyen módon rokona a császárnak. A következőkben tehát szükséges végignéznünk, hogy I. Alexios és II. Ioannés, illetve Eiréné Dukaina (I. Alexios neje) testvérei között van-e olyan személy, akinek leszármazottjai között szerepelhet a későbbi magyar királyné anyja.

A császár unokahúga

Petrus Ransanus Ilona királyné rokoni viszonyait leírva a *nepos* kifejezést használja, azaz nem unokatestvéri (*consobrina*) viszony áll fenn Ilona anyja és a császár között. Tény, hogy a *nepos* „unoka” jelentéssel bír, ez azonban teljesen kizárható a szövegkörnyezetnek köszönhetően,⁴⁵ és biztosan kijelenthető, hogy Ilona nagyapja nem volt császár.⁴⁶ Az anyai ágról való származás azt jelenti, hogy valamelyik bizánci császár anyjának vagy a császár leánytestvérenek a leszármazottját tekinthetjük Ilona ősének. Ransanus leírása ellenére azonban nemcsak a leánytestvéreket, hanem a császárok valamennyi testvérét és azok leszármazottait is bevonom a vizsgálatba, hogy általánosabb következtetéseket vonhassak le. A kutatást nem I. Alexios szüleivel (Ioannés Komnénos és Anna Dalasséné) kezdem, mivel ez a Béla herceg és Ilona között az 1120-as évek végén kötött házasság esetében már igencsak távoli rokonságot jelentene, legalábbis Ransanus leírását illetően. Ennek ellenére azonban ezen lehetőségre a fejezet végén visszatérek.

45 „quam (ti. Helenam) perhibent neptem ex sorore fuisse” — A „nepos” unokatestvért is jelenthet, l. *Vajay*, 1979. 21. p.

46 Abban az esetben, ha Ilona anyjának elfogadjuk Anna Diogenissát, akkor a magyar királyné dédapja IV. Romanos Diogenés császár volt.

Ransanus azzal adósunk marad, hogy elmondja, pontosan melyik császárra is gondolt. Fontos leszögeznünk, hogy a lucerai püspök II. Béla trónra lépése kapcsán említi a királyné származását, ebben az esztendőben, 1131-ben pedig II. Ioannés uralkodott. Amennyiben a szerző 1131-re értette megállapításait, abban az esetben egyedül a Komnénos-dinasztia vehető csak szorosabb vizsgálat alá.⁴⁷ Ha Ilona halálát a feltételezhető legkésőbbi időpontra, 1157-re tesszük, akkor ezen időpontig az ő életében mindössze három Komnénos ült Nagy Konstantin trónján, akik közül egyértelműen kizárhatjuk az 1143-ban trónra lépő I. Mánuelet.

I. Alexios császár (ur. 1081–1118) Ioannés Komnénos és Anna Dalasséna gyermekeként látta meg a napvilágot 1056-ban, vagy 1057-ben. Összesen nyolcan voltak testvérek, ő maga a hatodik gyermek volt a családban.⁴⁸ Három leánytestvére közül Mária Mikhaél Taronités felesége lett,⁴⁹ Eudokia Niképhoros Mellissénoszhoz ment hozzá,⁵⁰ Teodóra pedig IV. Romanos fiával, Konstantinos Diogenésszel kelt egybe.⁵¹ **(1.1. ábra)**⁵² Ezen utóbbi frigyből származott az az Anna Diogenissa, aki az *Europäische Stammtafeln*-ben is szerepel. A másik két nővérnek, Máriának és Eudokiának nem ismerjük egyetlen lányát sem, aki később esetleg Uros neje lehetett volna. Alexios császár három leánytestvére közül tehát kettőt kizárhatunk, Ransanus közlésének egyedül Teodóra felel meg.

A három leánytestvér mellett négy fiúról is tudomásunk van. A fivérek sorrendje Bryennios szerint: Mánuel, Isaakios, Alexios, Adrianos és Niképhoros.⁵³ A legidősebb, Mánuel 1071-ben hunyt el, bő 10 évvel öccse trónra lépése előtt. *Kuropalátés* és *protostratori* tisztségeket töltött be. **(1.2. ábra)** IV. Romanos Diogenés egyik rokonát vette feleségül, leszármazottakról azonban nincs tudo-

47 A Dukas-házon belül VII. Mikhaél leánytestvéreinek házasságait néztem végig. Anna apáca lett, Teodórát egy velencei dózse jegyezte el, Eiréné házasságáról semmit sem tudunk, Zoét azonban Adrianos Komnénos, I. Alexios fivére vette feleségül. A Diogenésekre még visszatérek a tanulmányban. A Botainatés-dinasztián belül III. Niképhorosnak (ur. 1078–81) volt egy leánytestvére, ő azonban a XI. század első évtizedeiben születhetett, így kizárható a vizsgálatból.

48 *Varzos, Konstantinos: He Genealogia ton Komnenon. Thessaloniké, 1984. (a továbbiakban: Varzos, 1984.)* 52. p.

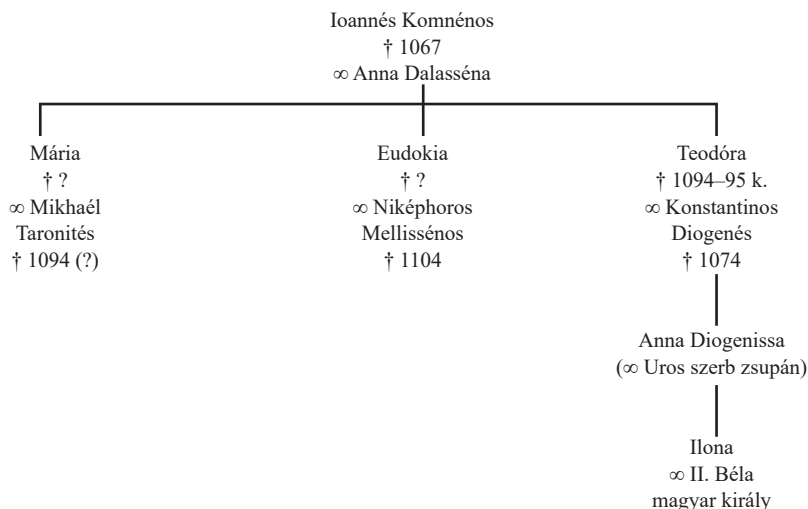
49 Bryennios I. 6. 24. p.

50 Uo. 24. p.

51 Uo. I. 6. 24. p., ill. Anna Comnena: *The Alexiad*. Tr. Elisabeth A. S. Dawes. Cambridge, Ontario, 2000. (a továbbiakban: Alexias) X. 2. 169. p.

52 Az átláthatóság érdekében a családfákon külön helyeztem el a vizsgált leány-, illetve fiú-leszármazottakat.

53 Bryennios I. 2. 19. p.

másunk.⁵⁴ Alexios másik bátyja, Isaakios Komnénos már 1071/72-ben megnősült, miután VII. Mikhaél Dukás császár hozzáadott egy grúz hercegnőt,⁵⁵ aki Konstantinápolyban az Eiréné nevet vette fel.⁵⁶ A frigyből öt leánygyermek született, akik közül kettő nevét nem is ismerjük, csupán annyit tudunk róluk, hogy egyiküket Gregorios Gabrasszal jegyezték el.⁵⁷ A legidősebb lány, Anna, Teodoros Prodomos egy versében úgy szerepel, mint Ioannés Dukás *kaisar* unoká-

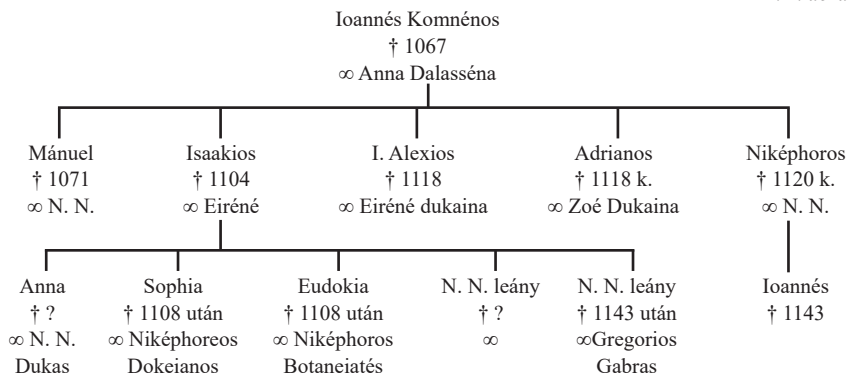
54 *Varzos*, 1984. 61–64. p.

55 *Macrides, Ruth*: Dinasztikus házasságok és politikai rokonteremtés. In: A bizánci diplomácia. Szerk.: Jonathan Shepard — Simon Franklin. Bp., 2006. 357–381. p. (a továbbiakban: *Macrides*, 2006.) 368. p. VII. Mikhaél neje Alániai Mária volt, a császárné egyik unokahúgát vette el Isaakios Komnénos.

56 *Angold, Michael*: The Byzantine Empire 1025–1204. A Political History. London — New York, 1984. (a továbbiakban: *Angold*, 1984.) 100. p.

57 Alexias VIII. 8. 150. p. Anna Komnéné nem nevezi meg Isaakios lányát, de kiemeli, csupán eljegyzés történt.

1. 2. ábra

jának férje.⁵⁸ Sophia Niképhoros Dokeianos,⁵⁹ Eudokia Niképhoros Botaneiatés felesége lett. Isaakios Komnénos és Eiréné házasságának időpontja nyomán feltételezem, hogy a két ismeretlen nevű leány legkorábban 1074/75-ben születhetett, bár valószínűbbnek tűnik, ha születésük időpontját az 1080. év körüli időpontra helyezzük. Alexios idősebbik öccsének, Adrianosnak neje Zoé Dukaina volt,⁶⁰ aki korábban III. Niképhoros kijelölt örökösének, annak a Niképhoros Synadénosnak volt a jegyese, akinek testvére I. Géza magyar király második neje lett. Alexios ifjabb öccsének, Niképhorosnak⁶¹ — aki a *pansebastos sebastos*⁶² és a *drongarios* tisztség⁶³ betöltője volt — feleségét a történettudományak nem

58 Sturza, M. D.: Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. 1999. 274. p. Sturza Ioannés néven említi Anna Komnénéa férjét.

59 Gautier, Paul: Le synode des Blachernes (fin 1094). In: Etude prosopographique. Revue des études byzantines, 29. (1971) 213–283. p., 222. p. 11. jegyz. Zsófia, a férje halála után Zsuzsanna néven lett apáca.

60 Magdalino, Paul: Innovations in Government. In: Alexios I Komnenos. Ed. M. Mullett — D. Smythe. Belfast. Belfast, 1996. 146–166. p.

61 Varzos, 1984. 118–120. p.

62 Schlumberger, Gustav: Sigillographie de l'Empire byzantin. Paris, 1884. (a továbbiakban: Schlumberger, 1884.) 644. p. Egy keltezetlen pecséten a sebastosi cím viselőjeként jelenik meg.

63 Bátyja, I. Alexios 1081-es trónra lépését követően nevezte ki öccsét a tisztségre.

sikerült azonosítania, de gyermekeik közül egy fiúról van információnk, Ioannés Komnénosról, aki egy pecséten, mint *sebastos* szerepel.⁶⁴

I. Alekszios fiának-utódának, az 1118-ban trónra lépő II. Ioannés császárnak öt leánytestvére volt: Anna, az Alexias szerzője, a legidősebb, 1083-ban született, majd Niképhoros Bryennios felesége lett.⁶⁵ 1085-ben született Mária, akinek férje előbb Gregorios Gabras, majd Niképhoros Katakalon volt.⁶⁶ Eudokia, akinek férje Mikhaél Iasítés lett, 1089-ben vagy 1094-ben született.⁶⁷ 1096-ban látta meg a napvilágot Teodóra Komnéna, akinek két házastársát ismerjük, Konstantinos Kurtikést és Konstantinos Angélost.⁶⁸ A császár legkisebb leánytestvére az 1098 körül született Zoé volt, aki még gyermekkorában elhunyt.⁶⁹ **(2.1. ábra)**

II. Ioannés császár testvéreinek leszármazottai között komoly generációs eltérés figyelhető meg. I. Alexios és Eiréné Dukaina legidősebb gyermekének, Anna Komnénának a gyermekei, az 1090-es években és a XII. század elején születtek, akkor, amikor magának Ilonának is születnie kellett. Éppen ebből a generációs eltérésből kifolyólag I. Alexios gyermekei, II. Ioannés leánytestvérei kizárhatóak a további nyomozásból, és így a császár három öccse (Andronikos, Isaakios és Mánuel) is.⁷⁰ **(2.2. ábra)** Ezek után már csak a császárok feleségeinek az ágán folytatható a „jelöltek” keresése. Itt viszont kizárólag I. Alexios nejét kell vizsgálnunk, hiszen II. Ioannés felesége Szent László magyar király leánya, Piroska (Eiréné) volt, márpedig ha Piroskának lett volna kiházásítható testvére és annak leszármazottja, akkor az ő házasságukról egészen biztosan nem Konstantinápolyban döntöttek volna.

II. Ioannés császár édesanyja Eiréné Dukaina volt,⁷¹ akinek szülei, Andronikos Dukás és Bulgáriai Mária 1077/78-ban kötöttek házasságot. Eiréné a nagy múltú császári dinasztia, a Dukások leszármazottja volt, így az I. Alexiossal kö-

64 *Schlumberger*, 1884. 639. p.

65 *Varzos*, 1984. 176–197. p.

66 *Uo.* 198–202. p.

67 *Uo.* 254–259. p.

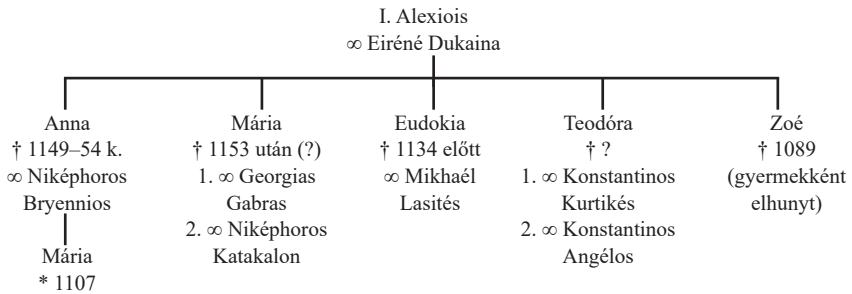
68 *Uo.* 259–264. p. Teodóra 1096-ban született.

69 *Uo.* 265. p. Zoé feltehetőleg nem sokkal születése után hunyhathott el. Születése 1098-ra tehető.

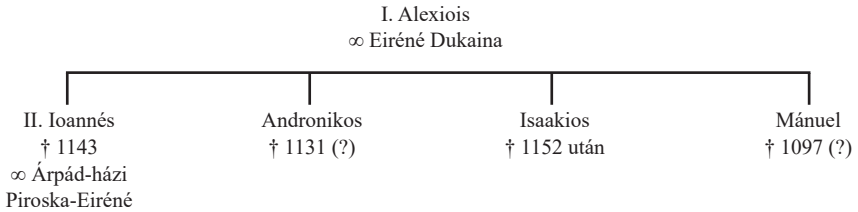
70 Andronikos 1091. szeptember 18-án született, Isaakios 1093. január 16-án, Mánuel pedig 1097 februárjában. A születési időpontokkal kapcsolatban l. *Schreiner, Peter*: Eine unbekannte Beschreibung der Pammakaristos-kirche (Fethiye Camii) und weitere Texte zur Topographic Konstantinopels. In: *Dumbarton Oaks Papers*, 25. (1971) 217–248. p.

71 Eiréné Alexios második neje volt, korábban egy névtelen Argyrával kötött házasságot. L. Bryennios III. 6. 107. p.

2.1. ábra

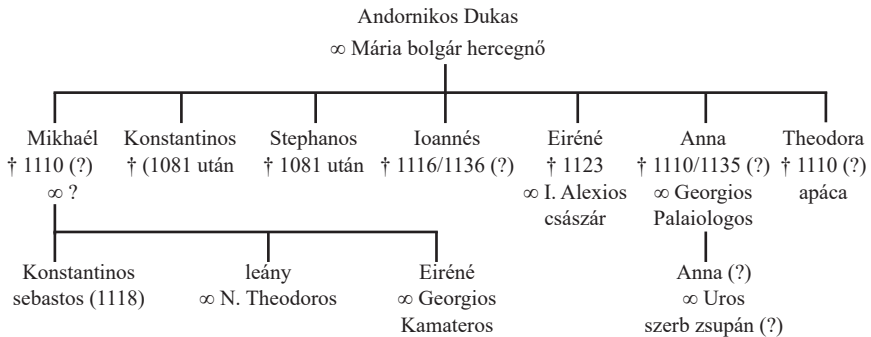

2.2. ábra

tött házassága egyértelműen a Komnénosok legitimációját erősítette. Bár sokáig anyósa, Anna Dalasséna volt a meghatározó asszony a dinasztián belül, az 1102. év során lezajlott ún. Anémas-féle összeesküvés során bebizonyosodott, hogy komoly politikai befolyással bír.

Andronikos Dukásznak hét gyermeke született: Mikhaél *protostrator*, Konstantinos és Stephanos *sebastosok*, Ioannés *mezas dux*, Eiréné és még két leány, Anna és Teodóra. **(3. ábra)** Mikhaélnek feltehetően több gyermeke is volt, azonban csupán egyikük nevét ismerjük: Konstantinos, aki 1118-ban *sebastosi* címet viselt, illetve a Vardar-folyó menti területek kormányzója volt. Kronológiailag ugyan lehetséges, hogy Mikhaél egyik lánya Uros felesége legyen, a magam részéről azonban erre kevés valószínűséget látok. Kazhdan 1061. körülre teszi Mikhaél születését, így legkorábban az 1070-es években házasodhatott össze ismeretlen nevű nejével. A történetírás azonosította Mikhaél két lányát is: egyikük egy bizonyos Theodoroshoz ment feleségül, a másik pedig, Polemis szerint,

Eiréné Dukaina volt, aki Georgios Kamateros neje lett.⁷² Mikhaél további lányáról nincs információnk, de kevésbé valószínű, hogy egyikük Uros nagyzsupán felesége lett volna. Eiréné császárné bátyjai közül Konstantinos és Stephanos esetében nincs tudomásunk utódokról, mindketten 1081 körül hunytak el. Ioannés 1064 körül született, és húga révén császári rokonként Dyrrachiont védte a szerbek támadásai ellen, így közvetlen kapcsolat közte és a szerb uralkodóház között feltételezhetően nem volt. Anna Komnéna Alexias című munkájában az 1097-es hadjárata során említi utóljára.⁷³ Ezt követően élete hátralévő részét szerzetesként élte le. 1136-ban már mint elhunyt személyt említik forrásaink.⁷⁴ Mivel gyermekekről nem értesülünk vele kapcsolatban, az ő lánya sem lehet Ilona királyné anyja.

Eiréné császárné húgai közül Teodóra kolostorba vonult, így szintén nem lehetett Anna édesanyja. A másik leánytestvérnek, Anna Dukainának a személye viszont már korábban is felmerült, mint Ilona királyné egyik lehetséges nagyanyja. Férje Georgios Palaiologos volt, akitől több gyermeke is született. Doktor értekezésében Kerbl vetette el azt az elméletet miszerint Ilona királyné nem Eiréné Dukaina császárnénak volt a nagy-unokahúga, hanem Alexios császárnak. Kerbl szerint ezt Ransanus idézett passzusa nem támasztja alá.⁷⁵ Vajay Szabolcs

72 *Polemis, Demetrios: The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography.* London, 1968. (a továbbiakban: *Polemis*, 1968.) 66–77. p.

73 Alexias XI. 5. 199. p.

74 *Polemis*, 1968. 69. p.

75 *Vajay*, 1979. 22. p.

idézett tanulmányában azonban egy lényeges dologra hívta fel a figyelmet. Szerinte a Komnénos családon belül a névadásnak külön szabályai fedezhetőek fel. Ezek szerint a gyermek nem kaphatta meg szülője nevét.⁷⁶ Ez azt jelenti, hogy Ilona anyját nem hívhatták Annának, ha ennek anyja Anna Dukaina volt. Anna Dukaina és Georgios Palaiologos házasságából négy fiú született (Niképhoros, Andronikos, Mikháél és Alexios), lányról pedig nem tudunk,⁷⁷ így őket is kizárhatjuk, mint Ilona esetleges nagyszüleit.

Mivel a vizsgálat tárgyát képező forrásunk, Ransanus a bizánci császár anyai ágon való unokahúgáról tesz említést, így az Isaakios Komnénostól való, korábban felvetett származás (l. az 1.2 ábrát) kizárható, akárcsak I. Alexios többi fivére és azok szóba jöhető leányai is, igaz, utóbbiak között igen ritka a lehetséges jelöltek száma. A legvalószínűbb jelöltnek — akire a lucerai püspök gondolhatott — I. Alexios császár Teodóra Komnéna nevű testvére (l. az 1.1 ábrát) tűnik, ráadásul az ő Konstantinos Diogenésszel kötött házasságából született is egy Anna nevű leány, mint arra az *Europäische Stammtafeln* felhívja a figyelmünket.⁷⁸ A problémát azonban ezzel még nem tekinthetjük megoldottnak.

Anna Diogenissa történeti szerepe, sőt személye is homályba vész. IV. Romanos unokajaként császári leszármazott volt, így egy szerb nagyzsupánnal való kiházásításának kérdése — mivel a Komnénosok ügyeltek arra, hogy kivel és miként alakítanak ki családi kapcsolatokat — elgondolkodtató, még akkor is, ha ez a dinasztia (elődeitől eltérően) több külföldi dinasztikus kapcsolatot is létesített.⁷⁹

A fentiekben sorra vettem I. Alexios császárnak azokat a viszonylag közeli rokonait, akik szóba jöhetnek, mint Ilona felmenői. Leányai, II. Ioannés császár leánytestvérei közül, nyilvánvaló, hogy senki sem lehetett Uros neje: egy ilyen rangú leány kezének elnyerése a XII. század folyamán még egy külföldi uralkodó számára is nehezen elérhető cél volt, ez hatványozottan igaz az alattvalónak tekintett szerb zsupán fiára is. Ioannés unokahúgai pedig túl fiatalok voltak ahhoz, hogy az 1100-as évek elején gyereket szüljenek. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy Ransanus nem II. Ioannésre gondolhatott, hanem I. Alexiosra. Ilona magyar ki-

76 Uo. 1979. 21–22. p.

77 *Kazhdan, Alexander.*: Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford University Press, 1991. (a továbbiakban: *Kazhdan*, 1991.) 1558. p.

78 ES, 1984. 181. táblázat

79 *Macrides*, 2006. 368. p.

rállyné anyját, ha nem is feltétlenül Anna Diogenissa volt az, I. Alexios rokonai között kell keresnünk.

Uros házasságának időpontja és Anna Diogenissa személye

A Hilandari Évkönyv szerint Uros nagyzsupán neje egy bizonyos Anna, aki a francia király lánya volt. Annak ellenére, hogy maga az egész feltevés teljesen valószínűtlen, vizsgáljuk meg közelebbről az állítást. Amennyiben Uros egy francia uralkodó lányát vette el, akkor egyedül I. Fülöp (ur. 1060–1108) jöhetne számításba. I. Fülöp 1072-ben vette feleségül I. Floris holland gróf lányát, Bertát, akitől öt gyermeke született.⁸⁰ A egyetlen lánya, az 1078-ban született Konstancia (elhunyt: 1124/1126), első házassága révén Champagne grófnéja, második házassága révén pedig Antióchia fejedelemasszonya lett. Fülöp aztán 1092-ben elhagyta nejét Betrade de Monfort grófnőért, akit törvénytelenül feleségül is vett, és az ebből a kapcsolatból született gyerekek közül Cecília előbb Galilea hercegnéje, majd Tripolisz ögrófnéja lett.⁸¹ Mivel több leánygyermekről nem tudunk, ezért szinte biztosra vehetjük: I. Fülöp egyetlen törvényes vagy törvénytelen házasságából/kapcsolatából származó lánya sem lehetett Uros zsupán neje. A Hilandari Évkönyv közlése így tévesnek minősíthető.

A francia származású feleség toposza azonban visszatérő eleme a Nemanjadinasztia genealógiájának. Forrását valószínűleg az 1204–1261 között fennállott Latin Császársággal kialakított dinasztikus kapcsolatokban kereshetjük, mivel a Konstantinápoly trónján ebben az időszakban ülő Courtenay-ház a Capetingdinasztia egyik mellékága volt. Annak az információnak viszont, miszerint bő egy évszázaddal Bizánc keresztetek általi elfoglalása előtt, egy még csak nem is szuverén uralkodónak minősülő szerbiai zsupán ilyen rangú házasságot kötött volna, semmi történeti hitelességet nem tulajdoníthatunk.

A Hilandari Évkönyv ezen közléséhez hasonló az Uros István szerb király feleségeként ismert Anjou Ilona királyné származása is, akiről a szerb hagyomány azt tartotta fenn, hogy francia származású volt. Valószínűleg a Courtenay-dinasztia valamely ágából származott, szüleinek kilétét azonban, tudomásunk szerint, a

80 Hugo Floriacensis: Liber qui Modernorum Regum Francorum continet Actus. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1851. 376–395. p., 390. p.

81 Historia Regum Francorum Monasterii Sancti Dionysii. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1851. 395–406. p., 405. p.

történetírás mind a mai napig nem tisztázta kielégítően.⁸² A XIV. században élt Szent Daniló szerb püspök 1317 körül azt írta, hogy Anjou Ilona Franciaország uralkodó családjából származott.⁸³ Bárhonnan is vette eredetét a középkori szerb történeti hagyomány, Anjou Ilona akár rokonságban állott az Anjoukkal vagy a Courtenay-dinasztiával, akár nem, a probléma mutatja, hogy a szerb uralkodók feleségeinek származása még az egykorú források ellenére sem tisztázott. Ilyen Uros nagyzsupán neje a XII. század elejéről, és ilyen Anjou Ilona is a XIII. század közepéről.

Nem könnyíti meg vizsgálódásunkat, hogy a XII. század folyamán több Anna nevű fejedelemasszonyt is találunk a szerb uralkodók oldalán. Ilyen többek között Nemanja István herceg (1113–1199) neje, akit Annának nevezett Živković a fentebb már említett Szent Száva élettörténetben. A szerb püspök szerint ő IV. Romanos leánya volt,⁸⁴ amely megállapítás azonban kronológiailag tarthatatlan. Feltehetjük viszont a kérdést: a XVIII. század végén készült leírás vajon nem Urosra és nejeére vonatkozik? A tévesen Szent Száva anyjaként bemutatott személy ebben az esetben Ilona királyné anyja lehetne, ráadásul Anna Diogenissa ha nem is a lánya, de unokája lehetett Romanos császárnak. Sajnos azonban nem vonatkoztathatjuk Ilona anyjára a Száváról írt részt, mivel IV. Romanosnak egyetlen lánya sem született, márpedig — elvileg — Anna Diogenissa nem anyai, hanem apai ágon leszármazottja Romanosnak. Wertner IV. Romanosnak egyetlen feleségét ismeri, Eudokia Dalassénát,⁸⁵ aki XI. Konstantinos özvegye volt; leányról ő sem tud.⁸⁶ Nemanja István neje, Anna állítólagos apjának, IV. Romanosnak ugyanakkor három fiát ismerjük (**4. ábra**) név szerint: az 1074-ben Antióchia

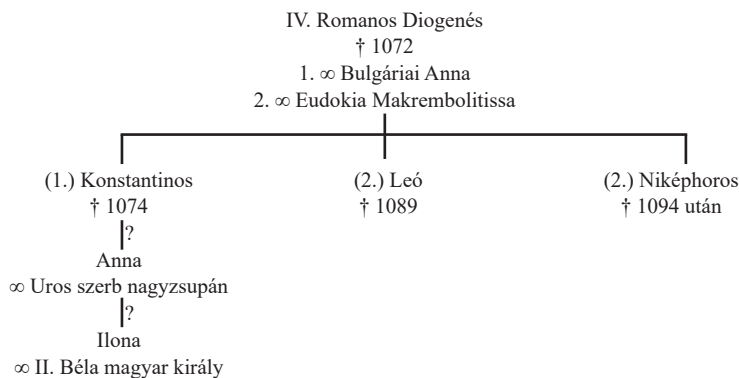
82 *Stojkovski, Boris*: A szerb — magyar viszonyok 1321-ig középkori szerb elbeszélő források tükrében. In: *Micae Medi Aevales IV* (2015) *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit — Kádas István — Rózsa Márton — Tarján Eszter. Bp., 2015. 229–239. p., 237. p.

83 *Wertner*, 1891. 52–56. p.

84 *Wertner*, 1892. 29. p.

85 Wertner tévedett, valójában Eudokia Makrembolitissáról van szó.

86 *Uo.* 29. p. Wertner nem vette észre, hogy IV. Romanos és Nemanja István mégcsak nem is éltek egy században és mindenféle magyarázat ellenére ő is össze kívánja kapcsolni a császár lányát a szerb uralkodóval. IV. Romanos azonban 1072-ben elhunyt, lánya pedig — már ha született — Nemanja István 1113 k. születésekor már 30-as éveit fölött járt. Időrendi okokból nem beszélhetünk tehát arról, hogy Romanos lánya István neje lett volna. Sokkal valószínűbb lenne az unoka személye.

falainál elesett Konstantinos⁸⁷ I. Alexios császár testvérét, Teodóra Komnénát vette feleségül, öccsei pedig Niképhoros és az 1087-ben elhunyt Leó voltak. Tudjuk továbbá, hogy Konstantinos és Teodóra lánya a fentebb már bemutatott Anna Diogenissa volt.

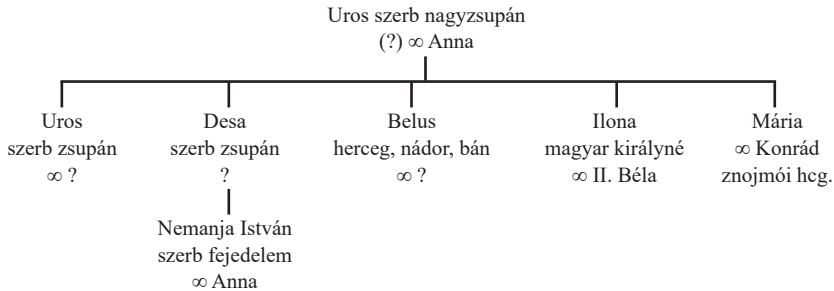
Ha azonban ehhez a leszármazáshoz próbáljuk Ilona királynét kapcsolni, kisebb problémát okoz a szereplők életkora. Konstantinos Diogenés 1074-ben elhunyt, leánya, Anna legkésőbb 1074-ben született, tehát Ilona születésekor, 1110 táján már 35 fölött járt. Ilona 1110 utáni születésekor már közel járt a 40. életévéhez. Tudjuk továbbá, hogy Ilonának volt egy húga, Mária, akit II. Béla házasított ki Konrád znojmoi cseh-morva herceggel 1134-ben.⁸⁸ Ha Mária ekkor 15–20 éves volt, akkor legkorábban az 1110-es évek közepe táján kellett születnie. Elképzelhető-e, hogy Ilona anyja ilyen idős volt lányai születésekor? Vagy Ilona született korábban, mint azt ma feltételezzük, és Wertner helyesen mutatott rá, hogy idősebb volt férjénél, Bélánál is? Esetleg Urosnak több felesége is volt?

A kérdések megválaszolásához Ilona családját érdemes szemügyre vennünk. **(5. ábra)** A hagyomány Ilona királyné több testvérének nevét is megőrizte. A legidősebb a későbbi II. Uros (ur. 1145–1161), kinek öccsei Desa (ur. 1153–1155 és 1162–1166) és a magyar történelemben fontos szerepet játszó Belus. Ilonát

87 Kazhdan, 1991. 627. p.

88 Wertner, 1891. 13. p., ill. Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996. (a továbbiakban: Makk, 1996.) 180. p. Mária még 1190-ben életben volt. Halálának pontos időpontja ugyanakkor ismeretlen.

5. ábra

negyedik gyerekként és első leányként tartják számon, akit a fentebb már említett Mária követett. Ha a gyermekek neveit áttekintjük, látszik, hogy a fiúk nevei szláv eredetűek, míg Ilona és Mária neve akár az édesanya görög származására is utalhatna. Sajnos azonban mindkettő olyannyira elterjedt név volt a vizsgált korszakban is, hogy azokhoz nem kapcsolhatunk egyértelműen és minden kétséget kizáróan bizánci eredetet.

Amennyiben abból indulunk ki, hogy a későbbi II. Géza 1130-ban született, akkor Ilona születésének legvalószínűbb időpontja az 1110 és 1115 közötti intervallumban képzelhető el. Fontos kiemelni, hogy II. Géza elsőszülött fia, István születésekor mindössze 17 éves volt, azaz elviekben Ilona is hozzámehehetett Bélához ilyen idősen. Ezt alátámasztani látszik Mária 1134-ben történt kiházásítása és a hozzá köthető életkor.

Ha Uros valamikor házasságot kötött egy görög származású nővel, akkor arra legkorábban 1094–95 után nyílt lehetősége, amikor Vukan szerb uralkodó túszként átadta őt I. Alexiosnak. A birodalom északi területein a XI. század vége kedvezett a szeparatizmusnak, amelyet a szerb zsupánok is igyekeztek kihasználni. Vukan zsupán első felkelésének 1093-ban I. Alexios hadjárata vetett véget: a zsupán békét kért, amelyet a császár a szeldzsuk-törökök támadása miatt elfogadott. 1095-ben azonban Alexios újabb hadjáratot vezetett Szerbia ellen, amely sikeresen végződött, és Vukan hűséget esküdött a császárnak, biztosítékként pedig 20 túszt adott át a basileusnak, köztük öccsét, Urost.⁸⁹ A legutóbbi évek kutatása megkísérelte rekonstruálni az első szerb uralkodók genealógiáját. Ezek szerint

89 *Fine, John von Antwerp: The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century.* University of Michigan Press, 1991. 226. p.

Vukan és Uros testvérek voltak, apjuk pedig egy bizonyos Márk-Márkó volt, aki több forrásban is feltűnik.⁹⁰ Uros anyjaként egy magyar nőt feltételeznek, mivel az 1112-től uralkodó szerb nagyzsupán neve hasonlít a magyar „úr” szóra.⁹¹ A szerb történész véleménye az, hogy a túsok Márkó zsupán fiai voltak, így került Uros a császári udvarba,⁹² mint arról Anna Komnéna munkája is tudósít minket. A szerb nagyzsupán gyermekei tehát az 1090-es évek vége és az 1110-es évek közepe közötti időszakban születhettek. Uros konstantinápolyi tartózkodását figyelembe véve a házasságra 1096-ban (vagy az ezt követő 1–2 éven belül) kerülhetett sor. Ha Uros neje görög volt, mint azt Ransanus állítja, akkor az arát akár már 12 éves korában is eljegyezhetette.⁹³

Bélát és apját, Álmos herceget 1115 körül⁹⁴ vakítottatta meg Kálmán,⁹⁵ Béla ekkor 5 éves lehetett, tehát 1110 körül születhetett. Álmos és a kijevei Predszláva 1104-ben kötöttek házasságot, Béla nővére, Adelhaid 1106 táján született. Mivel Álmos herceg 1107–1108-ban szentföldi zarándoklaton járt, Béla 1109/1110-ben születhetett legkorábban. Ilona esetében azonban már nehezebb helyzetben vagyunk, bár nem gondolom, hogy a későbbi magyar királyné több évvel korábban született, mint Béla. Források hiányában csak annyi állapítható meg: közel egykorúak lehettek.

Pontosan nem lehet meghatározni, Uros mennyi időt töltött Konstantinápolyban, ugyanakkor nem tűnik lehetetlennek, hogy a császár ebben az időszakban valamelyik rokonát hozzáadta volna. Ezt a feltételezést erősíti a későbbi III. Béla bizánci tartózkodása és Mária Komnénával való eljegyzése is. Alexios számára az Urossal létrejövő rokonság több előnnyel is járt: Vukan testvéreként örökség várt rá, így a császár elejét vehette a szerbek további lázadásainak, mivel lekötöle-

90 *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. I. 1. köt. 44. sz. (17. p.) — Kálmán 1111-ben megerősítette az arbei egyházat Krešimir horvát királytól kapott birtokaiban. Az oklevél hamis. A tanúk között feltűnik Márk is. Erre még ld. *Zivkovič*, 2005.

91 *Zivkovič*, 2005. 13–14. p.

92 *Uo.* 16. p.

93 *Macrides*, 2006. 374. p. Fiúknál ugyanez 14 éves korhoz volt kötve.

94 *Vajay Szabolcs*: I. Géza családja. In: *Turul*, 79. (2006) 32–39. p. (a továbbiakban: *Vajay*, 2006.) 35. p.

95 Thuróczy János: A magyarok krónikája–Rogerius mester: Siralmas ének. In: *Millenniumi magyar történelem. Források*. Ford.: Bellus Ibolya — Horváth János — Kristó Gyula — Zsoldos Attila. Bp., 2001. 360. p. 486. jegyzet. A vonatkozó jegyzetet Kristó Gyula írta.

zettjévé tette, szívességet tett azzal, hogy befogadta családjába.⁹⁶ A zavaros szerb helyzet miatt optimális megoldásnak tűnhetett I. Alexios számára ez a házasság. Tény, hogy bárki is volt Ilona és testvéreinek édesanyja, mindenképpen a tágan értelmezett 1075 és 1085 közötti évtizedben született. Az a feltételezés, hogy Uros többször házasodott, és első felesége halála után vette volna el I. Alexios egyik rokonát, nem bizonyítható. A források közül a Hilandari Évkönyv és Ransanus is csak egy feleségről tud. Mivel Uros többszöri házasodását tehát nem tudom alátámasztani, így a későbbiekben Ilonát és testvéreit is egy anyától származtatom.

Melyek tehát azok pontok, amelyek elbizonytalaníthatják a feltevést, miszerint Anna Diogenissa volt Ilona édesanyja? Először is, véleményem szerint, Anna életkora. Uroshoz viszonyítva is idős volt, és bár 1145-ben hunyt el, nehezen feltételezhető, hogy 40-es évei felé közeledve is még több gyermeket szült volna. A másik probléma az előkelő származás. IV. Romanos császár unokájaként maga is császári ivadék volt, nem is beszélve anyjáról, Teodóra Komnénáról, aki I. Alexios nővére volt. Nehezen elképzelhető, hogy egy ilyen rangú hercegnőt éppen a frissen hódoltatott szerb zsupán Konstantinápolyban túszként tengődő fiához adtak volna hozzá. A frigy megkötése mögötti politikai szándék nyilvánvaló, de annak eldöntése, hogy I. Alexios egy ilyen házasság révén befogadta-rokonságába Urost vagy sem, források hiányában lehetetlen. A Komnénosok dinasztikus politikája azt mutatja, hogy a rangon alul megkötött házasságoknak is voltak előnyei, különösen, ha egy potenciális trónörökösről volt szó. Ellentétben azonban az Árpádokkal való családi kapcsolatokkal, a szerbek a birodalom valódi alattvalóinak számítottak.

Ransanus megjegyzése igaz Annára vonatkozóan, hiszen a császár unokahúga volt, ráadásul anyai ágon, hiszen anyja Teodóra Komnénéa. A Hilandari Évkönyv bejegyzéséből kiindulva azonosító is, hiszen az ott olvasható név megegyezik az övével, bár az Évkönyv Annát a francia király lányának tekinti. Kérdés lehet azonban, hogy az ott olvasható Anna név nem ugyanolyan hamis információ-e, mint a Capeting-rokonság? Mivel sehol máshol nem nevezik néven Uros nejét, kézenfekvőnek tűnik, hogy a név valóságát elfogadjuk. Ugyanakkor élnünk kell a gyanúval, hogy nem az igazi nevet találjuk meg a XII. század végi forrásban, amit az is erősíthet, hogy — mint arra utaltunk már — Nemanja István felesége szintén Anna volt, ami forrásokkal is igazolható, csakúgy, mint az, hogy szerzetbe vonulásakor az Anasztázia nevet vette fel.⁹⁷ Ezek akapján megfogalmazható a

96 *Macrides*, 2006. 372. p.

97 *Wertner*, 1891. 29. p.

kérdés, hogy elfogadható-e Uros nejeként Anna, és nem beszélhetünk esetleg arról, hogy Nemanja István feleségének személye keveredett össze Ilona anyjával?

Összegezve azt kell mondanunk, hogy amennyiben Uros egy görög nővel kötött házasságot, aki ráadásul a császár rokona is volt (Anna Diogenissa?), arra nagy valószínűséggel akkor kerülhetett sor, mikor túszként 1095 után Konstantinápolyban tartózkodott. Urosnak és nejének 1075 k.–1085. k. kellett születnie, Ilona születési idejét pedig az 1110-es évek elejére tehetjük. Anna Diogenissa és Uros esetleges házassága több problémát is felvet, de Annán kívül jelenleg nem találunk más császári rokont, akire igaz lenne a Ransanus által leírt megjegyzés.⁹⁸

Az Anna Diogenissa körüli zavarok tisztázása érdekében hasznos lenne, hogy a Komnénosok rokonságot kiterjedtebben vegyük szemügyre. Bár a távoli rokonság okán korábban ezt a lehetőséget elvettem, és bizonyítottnak vélem, Ransanus I. Alexios császárra gondolt, a vizsgálat mégsem mellőzhető.

Alexios császár apja, Ioannés Komnénos az első Komnénos-császár, I. Isaakios öccse volt. Apjuk, Mánuel Komnénos, II. Basileios stratégosa volt.⁹⁹ **(6. ábra)** Mánuelnek a második házasságából két fia (I. Isaakios császár és Ioannés Komnénos) és egy ismeretlen nevű lánya született. I. Isaakios egy katonai lázadás során buktatta meg VI. Mikhaél Dukást (ur. 1056–1057), és lett rövid időre bizánci császár (ur. 1057–1059).¹⁰⁰ Neje Bulgáriai Mária, a frigyből pedig két gyermek született: Mánuel és Mária. Mánuel még 1059 előtt elhunyt, leszármazóiról nem tudunk semmit, Mária pedig apáca lett. Isaakios és Ioannés lánytestvérének nevét ugyan nem ismerjük, de azt tudjuk róla, hogy Mikhaél Dukeianos felesége lett.¹⁰¹ Gyermekéről szintén nincs információnk.

Ioannés Komnénos felesége, Anna Dalasséna szülei Alexios Kharón és egy névtelen Dalasséna nemzetségbeli nő volt.¹⁰² Házasságukból mindössze egyetlen leány született: I. Alexios császár édesanyja. Mivel a vizsgáldásunk szempontjából értékelhető információt itt nem találtunk, ez megerősíti azt a korábbi álláspontot, mely szerint Ilona királyné nagyszüleit I. Alexios, vagy neje, Eiréné

98 Az Europäische Stammtafeln-t leszámítva a szakirodalomban nem találkozhatunk Anna Diogenissa személyével, Kazhdan sem szerepelteti a Komnénosok családfáján, csak Teodóra Komnénéa és Konstantinos Diogenés házasságát jelzi. Jelen munkában Anna Diogenissa nem kapott külön részt. L. *Kazhdan*, 1991. 1145. p.

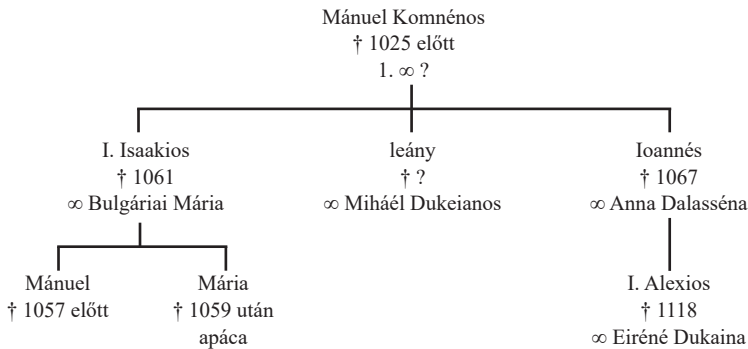
99 *Kazhdan*, 1991. 49. p.

100 *Ostrogorsky, Georg*: A bizánci állam története. Bp., 2001. 298. p.

101 Alexias I. 3. 8. p.

102 Anna az apja családneve (Kharón) helyett, anyja sokkal rangosabb nevét (Dalassénos) használta. l. *Cheyne*, 2006. 22. p.

6. ábra

Dukaina testvérei között kell keresnünk. Mivel Eiréné császárné testvérei között sem találni megfelelő jelöltet, azért egyedül a császár testvérei jöhetnek számításba.

Ezek után ismételtelen kijelenthető, hogy Ransanus minden bizonnyal Teodóra Komnénéa és Konstantinos Diogenés lányát, Annát vélte Ilona anyjának. Arra a kérdésre viszont, hogy mi a helyzet, ha a XV. századi történetíró tévedett, és rosszul adta meg a rokonság fokát, nem adható válasz, mivel egyéb forrással a kérdést illetően sajnos nem rendelkezünk. Előfordulhat persze az is, hogy Ilona és Anna Diogenissa összekapcsolása Ransanus (akár szándékos, akár véletlen) műve, de mindez nem változtat azon, hogy Ilona anyja ettől függetlenül is lehetett görög származású, sőt még a Komnénosok rokona is.

Béla és Ilona házassága

Ilona császári rokonsága a Bélával való házasságát is új megvilágításba helyezheti. Történetírásunk jobbára a magyar-szerb szövetség jelének tartja a dinasztikus frigyét, amely elsősorban Bizánc-ellenes érdekeltséggel bír és a fellázadt Uros és II. István közös érdekeit juttatta kifejezésre.¹⁰³ Az a feltevés viszont, amely szerint a házasság éppen a császári házzal való szorosabb kapcsolatok kiépítését lett volna hivatva biztosítani, megérdemli a figyelmet. A kérdést, miszerint II. István

103 Makk, 2000. 57. p.

döntését mennyiben motiválhatta Ilona anyjának Komnénos-rokonsága, ezidáig egyedül Kerbl vetette fel, igaz, ő más szempontból vizsgálta a témát. Kerbl ugyanis a konstantinápolyi udvar művének tekintette a frigyet,¹⁰⁴ míg vele szemben Makk Ferenc II. István szerepét hangsúlyozta. Úgy gondoljuk, hogy Makk érvelése egyértelművé teszi, valóban a magyar király kezdeményezte a szerb házasságot és nem II. Ioannés kívánta a birodalom befolyását ezáltal növelni Magyarországon.¹⁰⁵ Ennek igazolásához vissza kell kanyarodnunk a Béla és Ilona házassága előtti időszakra.

Az 1120-as évekre a magyar király és a bizánci császár között nagymértékben megnőtt a feszültség, amely több okra vezethető vissza. Dalmácia birtoklása, a Velencével való háborúskodás, II. Ioannés magyar kereskedőket hátrányosan érintő intézkedései, valamint az 1125–26 táján újabb puccskísérlet végrehajtó Álmos herceg konstantinápolyi befogadása messzemenően sértették a magyar király érdekeit. A Bizáncba menekült Álmost a császár befogadta,¹⁰⁶ a megvakított herceg bizánci földön is hunyt el 1127 körül.¹⁰⁷ A magyar-szerb kapcsolatok is ekkor élénkültek fel először a két állam történelmében, amelyre bizonyíték a későbbi háborúban való katonai szövetség 1127 és 1128 között.¹⁰⁸ A szerb területek, bár a birodalom részét képezték, a valóságban sokkal inkább autonóm területnek számítottak. Zsupánjaik gyakorlatilag önálló külpolitikát folytattak.¹⁰⁹ A szeparatista törekvések támogatása pedig éppen kapóra jött II. István számára.

A magyar-bizánci háború 1127 nyarán, egy magyar támadást követően vette kezdetét, majd a rá következő évben a császár vezetett hadjáratot Magyarország ellen és Haram mellett szétverte a magyar seregeket, sőt magát a várat is elfoglalta.¹¹⁰ 1129 elején István immár cseh és szerb segédcsapatokkal karöltve tört be a

104 Kerbl, 1979. 72. p.

105 Makk Ferenc: *The Árpáds and the Comneni*. Bp., 1989. (a továbbiakban: *Makk*, 1989.) 29. p.

106 Álmos tehát ezért jött a császárhoz, aki szívesen látta és vendéglátóként fogadta e férfit... — *Moravcsik Gyula*: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp., 1984. (a továbbiakban: *ÁMTB*) 195. p.

107 *Marczali Henrik*: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. A magyar nemzet története II. Bp., 1896. (a továbbiakban: *Marczali*, 1896.) 262. p.

108 *Gál Judit*: IV. Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata. In: *Századok*, 147. (2013) 471–499. p., 472. p.

109 *Stephenson, Paul*: *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge, 2004. 155. p.

110 Miután a császár ezeket sikeresen elvégezte, és a Chramon erődöt is első támadásra bevette, tüstént ismét a rómaiak földjére kelt át. — *ÁMTB* 197. p.

Balkán-félszigeten a birodalom területére. Erre az időszakra teszi Makk az Ilona és Béla herceg közötti házasságkötést (1128–29 fordulója).¹¹¹ A háború azonban 1129 októberében békekötéssel ért véget, amely egyben a magyar-szerb koalíció végét is jelentette. Mivel a magyar–bizánci háborút lezáró béke pontjait nem ismerjük, ezért nehezen tartható az az álláspont, miszerint II. Ioannés a béke egyik feltételeként azt kérte volna II. Istvántól, hogy Bélát, illetve ezáltal rokonát, Ilonát tegye meg örökösévé.¹¹² Kerbl ezen feltevését nem tartom elfogadhatónak, hiszen forrással nem alátámasztható, ráadásul a későbbiekben sem történik erre utalás, sőt a II. István uralkodásának végéről szóló krónikarésznek is ellentmondani látszik. A király nem véletlenül unokatestvérével házásította össze szerb szövetségésének lányát. Érdekes módon azonban Béla kiházatisásáig krónikáink nem számolnak be arról, hogy II. István és Uros bármiféle kapcsolatban álltak volna egymással.¹¹³

Fontos leszögeznünk, hogy a házasság időpontjával kapcsolatban sem rendelkezünk konszenzussal. A Kerbl által javasolt 1126-os esztendő¹¹⁴ túl korainak vélem, hiszen Béla 1126–28 között Pécsváradon bujkált a „király dühe miatt.”¹¹⁵ Kérdéses persze, hogy a frigy megkötésében mennyire játszott szerepet Uros és István szövetsége. A két fél ugyanis már 1127 óta szövetségben állt egymással, így az együttműködés megerősítéséhez egy legkorábban 1128-ra, legkésőbb pedig 1129-re helyezett esküvő érdemben nem tudott hozzájárulni, különösen mivel 1129 októberében már békekötésre került sor.

Krónikáink közlése szerint István 1128 táján értesült arról, hogy megvakított unokafivéré a pécsváradon monostorban bújtatják Pál püspök és Otmár ispán tudtával.¹¹⁶ 1127-ben még Saul, a király unokaöccse volt a kiszemelt trónörökös,¹¹⁷ Béla személye, illetve kiházatisása így kérdéseket vet fel. Amennyiben Saul¹¹⁸

111 Makk, 1996. 172. p.

112 Kerbl, 1979. 69. p.

113 Makk, 1989. 27. p.

114 Kerbl, 1979. 70. p. Kerbl állítása szerint Uros 1126-ban biztosan megfordult Konstantinápolyban, ahol a császár közbenjárására hozzá adta lányát az ott tartózkodó Béla herceghez.

115 Kristó–Makk, 1988. 171. p.

116 Quem cum rex veraciter scivisset vivere a Paulo episcopo et Othmaro comite, quorum conscientia retentus erat, 'gavisus est gaudio magno', quia absque dubio sciebat se heredem non habere. — SRH I. 443. p.

117 Makk, 1996. 173. p.

118 Saul Kálmán király lányának, Zsófiának volt a fia. Vajay szerint az apa Saul bihari ispán, aki a Hont-Pázmány nemzetség Forgách-ágához tartozott. L. Vajay, 2006. 34. p.

volt a trón várományosa 1127-ben, sőt feltehetően haláláig, amely egyes vélekedések szerint 1131-ben történt,¹¹⁹ akkor II. István miért Bélát házásította össze Ilonával, és nem őt? A kérdés megválaszolhatatlan marad,¹²⁰ de tény, hogy a bizánci–magyar háború végén, 1129 őszén Ilona már Béla nejeként várandós lehetett a későbbi II. Gézával. A krónika közlése szerint a már betegeskedő II. István Géza születésének „hallatán nagyon megörült.”¹²¹ A krónika megjegyzése szerint Géza nem sokkal szülei házassága után született, tehát ha szó szerint vesszük az ott leírtakat, akkor Béla és Ilona házasságát 1129-re kell tennünk.¹²² A magunk részéről ezt inkább elfogadhatónak tartjuk, mint Pauler álláspontját, aki az esküvőt a magyar–bizánci békekötést követő évre, 1130 elejére datálta különösebb magyarázat nélkül,¹²³ valószínűleg Géza születésének idejét helyezve az év végére.¹²⁴ Abban az esetben, ha II. István a béke fenntartásán munkálkodott volna, kérdéses, mennyire ragaszkodik éppen volt szövetségese lányához. Ugyanakkor Ilona Komnénosokkal való rokonsága esetleg magyarázattal szolgálhatna a frigy 1130 elején történő megejtésére. Mivel II. István szándékait, illetve az esküvő pontos dátumát sem ismerjük, ezért igen gyenge lábakon állna az a feltevés, mely szerint Ilona és Béla házasságát éppen a császárral való rokonság motiválta. De vajon vezethette-e II. Istvánt más szándék Ilona kiszemelésében, mint a szerb–magyar szövetség megerősítése? Az biztos, hogy ha Uros neje rokonságban állt a császárral, ez a tény nem számíthatott utolsó szempontnak a vak unokafívér arájának kiválasztásakor. Ha a frigyét nem is feltétlenül a Komnénos-rokonság tette olyan vonzóvá, mint inkább a szövetség erősítése, ez is fontos szerepet játszhatott, és befolyásolhatta István döntését. Ahhoz ugyanis kétség sem férhet, hogy a házasság értelmi szerzője maga a magyar uralkodó volt.¹²⁵

119 *Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301.* Bp., 2007. (a továbbiakban: *Kristó*, 2007.) 164–165. p.

120 *Makk*, 2000. 60. p. Makk szerint a házasság az Álmos-pártnal való kibékülés jegyében született, II. István pedig ezáltal kívánta saját, illetve a trónörökös Saul helyzetét biztosítani.

121 SRH I. 441. p.

122 *Erdélyi László: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények.* In: *Századok*, 46. (1912) 777–779. p., 777. p.

123 *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.* Bp. 1899. (a továbbiakban: *Pauler*, 1899.) 238. p.

124 *Que non post multos dies procreavit* Geycham. — SRH I. 441. p. A XIV. századi krónikakompozíció szerint a házasság megkötése után viszonylag gyorsan megszületett Géza herceg.

125 *Marczali*, 1896. 266. p.

Bár a frigy megkötésekor még dúlt a háború Bizánc és Magyarország között, a házasság nem jelentett II. Ioannés számára sem további provokációt, hiszen — amennyiben hitelt érdemlő Ransanus megállapítása — egy rokona lett így Magyarország egyik trón várományosának a neje. Az Ilonával való házasság azonban más szempontból is érdekes: II. Béla uralkodása alatt nem volt feszült a viszony a déli szomszédal. Igaz, a király 1135-ben felvette a Ráma királya címet,¹²⁶ ami azt jelentette, hogy felesége révén érdekelt volt a Balkán ügyeit illetően, de fegyveresen soha nem kellett fellépnie. Ez még akkor is igaz volt, amikor II. Ioannés befogadta udvarába Kálmán király állítólagos fiát, Borisz herceget, majd ott egy szintén távoli rokonával összeházásította őt,¹²⁷ így alakítva ki vele is rokonságot. Konstantinápoly azonban a normannok illetve a keleti problémák miatt sem¹²⁸ támogatta Boriszt Béla ellenében, így annak be kellett érnie a császártól kapott címzetes királyi méltósággal.¹²⁹ Bizánc nem használta fel Boriszt, hogy északi szomszédját gyengítse. II. Ioannés eme lépését kimért politikai érzéke, illetve Álmos herceg befogadása mellett nagyban befolyásolhatta az, hogy II. Béla felesége, Ilona révén a rokonságához tartoz(hat)ott, éppen ezért számára érdektelen volt, egy ellene irányuló katonai akció megindítása. Ebben a kérdésben egyetértek Kerbl megállapításával,¹³⁰ ugyanakkor fontos leszögezni, hogy mind ez csupán feltevés. A két ország közötti békés viszony ékes bizonyítéka, hogy a király 1137-ben hazahozatta Bizáncból¹³¹ az ott elhunyt apja, Álmos herceg földi maradványait és Székesfehérvárott eltemettette.¹³²

Elmondható tehát, hogy bár Béla és Ilona házasságát szemmel láthatólag a II. István és Uros között létrejött szövetség motiválta, ennek ellenére igen kései időpontban került arra sor. Nehezen megválaszolható, hogy ez mennyiben köszönhető Béla herceg pécsváradi bujkálásának és kései előkerülésének. Némileg bizonytalannak érzem azt a megállapítást, miszerint Béla és Ilona egybekelését

126 *Uo.* 1896. 271. p.

127 *Kerbl*, 1979. 84. p. Borisz nejeként Kerbl Anna Dukainát nevezi meg, aki rokonságban állt II. Ioannés anyjával, Eiréné Dukainával.

128 *Makk*, 2000. 67. p.

129 *Kerbl*, 1979. 86. p.

130 *Uo.* 69. p. Kerbl szerint II. Ioannés már azzal elérte célját, hogy egy rokona került Béla herceg mellé feleségnek, ezáltal biztosítva a birodalom befolyását Magyarországon.

131 *Almus ... in partibus Graeciae exulando vitam finivit ... rex Bela filius suus ... in regnum suum illud asportavit.* — *Gombos Ferenc Albin: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.* I–IV. Bp., 1937–1938. I. 443. p.

132 *Makk*, 1996. 180. p.

csupán a szerb-magyar szövetség létrejötte motiválta volna. Legkésőbb 1129-re ez már nem lehet magyarázat. Béla előkerülése lépésre kényszerítette Istvánt is, aki, mivel örököse nem volt, úgy döntött, hogy unokatestvérét teszi meg utódjává és egy dinasztikus frigy révén biztosítja az Árpádok vérvonalát.¹³³ Ezen szándékában nem is csalódott, hiszen 1130-ban már megszületett Géza herceg. Tény, hogy István a házassággal egyszerre két sikert is elkönnyvelhetett. Egyrészt lekötelezettjévé tette Urost (igaz az 1129 októberében Bizánccal kötött béke ezt elég gyorsan felülírta), másrészt a szerb zsupán görög neje révén unokafivére közvetlen Komnénos-rokonságba kerülhetett. Tény, hogy II. István a szerbeket leszámítva gyakorlatilag összes szomszédjával feszült viszonyban volt. Ez pedig a legkevésbé sem segítette elő egy rangos házasság létrejöttét.

Fehérvári koronázásakor, 1131. április 21-én¹³⁴ II. Béla így kedvező külpolitikai helyzetben lépett az apja által annyira vágyott trónra, legalábbis Bizánc irányából mindenképpen. Neje, amennyiben hihetünk Ransanusnak, a bizánci császár rokona (de legalábbis görög származású), míg apja unokatestvére, Piroskaeiréné¹³⁵ az éppen regnáló II. Ioannés mellett Bizánc császárnéja volt.

Összegzés

Ransanusnak Ilonáról szóló megállapítása azt mutatja, hogy a humanista szerző tudatosan építette elbeszélésébe a királyné görög származását. Nem tudjuk ugyan, hogy milyen forrásból dolgozott, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy Árpád-kori eredetű információt használt fel munkájában, eltérve ezáltal a többi krónikától, sőt a humanista Bonfiniától is. Amennyiben Uros, a későbbi szerb nagyzsupán valóban görög nőt vett el, aki valamilyen úton-módon a császár rokona volt, akkor arra azon időben kerülhetett sor, amikor Alexios túszaként Konstantinápolyban tartózkodott. A basileus célja a dinasztikus friggyel a lázadó szerb területek pacifikálása lehetett. Elvileg nem zárható ki, hogy Uros többször nősült, és esetleg második felesége volt egy görög hercegnő, akitől Ilona származott. Ezt a feltételezést azonban forrással nem lehet bizonyítani. Nem könnyíti meg

133 Statimque misit nuncios in Serviam et filiam Uros comitis magni in legitimum uxorem traduxerunt. — SRH I. 441. p.

134 *Pauler*, 1899. 239. p.

135 Cinnamus, Ioannes: *Epitome rerum ab Ioanne et Alexios Comnenis gestarum*. In: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Ed. August Meineke. Bonn, 1836. I. 4. 9–10. p.

helyzetünket az sem, hogy a XII. század elejéről a szerb uralkodók genealógiája nem tisztázott. Szerencsére a Komnénosok családfája a történettudomány számára sokkal ismertebb, bár minél távolabb áll egy-egy személy rokonsági fokát tekintve a császári családtól, annál jobban ritkulnak a róla rendelkezésre álló információink is.

A szerb hercegnő és Béla házasságára 1129-ben került sor, mégpedig az októberi magyar–bizánci békekötés előtt. II. István a Pécsvaradról előkerült Béla herceg szerb házasságával az Urossal kötött szövetséget próbálhatta megmenteni. Az a kérdés, hogy a házasság megkötésében mennyire játszott szerepet Ilona görög származása, elgondolkodtató. A királyné görög származása ugyanis befolyásolhatta, hogy a Magyar Királyság és Bizánc között II. Béla uralkodása idején nem volt komolyabb konfliktus, sőt 1129-et követően a két fél viszonya normalizálódott. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy a frigy csupán Bizánc hatalmi machinációjának lett volna az eredménye.

Az Ilona és Béla házasságával létesült újabb Komnénos–Árpád-házi rokonságnak azonban semmilyen utóhatásáról nem beszélhetünk, hiszen Pirooska-Eiréné révén közvetlenebb volt a rokoni kapcsolat. Ilona csak félig számított görögnek, részben ezzel is magyarázható, hogy az egyébként jól informált bizánci történétírók nem foglalkoznak sem vele, sem származásával. De hasonló véleményen van a hazai krónikáshagyomány is: Ilona apja Uros, Szerbia nagyzsupánja, a királyné anyjáról azonban említés sincs. A XII. század feszült bizánci–magyar kapcsolataiban az Árpádok számára a Komnénosokkal való rokonság inkább jelentette a basileusnak való alávetettséget, semmint rangot. Bő hat-hét évtized leforgása alatt alapvetően változott meg a helyzet. Mást jelentett I. Gézának és egészen mást II. Gézának az, hogy rokonságban, kapcsolatban áll-e a császári dinasztiával vagy sem. (Ez még abban az esetben is igaz, ha I. Géza „csupán” egy bizánci arisztokrata lányát vehette el.) Egy ilyen rokonság a XI. században elismerést, míg a Komnénosok idején az alávetésre való törekvést jelentette. Nem véletlen, hogy XII. századi királyaink közül — IV. István ellenkirályt kivéve — egyik sem vett maga mellé bizánci hercegnőt.

A vizsgálat alá vett kérdés alaposabb körüljárását jelentősen nehezítette, hogy mindössze egyetlen forrás áll rendelkezésünkre a tárgy vonatkozásában, így tényyszerű és a történeti valóságnak megfelelő kijelentést nehéz tenni. A szerb, de még a bizánci források sincsenek a segítségünkre, az egyetlen korabeli (XII. század végi) tudósítónk, a Hilandari Évkönyv beszámolója a származás kérdésében használhatatlan, ráadásul hitelét nagyban rombolja, hogy csak újkori átiratban ismerjük. Annak az eldöntése tehát, hogy Ilona királyné, és így utódai rokonságban álltak-e a Komnénosokkal, jelenlegi ismereteink szerint nem bizonyítható, bár

nem is cáfolható. Ilona anyja akár görög hercegnő is lehetett, aki valami módon a Komnénosok rokonságához tartozott. Az, hogy az a személy, akire Ransanus — akár szándékosan akár merő véletlenül — rámutatott, Anna Diogenissa lenne, már nem ennyire egyértelmű. Anna történetiségével kapcsolatban ugyanis több probléma is felvethető: forrásokban sehol nem találhatjuk sem a nevét, sem az említését az *Europäische Stammtafeln* vonatkozó részeit leszámítva. Ezáltal pedig személyének léte is kérdésessé válik.

Ransanus tehát nem csupán az István- és Margit-legenda esetében használhatott más forrást, mint azt ez idáig történetírásunk feltételezte. Talán ennek bizonyítékként értékelhető az Ilona királyné anyjáról közölt bizánci származás is, amely több kritikus pontra is rámutat: egyrészt egy genealógiai anomáliára, másrészt viszont egy késő középkori forrás korai történelemre vonatkozó híradásának ellentmondására, vagy éppenséggel kiegészítésére. Mindezeket túl pedig arra, hogy az Árpád-ház dinasztikus kapcsolatainak kutatása még ma sem tekinthető teljesen befejezettnek.

HUNYADI SÁNDOR

MAGYARORSZÁG ÉS A PÁPASÁG EGYEZMÉNYEI AZ 1160-AS ÉVEKBEN

Történetírásunk szinte általános véleménye szerint az 1160-as években két konkordátum is született, amelyek a Magyar Királyság és a Szentszék között fennálló kapcsolatról tanúskodó dokumentumok között jelentős helyett foglalnak el. Azonban mind az 1161. évi, mind az 1169. évi konkordátum hitelessége, sőt egyáltalán létezése a szakirodalomban napjainkig vitatott. A két egyezmény keletkezésének folyamata jól beágyazható a korszak európai eseményeibe, elsősorban az angol és szicíliai egyházpolitikai jogokkal mutatva hasonlóságot. A vita a magyar királyok és a pápák között elsősorban az egyház feletti jogokért folyt, amely azonban már jóval korábban, Könyves Kálmán uralkodása (1095–1116) idején elkezdődött. Ugyanakkor jól megfigyelhető, hogy a császárság és a pápaság között folyó investitúraharcokban a Magyar Királyság az ideológiai állásfoglalás mellett elsősorban külpolitikai érdekeinek megfelelően cselekedett, mind a XI. század végén, mind a tárgyalts korszakban. Írásomban az 1161. és 1169. évi konkordátumok keletkezését, tartalmát, hitelességét és közös vonásait vizsgálom a rendelkezésemre álló források, valamint a szakirodalom állásfoglalása alapján.¹

A második keresztes hadjárat következményeitől a kettős pápaválasztásig

A második keresztes hadjárat nyomán felerősödő normann–bizánci ellentétet a Német-római Császárság és a Bizánci Birodalom közeledése követett. Ez a szövetség az ellenséges magyar–német, valamint magyar–bizánci kapcsolatok miatt egyértelműen kijelölte Magyarország helyét a normann–pápai–francia koalíció oldalán. A két szövetségi rendszer III. Konrád német-római király (1138–1152) halálát követően fokozatosan szétesett. Ennek ellenére a Magyar Királyság kapcsolatai se a Német-római Császársággal, se Bizánccal nem javultak, valamint a francia–normann–pápai koalíció megszűnését követően a pápasággal is kiéleződtek az ellentétek.

¹ Ez a dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára leadott pályamunka bővített változata.

I. Mánuél bizánci császár (1142–1180) javaslatot tett I. Frigyesnek Magyarország közös elfoglalására. Az ajánlat jól mutatja a német–magyar viszony feszültségét. II. Géza, hogy a külpolitikai elszigeteltségből ki tudjon törni, Frigyes felé közeledett. Ennek következtében és Dániel prágai püspök 1157. évi követjárása nyomán cseh–magyar dinasztikus kapcsolat jött létre, továbbá Géza segédcapatokat ajánlott fel Barbarossa Frigyes készülő itáliai hadjáratához is.

II. Géza uralkodásának utolsó szakaszát belpolitikai nehézségek jellemezték, az uralkodó elit egysége megbomlott. Először István, majd László törekedett a hatalom megszerzésére. Testvéreinek kísérlete sikertelen volt, azonban István Frigyes udvarába menekült és a császár oltalma alá helyezte magát. Frigyes döntőbíróként kívánt fellépni a magyar trón kérdésében, amit Géza el is fogadott. A német uralkodó azonban egyelőre nem hozott döntést, ami egyszerre jelentette Géza uralmának ideiglenes támogatását, ugyanakkor nyomást is gyakorolhatott vele Gézára.²

Az 1161-es konkordátum előzményei, tartalma, hitelessége

A magyar uralkodó politikájában az újabb fordulat IV. Adorján pápa (1154–1159) 1159 szeptemberében bekövetkezett halálával kezdődött. A pápa ugyanis uralkodása vége felé egyre markánsabban szembekerült I. Frigyessele, a bíborosi kollégium pedig azt az Orlando Bandinelli kardinálist választotta meg III. Sándor néven pápának, aki IV. Adorján bizalmas tanácsadójaként a császárellenes politika egyik fő mozgatója volt. Frigyes nem támogatta az előző pápa politikáját folytató III. Sándort (1159–1181), ezért saját jelöltjét, a bíborosi kollégium kisebbségének a támogatását élvező Ottaviano Monticellit ismerte el pápának, IV. Viktor néven.³ Frigyes, hogy saját jelöltjét elismertesse, 1160 elejére egyetemes zsinatot hirdetett meg Páviába, amelyen azonban szinte kivétel nélkül csak IV. Viktort (1159–1164) támogató egyháziak vettek részt, valamint az angol, a francia, a dán,

2 II. Géza külpolitikájának részletesebb ismertetéséhez l. *Kristó Gyula*: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szeged 1993. (A továbbiakban: *Kristó*, 1993.) 162–168. p.; *Makk Ferenc*: Megjegyzések II. Géza történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, 62. (1978) 3–23 p. (A továbbiakban: *Makk*, 1978.) 3–14. p., valamint *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). 2., bőv. és átdolg. kiad. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szeged 1996. (A továbbiakban: *Makk*, 1996.) 183–194. p.

3 *Körömdi Tamás*: Lukács. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Bp. 2003. 59–72 p. (A továbbiakban: *Körömdi*, 2003.) 60. p.; *Makk*, 1978. 14. p.

a cseh és a magyar király követei. Annak ellenére azonban, hogy az uralkodói követek megjelentek a zsinaton, az angol, a francia és a magyar klérus tagjai biztosan nem voltak ott.⁴ A páviai zsinatra III. Sándort is meghívták, azonban a kibocsátott meghívók nem voltak pártatlanok, ugyanis a pápát „Roland bíborosnak”, az ellenpápát viszont „Viktor pápának” címezték.⁵ A zsinaton természetesen IV. Viktort ismerték el pápának, és kiátkozták III. Sándort és híveit. Így a páviai zsinat ahelyett, hogy véget vetett volna az egyházszakadásnak, állandósította a szkizmat. A zsinatot követően válaszul a kiátkozásra III. Sándor kiátkozta mind a német-római császárt, mind az ellenpápát.⁶

A zsinati végzés, valamint az azt követő események leírása a császárhű Rahewin krónikájában marad fenn. Ennek szövege szerint az egyházi gyűlés után az angol, a magyar, a cseh, valamint a dán uralkodók követek útján adtak hangot a zsinati végzéssel való egyetértésüknek. A közlésnek azonban ellentmond Rahewin azon feljegyzése, amely szerint az angol és a francia uralkodó óvakodott a szkizma kérdésében a határozott állásfoglalástól. Szintén Rahewin jegyezte fel, hogy a páviai zsinatot követően IV. Viktor legátusai felkerestek több európai udvart is, hogy a zsinati határozatot elismertessék. Ha azonban az egyes uralkodók követi valóban tolmácsolták volna uralkodójuk egyetértését a zsinatot követően, akkor erre minden bizonytalanság nélkül nem lett volna szüksége az ellenpápának.⁷

1160-ban IV. Viktor, valamint III. Sándor pápa is legátust küldött a magyar uralkodóhoz. II. Géza 1160 húsvétján ugyan még kitérő választ adott IV. Viktor legátusának, Dániel prágai püspöknek, ennek ellenére Frigyes császár 1160 nyarán meg volt róla győződve, hogy a Magyar Királyság IV. Viktor oldalán áll.⁸ Ugyanezen évben ugyanakkor már III. Sándorral is kapcsolatba került a magyar

4 Szovák Kornél: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: Magyarország és a Szentszék 1000 éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 21–46 p. (A továbbiakban: Szovák, 1996.) 32. p.

5 Félegyházy József: A középkor egyháza. A keresztény egyház története. 4. Bp., 1939. (A továbbiakban: Félegyházy, 1939.) 100. p.

6 Makk, 1978. 15. p.

7 Szovák, 1996. 32–33. p.; Makk azonban lehetségesnek tartja, hogy a szkizma kezdeti szakaszában II. Géza hajlott IV. Viktor elismerésére; azt is elfogadja, hogy Géza követi aláírták a IV. Viktort törvényes pápának minősítő zsinati határozatokat, de ez nem volt a magyar uralkodó végleges állásfoglalása. (Makk, 1978. 16. p.). Kristó Gyula nézete szerint II. Géza felismerte, hogy az ellenpápa mögött csak a német-római császár és alattvalóinak szűk köre áll, valamint azt, hogy III. Sándor támogatására széles európai egységfront alakult ki. (Kristó, 1993. 167. p.).

8 Holtzmann, Walther: Papst Alexander III. und Ungarn. Ungarische Jahrbücher, 6. (1926) 397–426 p. (A továbbiakban: Holtzmann, 1926.) 406. p.

uralkodó, ugyanis ekkor érkezett az országba Petrus de Mizo, a S. Eustachius szerpap-bíborosa, valamint Julius praenestei bíboros-püspök. Lehetséges, hogy a pápai legátusok már ekkor is sikereket értek el III. Sándor elismertetésének ügyében, de végleges választ nem kaphattak, mivel 1161-ben ismét vissza kellett térniük az országba.⁹

1160 őszén a toulouse-i zsinaton az angol és a francia uralkodó hivatalosan is elismerték III. Sándor pápát. A Szentszék ekkor már maga mögött tudhatta a lombard városok, a szicíliai normann királyság, Velence, Anglia, valamint Franciaország támogatását. Ehhez a táborhoz csatlakozott 1160 végén a jeruzsálemi királyság, továbbá III. Sándort ismerte el Kasztília, Norvégia és Írország is. Szintén a pápa szövetségese volt I. Mánuel bizánci császár. Bár II. Géza 1161 őszeig nem vallott nyíltan színt Frigyes császár előtt, de az esztergomi Lukács érsek (1158–1181) Eberhard salzburgi érseknek címzett levelében a következőképpen informálta a pápa legfőbb németországi támogatóját: „Mivel látom, hogy szívedet az egyház előmenetele és egysége tölti be, hadd járuljak én is ehhez hozzá, jelentve Kiválóságodnak, hogy király urunk kérésemnek engedve, az egész egyházunkkal együtt fogadta és megerősítette Sándor urat. E végleges határozatot meghozva kitartunk a dologban, s már el is küldtük Sándor úrhoz a király levelét csekélységgem levelével együtt.”¹⁰

Körmenyi Tamás a közlés forrásértékét erősen kétesnek tartja, azonban Lukács levele mellett szól, hogy az 1157-től kezdődő belső válság idején mindvégig az uralkodó feltétlen híve maradt, annak legbelső tanácsadó köréhez tartozott. Ezt mutatja, hogy 1158-ban, amikor II. Géza kétszer is adományt tett a spalatói Szent Domnius-egyház és Gaudius érsek javára, az oklevelek tanúsorába csupán Lukácsot és Apa comest vették fel név szerint.¹¹ Sajnos azonban a fent idézett levélben kívül arról semmit nem tudunk, hogy Lukácsnak milyen hatása lehetett Géza döntésére III. Sándor elismerésével kapcsolatban.¹² Lukács szerepe mellett az is

9 Kiss, Gergely: Les aspects des activités des légats pontificaux en hongrie aux XIe-XIIIe siècles. *Chronica* (Szeged), 9–10. (2009–2010) 37–53. p.; Szovák, 1996. 33. p.

10 Körmenyi, 2003. 61. p.; *Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae*. II. Bp. 1937. (A továbbiakban: *Gombos* II.) 1476–1477. p. — Magyar fordítása: Makkai László – Mezey László: Árpád-kori és Anjou-kori oklevelek. XI–XIV. század. Budapest 1960. 98–100. p.

11 Körmenyi, 2003. 60. p.

12 Makk megjegyzi, hogy bár levelében Lukács úgy állítja be a fejleményeket, mintha II. Géza az ő személyes hatására ismerte volna el III. Sándort, azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy

meghatározó lehetett, hogy II. Géza felismerte, Frigyes nagyhatalmi törekvései előbb-utóbb a Magyar Királyság függetlenségét is veszélybe fogják sodorni.¹³

Az mindenesetre bizonyos, hogy Lukács 1161 nyarának végén vagy őszén kapta meg a palliumot Rómából. A szentszéki követ a tengeren érkezett a királyságba, és hogy útja kényelmesebb legyen, Lukács érsek fivére egy lovat küldött neki ajándékba. Az esetről III. Sándor pápának az esztergomi érsekhez címzett levele számol be,¹⁴ mivel Lukács — tartva a simónia vádjától — mentegetőző üzenetet küldött az egyházfőnek.¹⁵

II. Géza feltehetőleg 1161 nyarának végén (vagy őszén) az ismét Magyarországra érkező Petrus de Mizo bíboros közvetítésével konkordátumot kötött III. Sándorral, amelyben jelentős egyházkormányzati engedményekre kényszerítette az egyházfőt. A konkordátum 1161. július 14-e után keletkezett, ugyanis Petrus bíboros a mondott napon még ellenjegyezte III. Sándor egyik privilégiumát,¹⁶ tehát csak ezt követően indulhatott Magyarországra. Walther Holtzmann megjegyzi, hogy a konkordátum megkötésekor a pápa kényszerhelyzetben volt.¹⁷ Kristó Gyula szerint II. Géza lemondott az investitúráról, de ugyanakkor kihasználta a Szentszék válságos helyzetét, és a megegyezéssel biztosította beleszólását a magyar egyházi ügyekbe.¹⁸ Holtzmann nézete szerint a pápának fontosabb volt a magyarság eltérítése IV. Viktortól, mint azok a szentszéki jogok, amelyeket a konkordátumban a magyar királyra ruházott.¹⁹ Ezt támasztja alá Ian Stuart Robinson azon nézete is, amely szerint a pápaság a XII. század során katonai, diplomá-

a magyar uralkodó egyházpolitikájának alakításában elsősorban a külpolitikai megfontolások játszottak szerepet. (Makk, 1978. 19. p.).

13 Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói [Bp.] 1995. (A továbbiakban: Makk, 1995.) 188. p.

14 Holtzmann, 1926. 415. p.; III. Sándor levelének magyar fordítása: Bodri Ferenc: Lukács érsek és kora. Bp. 2003. 77–79. p.

15 Körmendi, 2003. 61. p.

16 Holtzmann, 1926. 406. p.

17 Uo. 412–413. p.

18 Kristó, 1993. 167. p.

19 Deér József Holtzmannhoz hasonlóan vélekedik: szerinte III. Sándor csak szorult helyzete miatt ismerte el a magyar uralkodó követeléseit. Deér, Josef: Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. In: Deér, Josef: Byzanz und das abendländische Herrschertum. Vorträge und Forschungen XXI. Sigmaringen 1977. 439–494 p. (A továbbiakban: Deér, 1977.) 480. p.

ciai és anyagi segítséget keresett.²⁰ Gálos László kánonjogász ezzel szemben azt állítja, hogy figyelembe véve III. Sándor európai támogatottságát, sokkal inkább II. Géza érdeke volt a császárellenes párthoz csatlakozni.²¹

Az említettek vizsgálatát nehezíti, hogy az 1161. évi konkordátum szövege nem maradt ránk, így nem tudjuk, pontosan mi volt az, amit III. Sándornak II. Géza elismeréséért cserébe fizetnie kellett. Az 1161. évi konkordátumra mindössze két forrásunk utal. Az egyik Burchard császári jegyző levele Miklós siegburgi apáthoz, amely a következőképpen számolt be a történekről: „Nem mellőzendő, hogy az a szerencsétlen Roland [ti. III. Sándor pápa, mivel azonban Burchard császárpárti, ezért lekicsinylően ír róla] ... a magyar [királynak] is kiváltságot adományozott, hogy maga adományozhatja és adhatja az érseki vállszalagokat Magyarország érsekeinek, akárhányszor csak [ilyeneket] választanak; és az ottani püspökök és egyháziak csak az ő akaratából és rajta keresztül legyenek képesek a rómaiakkal tárgyalni”.²² Burchard 1161 őszén Karintiában, a magyar határ közelében is járt, ekkoriban jegyezte fel — talán Eberhard salzburgi érsektől szerzett hírek alapján —, hogy II. Géza milyen egyházkormányzati jogokat szerzett.²³

Másik forrásunk Gerhoch reichersbergi prépost. A neves főpap Pollingban, Freisingben, Moosburgban, majd Hildesheimben tanult. 1126–1132 között Regensburgban élt, 1132-ben Konrad salzburgi érsek nevezte ki reichersbergi prépostnak. Itt dolgozott, mint reformer és mint teológiai író. Az 1150-es évek elejétől támogatást keresett radikális reformelképzeléseinek a pápáknál és kardinálisoknál, akik viszont távolságtartónak mutatkoztak. IV. Adorján uralkodása alatt, 1156-ban bizalmi válságba került, egyre gyakrabban kritizálta a római egyházat. Az 1159. évi kettős pápaválasztás során, hosszú vajúdas után III. Sándort ismerte el pápának.²⁴

Mivel Gerhoch célja a gregorianizmus szellemében a klérus reformja volt, így érthető, hogy nem pápai kiváltságnak tekinti a magyar és a szicíliai uralkodók jogait, hanem jogbitorlásnak: „Ilyesfajta bajok miatt [ti. a palliummal járó problémák és fellebbezések] a Rómával szomszédos királyság, ti. a szicíliaiaké és az

20 *Robinson, Ian Stuart*: The Papacy 1073–1198: continuity and innovation. Cambridge medieval textbooks. Cambridge 1990. [reprint] (A továbbiakban: *Robinson*, 1990.) 302. p.

21 *Gálos László*: Az első magyar konkordátum. Egyházi Körirat, 3. (1947) 12–17 p. (A továbbiakban: *Gálos*, 1947.) 17. p.

22 *H. Sudendorf*: Registrum oder merkwürdige Urkunden für die deutsche Geschichte. I–II. 1849–1851 II. 138. p.

23 *Holtzmann*, 1926. 409. p.; *Szovák*, 1996. 34. p.

24 *Lexikon des Mittelalters* IV/2. München und Zürich 1992. 1320–1322. p.

apuliaiak hercegsége, éppen úgy mint a magyarok királysága, magukat annyira elkülönítették [a pápaságtól], hogy náluk nem fogadnak el ilyesféle fellebbezéseket vagy bocsájtanak be monostorokat vagy Isten szolgálóinak más lakhelyét terhelő követségeket.”²⁵ Gerhoch jólértesültségét alátámasztja saját tapasztalata is, hiszen 1152-ben utazott volna be az országba, de a francia–normann–pápai koalíció felbomlásával kiéleződő magyar–pápai kapcsolatok miatt (dalmát kérdésben a pápa Velence mellé állt; Géza belső ügyekben antigregoriánus politikát folytatott, például investitúra) II. Géza nem engedte be az országba.²⁶

A fenti két forrás alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az 1161. évi megegyezés szerint a mindenkori magyar király saját kezűleg adhatja át a palliumot a magyarországi érsekeknek, a magyar klérus tagjai csak az uralkodó beleegyezésével fellebbezhetnek a pápához (*apellatio*), a pápa csak a magyar király hozzájárulásával küldhet legátusokat az országba. Ezen jogok birtokában II. Géza lényegében a magyar egyház teljhatalmú urának tudhatta magát, a katolikus egyházfő, valamint a magyarországi felsőpapság csak az ő engedélyével érintkezhetett egymással. A magyar uralkodó ezekért a jogokért cserébe ígéretet tett arra, hogy nem fog pápai jóváhagyás nélkül püspököket egyik egyházmegyéből a másikba áthelyezni, valamint letenni.²⁷

II. Géza ezzel lényegében az investitúrajogról mondott le, erre az 1169. évi konkordátum szövege is utal. Győry János Anonymus-monográfiájában azonban az uralkodó investitúrajogról való lemondását kétségbe vonta. Szerinte éppen Géza állította helyre azokat az egyházkormányzati jogokat, amelyekről Könyves Kálmán és II. István (1116–1131) lemondtak.²⁸ Ennek ellentmond, hogy már Kálmán uralkodása idején megtörténik a Hartvik-féle Szent István-legenda összeállítása, amelynek célja a pápaság által vitatott egyházkormányzati jogok birtoklásá-

25 *Gerhoch de Reichersberg: De investigatione Antichristi* – 1163 – (MGH. Libelli de lite imperatorum et pontificum III. 385. p. = *Gombos* II. 1032. p. [2458. sz.]).

26 *Deér*, 1977. 468. p.; *Makk*, 1996. 191. p.; *Szovák*, 1996. 34. p.

27 *Holtzmann*, 1926. 409–410. p.; *Körmenyi*, 2003. 60. p.; *Makk*, 1978. 19. p.; *Makk*, 1996. 196. p.; *Szovák*, 1996. 34. p.

28 *Győry János: Gesta regum – gesta nobilium*. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XXIX. Bp. 1948. 7–36 p. (A továbbiakban: *Győry*, 1948.) 14. p.

nak alátámasztása,²⁹ Kálmán igényeinek kifejezése.³⁰ Kálmán investitúrajogról való lemondásának ellentmond az a nézet, amely szerint az 1106-os guastallai zsinaton nem történt semmilyen lemondás. Ennek egyik alapja, hogy Kálmán állítólagos lemondásának nincs visszhangja a korabeli külföldi forrásokban, pedig erre az 1122-es wormszi konkordátum keletkezését megelőző időszakban a regnum és a sacerdotium primátusért folyó vitája során, mind a császárpárti, mind a pápapárti szerzők művében joggal számíthatnánk.³¹ Kálmán utódai főpapat neveztek ki,³² azonban egyik pápa sem hivatkozott a guastallai nyilatkozatra. Ugyanakkor, mivel a magyarországi püspökségekhez nem kapcsolódtak jelentősebb hűbértartások, a pápák is kisebb jelentőséget tulajdonítottak az investitúra kérdésének.³³

II. Béla (1131–1141) uralkodása alatt is találunk példát az investitúrára: egy 1137. évi adománylevélből kiderül, hogy Dávid pannonhalmi apátot a király helyezte hivatalába, pedig a monostornak szabad apátválasztási joga volt.³⁴ Az 1150-es évek közepén a magyarországi püspöki kar fele kicserélődött, amiben valószínűleg II. Gézának is szerepe volt: valószínűsíthető, hogy az új püspökök neki köszönhették a rangjukat. Talán ez is szerepet játszott abban, hogy az 1161. évi konkordátumban megjelent a püspökök uralkodó általi áthelyezésének és letéte-

29 Ugyanakkor II. Orbán pápa 1096. július 27-én Kálmán királyhoz írt levelében a magyar uralkodót a pápasághoz való hűségre buzdítja, ennek esetén az államalapító király minden tisztségét és méltóságát megígéri számára. Kálmán e levélre felelt a hartviki legendával, amelyben a már antigregoriánusnak számító egyházkormányzati szerepét akarta biztosítani. L. *Thoroczkay Gábor*: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged 2000. 569–591 p. (A továbbiakban: *Thoroczkay*, 2000.) 571. p.

30 *Szovák*, 1996. 24. p.

31 *Körmendi Tamás*: Az ún. guastallai lemondás. In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemtől. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Szeged 2006. 243–244. p.

32 Makk megjegyzi, hogy a magyar uralkodók az investitúra kérdésében ragaszkodtak felségjogukhoz, csak akkor mondtak le róla elvileg, ha ezt külpolitikai érdekeik szükségessé tették (*Makk*, 1996. 205. p.).

33 *Szovák*, 1996. 25. p.; *Szuromi Szabolcs Anzelm*: Az első három Esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéből. Kéziratok kódexek, zsinatok, középkori műfajok. Szerk. Erdő Péter. Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici... III. Studia 3. Bp. 2002. 87–142 p. (A továbbiakban: *Szuromi*, 2002.) 118–119. p.

34 *Szovák*, 1996. 30. p.

lének tilalma.³⁵ Mindenesetre kijelenthetjük, hogy Győry azon állítása, miszerint II. Géza állította helyre a Szent István által gyakorolt egyházkormányzati jogokat, már csak az investitúra kérdése miatt sem állja meg teljességében a helyét.

Ellentmond Győry állításának a kalocsai érseki tartomány esetleges létrehozása is. Koszta László az érseki tartomány megosztását 1156–1162 közé teszi. A gregoriánus reformoktól kezdve egyedül a pápa joga volt püspökséget alapítani, valamint egyházmegyéket megosztani, illetve összevonni. A kezdeményezés ugyan kiindulhatott mind a helyi egyházi eljáróktól, mind az uralkodóktól, de csak a pápa alakíthatta át az egyházszervezetet. Így II. Géza is csak pápai jóváhagyással oszthatta fel a korábban egységes magyar egyházszervezetet.³⁶ Koszta hívta fel a figyelmet arra, hogy mivel az 1161. évi konkordátum szövege nem maradt fent, így ahhoz a fentebb említett pontokon túl továbbiak is tartozhattak. A megegyezésre utaló forrásaink viszont csak azokat említik, amelyek a kortársak számára szokatlanok voltak. Ennélfogva az egyezmény esetleges további pontjai, amelyek nem ütöttek el a normától, visszhang nélkül maradtak, és csak feltételezhetjük, hogy részét képezték a Magyarország és a Szentszék közötti megegyezésnek. Koszta álláspontja szerint a magyar egyháztartomány felosztásával kapcsolatos döntést 1161 ősztén hozták meg a magyar király és az érsekek kapcsolatának szabályozásával együtt. Feltételezése szerint az 1161. évi konkordátum része lehetett Kalocsa státuszának rendezése, amely azért nem szerepel a fennmaradt külföldi forrásokban, mert a hagyományos egyházszervezetben az érsekséghez hozzátartozik a provincia,³⁷ tehát a konkordátum Koszta által feltételezett pontja megfelel a korabeli normáknak, és nem volt olyan kiemelkedő jelentősége, mint a többi ismert pontnak.

Szovák Kornél felveti a kérdést, hogy az 1161. évi konkordátumban adott kiváltságokat a pápa vajon ünnepélyes kiváltságlevélben ismerte-e el, vagy csak szóbeli megegyezés jött létre. Mivel III. Sándor jogászpápaként ismerte a II. Orbán (1088–1099) által 1098-ban a szicíliai uralkodónak adott kiváltságlevélből származó bonyodalmakat,³⁸ nem valószínű, hogy elkövette volna elődje hibáját. III. Ince (1198–1216) sem ejtett szót 1201-ben az 1161. évi konkordátumról, ami-

35 Koszta László: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 2. Pécs 2013. (A továbbiakban: Koszta, 2013.) 92. p.

36 Koszta, 2013. 89–90. p.

37 Koszta, 2013. 89–90. p.; A kalocsai érseki tartomány létrejöttének teljes tárgyalásához l. Uo. 74–103. p.

38 A szicíliai uralkodók a II. Orbán pápától kapott jogokat rendszeresen megpróbálták kiterjeszteni a Dél-Itáliában birtokolt területeikre is (Deér, 1997. 439–467. p.).

kor kísérletet tett az engedmények visszavonására az *utroque iure* kiiktatásával. Szintén a szóbeli megegyezés mellett szól az, hogy IV. Béla (1235–1270) 1238-ban a bolgárok elleni hadjárat alkalmával apostoli legátusi jogok ráruházását kérte a pápától, de nem II. Géza kiváltságaira, hanem kizárólag a Hartvik-féle Szent István-legendára hivatkozott. Mindezek mellett figyelemreméltó Koszta azon megjegyzése, amely szerint a később Esztergom és Kalocsa között zajló egyházi vitában minden bizonnyal hivatkoztak volna a két érsekség viszonyát ily mértékben meghatározó dokumentumra.³⁹ Itt jegyeznénk meg, hogy az 1161. évi megegyezést az 1169. évi bizonyos pontjaiban felülírja,⁴⁰ ez is magyarázhatja II. Géza és a pápaság közötti egyezmény említés nélkül maradását.

Körmendi Tamás Lukács érsekről szóló tanulmányában megjegyezte, hogy a szakirodalom Walther Holtzmann kutatásai óta többnyire elfogadja, hogy II. Géza és Petrus de Mizo pápai legátus szabályos konkordátummal alkudtak meg, annak ellenére, hogy a megegyezés szövege nem maradt fenn.⁴¹ Hamisnak tekinti azonban a konkordátumot Gálos László, aki elsősorban az írásos okmány hiánya miatt vonta kétségbe annak létezését. További érvei között szerepel az, hogy ezek a nagy engedmények nem illenek bele egy olyan századba, amikor az egyház a maga harcát vívta a primátusáért és függetlenségéért. Így értelmetlennek találta, hogy a pápaság az egyik államban hosszú harcokat folytatott jogai elismeretéseért, amíg más államokban teret engedett a laikus befolyásnak. III. Sándor személyiségét sem tudta összeegyeztetni a konkordátummal, hiszen az egyházfő Angliával a szakítást is vállalta a hasonló kérdésekben folytatott vita miatt. Gálos szerint III. Sándor széleskörű támogatottsága miatt inkább II. Géza érdeke volt az egyezés, valamint Burchard és Gerhoch hitelességét is megkérdőjelezte.⁴²

Forrásaink mellett szól azonban, hogy mindkét adatunk a korszak egy-egy aktív politikusától származik, így semmi okunk sincs kételkedni jólétesültségükben. Holtzmann elismeri, hogy Gerhoch szicíliai adatai valóságok, így abban sincs okunk kételkedni, hogy ismerte volna a magyar viszonyokat, Burchard pedig, mint azt már fentebb is említettük, a magyar határ mellett járt 1161 őszén. Mindezek felül további megerősítést nyújt John of Salisbury és Becket Tamás III. Sándor-

39 Koszta, 2013. 102. p.; Szovák, 1996. 34–35. p.

40 Hasonlóan vélekedik Kristó, I. Kristó, 1993. 172. p.

41 Körmendi, 2003. 69. p.

42 Gálos, 1947. 17. p.

nak írt válaszlevele, melyben tiltakoztak a szicíliai és magyar uralkodók által elkövetett visszaélések ellen.⁴³

John of Salisbury a XII. századi irodalmi műveltség egyik legfontosabb képviselője. Először Theobald canterbury érsek titkáráként szolgált, majd Becket Tamás tanácsadójaként. A pápai udvarral való kapcsolata és az angol érseki udvarban betöltött funkciója révén a nemzetközi diplomácia sűrűjében élt. 1148–1156 között számos alkalommal fordult meg Anglia és Itália között, eljutott Szcíliába is, így tisztában lehetett azzal is, hogy a szicíliai uralkodók, milyen egyházkormányzati jogokkal rendelkeztek.⁴⁴

Becket Tamás 1156-tól II. Henrik (1154–1189) kancellárja, 1162-ben a primási szék megüresedése után lett canterbury érsek. Becket érsekké választása előtt mindig a király érdekeit képviselte, azonban ezt követően mereven védelmezte az egyház privilégiumait. Az uralkodóval a Clarendoni Konstitúciók⁴⁵ (1164) kiadását követően került véglegesen szembe.⁴⁶

Mivel mind John of Salisbury, mind Becket Tamás III. Sándor támogatói voltak, így egyikükről sem mondható el az, hogy császárpártiság befolyásolta volna őket. Győry János további érvet nyújt a császárpárti kútfők jólértesültsége mellett, mivel Siegfried von Paderborn prépost 1161 nyarán vagy őszén járt a magyar udvarban I. Frigyes megbízásából, az 1157-ben kötött eljegyzés, valamint a német-római császárnak ígért íjászcapatok ügyében, tehát ezt követően a császári udvarnak ismernie kellett II. Géza kapcsolatát a pápasággal.⁴⁷

43 *Gombos* II. 1345. p.; III. 2204–2205. p.

44 *Canning, Joseph*: A középkori politikai gondolkodás története 300–1450. *Historia philosophiae*. Bp. 2002. (A továbbiakban: *Canning*, 2002.) 162. p.; John of Salisbury: *Policraticus*. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól. Vál., ford., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Somfai Anna*. Bp. 1999. (A továbbiakban: *Somfai*, 1999.) 11–20. p.

45 A Konstitúciók tartalma szerint, a királyi hatalom aláasta az egyház igazságszolgáltatási immunitását, az investitúrát II. Henrik a világi hatalom kezébe helyezte. Rendelkezései szerint az egyháziak világi hűbérúr alá kerültek, a püspökök kinevezési jogát az uralkodó saját jogának tekintette, valamint az angliai klerikusok nem hagyhatták el az országot a király engedélye nélkül. További rendelkezése, hogy az érseki törvényszéktől nem a Szentszékhez, hanem csak a királyhoz lehetett először fellebbezni. L. *Bárány Attila*: A normann hódítástól a Magna Cartáig. Anglia a normannok és Plantagenetek korában (1066–1216). Máriabesnyő 2011. (A továbbiakban: *Bárány*, 2011.) 67–68. p.

46 *Bárány*, 2011. 66–69. p.; *Győrffy György*: Becket Tamás és Magyarország. *Filológiai Közlöny* 1970. 1–2. sz. 153–158 p. (A továbbiakban: *Győrffy*, 1970.) 155. p.; *Somfai*, 1999. 12. p., 18. p.

47 *Győry*, 1948. 14–15. p.; *Holtzmann*, 1926. 409–410. p., 412. p.; *Szovák*, 1996. 34. p.

Gálos azon érvére, amely a pápaság által Magyarországnak tett engedményeket kérdőjelezi meg az investitúraharcok tükrében, Györffy György érvelése nyújt számunkra választ. Györffy felteszi a kérdést, hogy honnan ered a Magyar Királyság, Szicília, valamint Anglia egyházjogi különállása. Ezt azzal magyarázza, hogy ezeken a területeken az ókori egyházszervezet kontinuitása törést szenvedett. A XI. században a magyar, a szicíliai, valamint az angliai uralkodóházak az egyházat az államapparátus kiépítésével párhuzamosan szervezték meg, így az egyház hűbéri függésbe került, az uralkodóknak jelentős befolyásuk volt az egyházi életre. Ezt követően az investitúraharcok folyamán a három ország fejlődési sajátosságai erősebbnek mutatkoztak a kialakult egyházi normáknál.⁴⁸ Deér József tanulmánya alapján azt is kiemelhetjük, hogy a három ország közül Sziciliának volt a legtágabb jogköre, melyet mind Magyarország, mind Anglia másolni igyekezett. I. Roger (1072–1101) és utódai ugyanis örökletes jogon rendelkeztek Sziciliában a *legatio* és az *apellatio* kérdésében.⁴⁹

Angliában sem II. Vilmos (1087–1100), sem I. Henrik (1100–1135) nem volt legátus, a pápai legátusok küldését viszont próbálták megakadályozni. Az angol uralkodók sikertelen törekvései után a canterbury érseket szerették volna pápai követté nyilvánítani, akiket azonban törekvéseik sikere esetén is csak élethosszig ruházták fel a pápák legátusi jogokkal.⁵⁰ II. Henrik 1164-ben országgyűlést tartott Clarendonban, ahol elrendelte a szokásjogok írásos törvényre emelését, még azokat is, amelyek sértették az egyház szabadságát. A 16. cikkely kimondta, hogy az egyháziak kegyúri és büntetőjogi pereit a világi bíróság elé tartoznak, tiltotta a Rómába való fellebbezést, rendelkezett arról, hogy a püspököket a királyi kápolnában választják a király beleegyezésével, valamint, hogy a megválasztott egyháziak kötelesek hűség- és hűbéresköt tenni a királynak. A clarendoni határozatok az angol főpapok (Becket Tamás kivételével) elfogadták, ezt követően III. Sándor elé terjesztették, aki viszont elutasította azokat.⁵¹

Azon érvek, amely szerint a magyar uralkodónak tett engedmények ellene szólnak III. Sándor egyéniségének, ellentmond, hogy Sándor még bíborosként 1156-ban részt vett a beneventói egyezmény megfogalmazásában,⁵² amelyben

48 Györffy, 1970. 154. p.

49 Deér, 1977. 491–494. p.

50 Deér, 1977. 480–494. p.

51 Félegyházy, 1939. 106–107. p.; A clarendoni határozatok sérelmes pontjait II. Henrik Becket Tamás halálát követően visszavonta (Uo. 111. p.).

52 Robinson, 1990. 390. p.

a pápaság komoly engedményeket tett a szicíliai uralkodónak. Eszerint Szicília királyát elismerték Dél-Itália szárazföldi területein független uralkodóként, véglegesen rendezték az 1139–1156 közötti területi vitákat, és legitimálták II. Roger (1105–1154) és fiai hódításait a pápaság kárára. Hasonlóan az 1098. évi engedményhez Szicíliában a király engedélye nélkül nem lehet fellebbezni a pápához, valamint a pápa nem küldhetett legátust Szicíliába a király kérése nélkül, Apuliába és Calabriába viszont igen.⁵³ Figyelembe véve, hogy III. Sándor (igaz még Bandinelli bíborosként) ilyen mértékű egyházjogi engedményeket tett Szicília uralkodójának, I. Vilmosnak (1154–1166), semmi okunk feltételezni, hogy öt évvel később hasonlóan szorult helyzetben ne tette volna meg II. Gézának az appellációra és legatióra vonatkozó engedményeket. Anglia elpártolását sem tartjuk perdöntő érvenek, hiszen az 1169. évi konkordátumban már III. Istvánnak (1162–1172) sem sikerül megőriznie a pápával szemben apja, II. Géza által szerzett kiváltságokat.

Bár III. Sándor széles körű európai elismertséget élvezett, az itáliai hadi események miatt a pápa 1161-ben csak rövid időt tudott Rómában tölteni. Fontos figyelembe venni, hogy a harcok jellege a pápaság és a Német-római Birodalom között a XI–XII. század fordulójához képest megváltozott. Amíg VII. Gergely (1073–1085) és utódai esetében a német-római uralkodók az investitúra jogot akarták megőrizni, addig III. Sándor idején Barbarossa Frigyes a korlátlan császári hatalmat akarta megszerezni Itália felett, valamint a saját szolgálatába akarta állítani a pápát.⁵⁴

Ha figyelembe vesszük, hogy II. Géza ekkor két lehetőség közül választhatott: III. Sándor vagy IV. Viktor elismerése — amely utóbbi egyenértékű lett volna I. Frigyes további támogatásával — Sándor pápának (Gálos állításával ellentétben) érdekében állt II. Gézát szövetségesként megszerezni, hiszen így ellenfeleinek erejét is gyengítette. (Ne feledjük, hogy a magyar uralkodó a pápa nyílt elismerése előtt még íjászokat ígért a német-római császárnak az újabb itáliai hadjáratához!) II. Géza az I. Frigyesrel való szakítást jól előkészítette, hiszen a konkordátum megkötése előtt szövetségre lépett a német-római császár ellen VII. Lajos (1131–1180) francia királlyal és Eberhard salzburgi érsekkel, valamint öt évre békét kötött I. Mánuel bizánci császárral.⁵⁵ Ezek alapján megállapíthatjuk,

53 *Deér*, 1977. 439–467. p.; *Deér József*: A pápaság és a normannok. Máriabesenyő-Gödöllő 2010. 166–170. p.; *Robinson* 1990. 176. p., 368. p., 390. p.

54 *Félegyházy*, 1939. 105. p.

55 *Makk*, 1978. 18. p.

hogy a magyar uralkodó a konkordátum megkötésekor már korántsem volt külpolitikailag olyan elszigetelt helyzetben, mint az 1150-es évek második felében.

Gálos utolsó cáfolatlan érve az 1161. évi konkordátum hitelessége ellen a konkordátum írásos okmányának hiánya, amit azonban Szovák azon észrevétele alapján, amely szerint III. Sándor jogászpapaként szándékosan nem egy kiváltóságlevélben, hanem csak szóban ismerte el a magyar uralkodó egyházkormányzati jogait,⁵⁶ tárgytalannak tekinthetünk. Lehetséges továbbá, hogy az 1161. évi megegyezés írott változatának hiányában szerepet játszott az 1169. évi konkordátum megkötése is.

Győry János kétségbe vonta, hogy II. Géza lemondott volna az investitúra jogáról, valamint erre alapozva az 1161. évi konkordátum létezését is határozotlan elutasította. Győry ezen feltételezését III. Sándor pápának a kalocsai érsekhez írt egyik levelére alapozta, amelyben a pápa kifejezi, hogy nem ért egyet Prodanus püspök áthelyezésével, de elfogadja azt. Mindazonáltal arra kérte a kalocsai érseket, hogy a jövőben ilyen ne forduljon elő.⁵⁷ Győry szerint ez az üzenet túl „szerény és szelíd hangú” ahhoz, hogy a püspök áthelyezésével a magyar uralkodó áthágja a kánonjog előírásait, és ezáltal nem egyeztethető össze az 1161. évi konkordátummal.⁵⁸ Körmendi Tamás Győry ezen megjegyzését egyrészt a Holtzmann által megállapított keletkezési évkörrel cáfolta, amely szerint a pápa levele 1163–1172 között keletkezett,⁵⁹ tehát fennáll a lehetősége annak is, hogy nem az 1161. évi, hanem az 1169. évi konkordátum utáni viszonyokat tükrözi. Másrészt felhívja a figyelmet, hogy III. Sándor levelében maga is leszögezi, hogy a magyar uralkodótól Prodanus püspök áthelyezésének ügyében postulációs levelet kapott, ami összhangban áll az 1161. évi konkordátum Holtzmann által rekonstruált tartalmával.⁶⁰

Fentebb már láttuk, hogy a korszak több kútfője is együtt említi a magyarok és a szicíliaiak jogait. Deér József vetette fel a kérdést, hogy mi lehet a két távoli ország közös jogainak a hátterében. Deér szerint ezek a hasonlóságok az apellatiót és a legatiót illetően se nem véletlenek, se nem helyzetfüggőek, hanem annak a következményei, hogy a magyar uralkodók a dél-itáliai uralkodók egyházpolitikáját és alapelveiket utánozták, másolták. A második keresztes hadjáratot követő

56 Szovák, 1996. 34. p.

57 Holtzmann, 1926. 399. p.

58 Győry, 1948. 16. p.

59 A levél datálásához l. Holtzmann, 1926. 399–400. p.

60 Körmendi, 2003. 69. p.

európai konfrontációban a Magyar Királyság külpolitikai érdekeinek megfelelően a francia–pápai–normann táborhoz csatlakozott. II. Géza uralkodásának időszakából ismerjük Adalbert végrendeletét, aki a király, az esztergomi érsek, valamint az ország báróinak a megbízásából politikai ügyekben követként Szicíliába indult. Hasonló minőségben találkozunk II. Géza kancellárjával, Gentilisszel, aki I. Vilmos uralkodása alatt, közvetlenül a Bizánccal és a pápasággal való leszámolás után járt követségben, ráadásul Gentilis a későbbiekben is visszatért Szicíliába, ahol Agrigento püspökének választották meg. Ezek a kapcsolatok szolgáltattak bizonyítékot Deér azon megjegyzéséhez, amely szerint a magyar udvar II. Géza uralkodása alatt tájékozott volt a szicíliai uralkodók egyházpolitikáját illetően.⁶¹

II. Géza korában bizonyosan jól ismerték Szent István legendáját is: Géza egyik oklevelében azon meggyőződésének adott hangot, miszerint uralma Szent István intézményein alapul, s azokat ő állította vissza eredeti formájukba.⁶² A Hartvik-féle legendában megjelentek olyan elemek, amelyek a nagyobbik és kisebbik István-legendában nem: ezek voltak hivatva alátámasztani Kálmán követeléseit a pápasággal szemben. Szükség esetén fiktív pápai megbízások is bekerültek a legendába. Egyetértünk Deérrel, miszerint a szicíliai egyházkormányzati jogok befolyásolták Hartvik Szent Istvánról írt legendáját. Hartvik 1097-ben járt követként a normann uralkodónál Kálmán házasságának ügyében, így tisztában lehetett a szicíliai uralkodó egyházpolitikai törekvéseivel. Ismeretes, hogy II. Orbán 1098-ban kiváltságlevelet adott I. Rogernek, aki gyakorolhatta a vicelegátusi jogokat Szicíliában, de utódai nem terjeszthették ki azokat a Dél-Itáliában birtokolt területekre.

Mindezekből láthatjuk, hogy II. Géza kiváltságai korántsem újkeletűek. Amikor III. Sándor pápa szorult helyzete miatt rá akarta venni II. Gézát, hogy ismerje el őt pápának, kénytelen volt elfogadni a magyar királynak a Hartvik-féle legendában is megjelenő egyházkormányzati követeléseit, jóllehet a pápák valójában sohasem fogadták el a magyar királyok szicíliai uralkodókéhoz hasonló jogait. Ezek az engedmények így csupán a pápaság szorult helyzetére vezethetőek vissza. Miután pedig II. Géza halálát követően az erőviszonyok megváltoztak, III. István kénytelen volt 1169-ben új konkordátumot kötni a pápasággal, amelyben már a Szentszék érdekei domináltak.⁶³

61 *Deér*, 1977. 468–470. p.

62 *Szovák*, 1996. 34. p.

63 *Deér*, 1977. 439–467. p.; 479–480. p.

III. István hatalomra jutásától 1169-ig

II. Géza halálát követően kiskorú fia, III. István került a trónra, amelyre azonban Géza Bizáncban élő testvérei, László és István is igényt tartottak. I. Mánuél felrúgta az 1161-ben kötött öt éves békét, és a trónkövetelőket támogatva támadást intézett az ország ellen. Ő a Bizánchoz jobban kötődő Istvánt szerette volna a magyar trónra ültetni, a magyarországi előkelők azonban a görög császár befolyásától tartva a kisebb bizánci kötődéssel rendelkező Lászlót támogatták. Lukács érsek III. Istvánt ismerte el uralkodónak, és valószínűleg pár nappal apja halálát követően meg is koronázta. A trónkövetelő II. Lászlót (1162–1163) így nem volt hajlandó megkoronázni az esztergomi érsek, akit Mikó kalocsai érsek kent fel 1162 júliusában.⁶⁴ Lukács ezt követően kiközösítette II. Lászlót, aki válaszul bebörtönözte az érseket, és csak 1162 karácsonyán, pápai közbenjárásra engedte szabadon.⁶⁵

II. László 1163. január 19-én meghalt, öt testvére, IV. István (1163) követte a trónon. Lukács azonban őt sem volt hajlandó megkoronázni, így az ellenkirályt szintén Mikó kalocsai érsek koronázta meg.⁶⁶ Míg II. László csak szövetségese, addig IV. István vazallusa lett Bizáncnak: ő volt az első és egyetlen bizánci hűbéres magyar uralkodó.⁶⁷ III. István helyzetét nehezítette, hogy Bizáncnak a pápaság továbbra is szövetségese volt, így a magyar király Mánuél ellenében III. Sándor pápa támogatására nem számíthatott. III. István ezért Barbarossa Frigyeshez közeledett, tőle kapott támogatást IV. István ellenében, hogy aztán 1163. június 19-én a Székesfehérvár melletti csatában le tudja győzni az ellenkirály seregeit. A csata során fogságba esett IV. István hamarosan szabadulva ismét bizánci területre menekült, és 1165. április 11-én halt meg a III. István által ostromolt Zimony várában — valószínűleg saját hívei mérgezték meg.⁶⁸

1162-től a trónharcok során a pápasággal való kapcsolatok folyamatosan elhidegültek, elsősorban azért, mert III. István az ellenpápát állító Barbarossa Frigyesel lépett szövetségre, III. Sándor pedig szívesebben látta az ortodox Bizánc befolyását Magyarországon, mint az ellenpápát állító I. Frigyes támogatását. A német szövetség ellenére nem tartjuk valószínűnek, hogy III. István elfogadta

64 *Kristó*, 1993. 168. p.

65 *Körmendi*, 2003. 63. p.

66 *Kristó*, 1993. 168. p.

67 *Kristó*, 1993. 169. p.; *Makk*, 1996. 200. p.

68 *Körmendi*, 2003. 63. p.; *Makk*, 1996. 200. p.

volna a Frigyes által állított ellenpápát. Erre utal az is, hogy IV. Viktor halála után az újabb ellenpápa, III. Paschalis (1164–1168) helyett a magyar király III. Sándort ismerte el, Lukács érsek pedig, aki jelentős befolyással rendelkezett a királyi udvarban, a kezdetől fogva III. Sándor híve volt. A pápa és a magyar uralkodó közötti ellentéteket azonban mélyítette, hogy a felső klérusnál sem dívott a papi nőtlenség, hogy III. István gyakorolta az invesztitúra jogát, amelyről II. Géza az 1161. évi megegyezés során már lemondott, valamint hogy a folyamatos hadakozás költségeit a magyar király az egyházi birtokok kisajátításából fedezte.⁶⁹

Az 1160-as években rendkívül élénk volt a legátusi tevékenység a Magyar Királyság területén, ami arra enged következtetni, hogy III. István nem tudott érvényt szerezni a II. Géza által elnyert kedvezményeknek. III. Sándor a korábban már említett Prodanus püspök áthelyezése kapcsán is beavatkozott a magyar egyházi ügyekbe: a pápa a kalocsai érsekhez írott levelében ugyan engedélyezte az áthelyezést, de levelében kijelentette, hogy nem szeretné, ha gyakorta zaklatnák áthelyezési kérelmekkel.⁷⁰

Az 1169. évi konkordátum közvetlen előzményei, tartalma, hitelessége

1169-ben rendeződtek a magyar–pápai kapcsolatok. A III. Sándorral való kiegyezést az tette lehetővé, hogy III. István felhagyott korábbi egyházpolitikájával, amelyben minden biztonnal szerepe volt Lukács érseknek és Eufrozina anyakirálynénak is.⁷¹ III. Sándor legátust küldött Magyarországra, hogy rávegye Lukács esztergomi érseket András győri püspök kalocsai érsekké ordinálására.⁷² Feltételezhető, hogy András püspök megválasztása nem teljesen a kánoni előírások szerint, mint inkább III. István beavatkozása nyomán történt,⁷³ és ezért nem volt hajlandó őt Lukács beiktatni.

A legátus tárgyalásokat kezdeményezett III. Istvánnal. A magyar uralkodó korántsem volt már abban a helyzetben, mint II. Géza, ami az 1169. évi konkordátum tartalmából is érezhető. Ugyanakkor a belső konszolidáció érdekében az uralkodónak szüksége volt a pápasággal való kapcsolatának rendezésére:

69 *Körmendi*, 2003. 63. p.; *Kristó*, 1993. 172. p.; *Makk*, 1996. 204. p.

70 *Holtzmann*, 1926. 399. p.

71 *Makk*, 1995. 195. p.

72 *Szovák*, 1996. 36. p.

73 *Makk*, 1995. 195. p.

III. István éppen az egyházzal került összeütközésbe, elsősorban Lukács érsekkel való konfliktusai révén.⁷⁴ Tehát azt sem zárhatjuk ki, hogy a pápa a legátust azért küldte Magyarországra, hogy megerősítse az esztergomi érsek pozícióit az antigregoriánus egyházpolitikát folytató uralkodóval szemben.⁷⁵ A konkordátum szövegéből⁷⁶ egyértelműen kirajzolódik a magyarországi egyházban jelen levő belső feszültség. A konkordátum további elemzéséhez vegyük szemügyre annak egyes részeit.

„István, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya, Lukács ugyanazon kegyelemből esztergomi, Kozmas kalocsai érseknek és összes suffraganeusaiknak, a királyi prépostoknak és mindkét érseki megyében lévő egyházi személyeknek úgy most, mint jövőre emlékezetül.

Igaz, észszerű és a Szentírásnak is megfelelő dolog, hogy azok, akik az örök Királytól a királyi méltóságra magasztaltattak, annyival nagyobb gondoskodással viseltessenek az Egyházhoz és a kereszténységhez tartozó dolgok irányában, amennyivel nagyobb hódolattal tartoznak Teremtőjüknek az isteni kegy által rájuk ruházott méltóságért. Ezért saját értelmünk által vezetettve és M.-nek, a római szentegyház kardinálisának intelmei után indulva, továbbá követve azt a hódolatot, melyet boldog emlékezetű atyánk: Géza király a római szent Egyház és szent atyánk: Sándor pápa iránt minden vonatkozásban tanúsított...⁷⁷

A szöveg eleje és első bekezdése csupán a körülményekről tudósít. Ismerteti a korszakban uralkodó gyakorlatot, jelzi, hogy a megállapodás arra irányul, hogy a magyar egyház visszaszerezze helyzetét, továbbá rendezze azokat a kérdéseket, melyekben a magyar király gyakorlata nem felel meg az egyházfegyelemnek, illetve amellyel sérti a Szentszék jogait. Mindezek mellett a magyar király hitet tesz III. Sándor pápasága mellett.⁷⁸

A szövegben említett M. nem más, mint Manfréd pápai legátus, akit Gálos tévesen Morai Alberttel azonosított. A személy helyes identifikálását Szuromi Szabolcs Anzelm végezte el. Míg Makk Ferenc Manfréd legátusról, praenestei püspökről beszélt, addig Szuromi rámutatott, hogy Manfréd bíboros csak 1177. már-

74 Szovák, 1996. 36. p.

75 Körmendi, 2003. 64. p.

76 Richard Marsina: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I. Bratislavae 1971. 86–88. p. (91. sz.). Magyar fordításai: *Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. A magyar nemzet története II. Bp. 1896. [reprint] 314–317. p.; *Gálos*, 1947. 14. p.

77 *Gálos*, 1947. 14. p.

78 *Szuromi*, 2002. 134–136. p.

cius 9-én nyerte el a palestrinai (Praeneste) suburbikarius püspöki címet, tehát ezt még nem használhatta 1169-ben. A pápai levelek végén található aláíráslistán is találunk egy Manfréd áldozópap-bíborost 1144-től. Ő azonban nem azonos a konkordátum megkötésekor jelen levő Manfréd bíborossal, hiszen a III. Esztergomi Zsinat szövegében egyértelműen diakónus kardinálisról van szó. Emellett szól az is, hogy 1144 és 1177 között túl nagy az időbeli távolság, feltehetően két Manfrédról van szó. III. Sándor pápa epistolariumában a savignai szerzetesház számára adott pápai privilégium aláíráslistájában már előfordul Manfréd neve, *ego Manfredus diac. card. S. Georgii ad Velum Aureum* formában, mely később kimutatható az aláíráslistán is. Egy másik privilégiumlevélben Manfrédot *diaconus cardinalis Sancti Georgii in Velabro*-ként említik. Ez a legjelentősebb titulus, mivel ezt a titulust említik Manfréd kardinális neve mellett az 1169. évi III. Esztergomi Zsinat kapcsán is.⁷⁹ A fentiek alapján elfogadhatjuk Szuromi állítását, amely szerint 1169-ben Manfréd diakónus kardinális az országban tartózkodott, és a III. Esztergomi Zsinaton *M. diaconi cardinalis*ként szerepelt és a *Sancti Georgii ad Velum Aureum* titulust viselte, nem pedig az aláíráslistán 1173-ban megjelenő *praenestei suburbicarius* címet.⁸⁰ Szuromihoz hasonlóan Körmenyi és Szovák is *S. Georgii ad Velum Aureum* titulussal említik Manfrédot.⁸¹

Visszatérve a megegyezés szövegére, az ezután tételesen felsorolja azokat a jogokat, amelyekről a magyar uralkodó (valamint bizonyos pontoknál a magyar klérus is) elismeri, hogy nem tartoznak a jogkörébe:

„1. megerősítjük és mindenkorra fenntartjuk a püspökök letételéről és áthelyezéséről szóló rendelkezést, melyet atyánk Sándor pápának és utódainak engedélyezett, hogy ti. az ő és utócai beleegyezése nélkül nem fog letenni, sem áthelyezni püspököt.

2. Elhagyva elődeinknek a múltban gyakorolt szokását, magunkra és utódainkra nézve mindenkorra szentesítjük, hogy a püspökök elhalálása után ezentúl egyházi javakba világi gondnokokat nem helyezzünk, hanem csak tisztas egyházi-

79 Szuromi, 2002. 128–132. p.

80 Szuromi, 2002. 132. p.

81 Körmenyi, 2003. 63. p.; Szovák, 1996. 36. p.; OTDK pályamunkámra adott bírálatában Kiss Gergely a következőket jegyzi meg Manfréddal kapcsolatban: „Manfredus de Lavagna (*? – †Anagni, 1178. január 17.) 1162-ben nyerte el III. Sándortól a S. Georgius ad velum aureum alszerpap-bíborosi címét (1163. január 7. – 1173. augusztus 16.), 1173 szeptember 21-én ugyanő a S. Cecilia szerpap-bíborosává nevezte ki (1173. szeptember 28. – 1176. november 28.), majd 1176. december 17-én Praeneste püspök-bíborosává emelte (1176. december 29. – 1178. január 17.).”

akat, akik nem élvezetükre, hanem életszükségleteikre bizonyos mérsékelt részt kapnak az egyházi jövedelmekből, a többit viszont család nélkül, jóhiszeműen templomok, püspöki és kanonoki házak javítására, özvegyek, szegények és árvák segélyezésére kötelesek fordítani.

3. Mi magunk és utódaink sohasem fogunk az egyházi javakból semmit a magunk hasznára fordítani, hacsak, amitől Isten mentsen, ellenséges haderő nem tör országunkra, vagy más égető szükség ezt nem kívánja, de akkor sem teszünk semmit a püspökök tanácsa nélkül.

4. Hozzátesszük és mindenkorra megerősítjük magunkra és utódainkra nézve, hogy régi szokásainkról lemondva, ezentúl nem fogjuk a prépostokat és apátokat prépostságuktól, apátságuktól és méltóságuktól megfosztani, hacsak szerencsétlenségükre rájuk nem bizonyítanak kánoni rend szerint valami bünt, vagy ők maguk nem vallanak be ilyet.

5. Kozmas kalocsai érsek, a megyés és választott püspökök, a királyi prépostok és apátok, elfogadva azt az adományt és szabadságot, melyet Szent Péter és szent Atyánk: Sándor pápa, valamint az apostoli szék legátusa iránti tiszteletből nekik engedélyeztünk, szintén az említett bíbornok kezébe letették azt a rossz és kánonokba ütköző szokásukat, melyet prépostok és más méltóságok beiktatásánál és megfosztásánál és más egyházi javak eltulajdonítása által eddig gyakoroltak.

6. Ezért közös megegyezéssel szabad hozzájárulásunkkal elhatározzuk, és e kiváltságlevelünkkel mindenkorra megerősítjük, prépostoknak vagy apátoknak ne legyen szabad ezentúl a prépostokat prépostságuktól megfosztani, vagy más egyházi személyeket méltóságuktól és egyházi javadalmuktól megfosztani, hacsak kánoni módon rájuk nem bizonyult valami bűn, vagy azt be nem vallották.

Mindezeket úgy tekintse mindenki, mint dicső anyánk: a királyné, az érsekek, püspökök, királyi prépostok, apátok, ispánok, előkelők és más urak tanácsából megállapított és megerősített határozatot.⁸²

Az első pontban István nem tesz mást, mint megerősíti apja lemondását, amely szerint nem tesz le és helyez át püspököket pápai jóváhagyás nélkül. Az 1161. évi konkordátumot a negyedik pontban haladja meg az 1169. évi. Itt már nem csak a püspökök letételéről és áthelyezéséről van szó, hanem a királyi prépostokat és apátokat sem lehet önkényesen pozíciójukból elmozdítani. Nem csak az uralkodó mond le az investitúrajogról, hanem a kalocsai érsek, a püspökök, a királyi prépostok és apátok is lemondtak bármilyen kánonokba ütköző beiktatásról, vagy egyházi javak eltulajdonításától. Szuromi szerint a megállapodás által előírtak

elfogadása mögött III. Sándor pápa személyének elfogadását kell keresnünk.⁸³ Koszta szerint a konkordátum ezen pontja az esztergomi érsek megerősödését jelzi, amely szerint az általa felügyelt egyházak élén a király az ő beleegyezése nélkül nem kezdeményezhet személyi változásokat.⁸⁴ Ez alól csak az jelenthet kivételt, ha valakinek a kánonjog alapján bizonyítják a bűnösségét. Felmerül a kérdés, hogy a megegyezés ötödik pontja miért nem említi az esztergomi érseket. Gálos Lukács érsek fegyelmezettségével magyarázta ezt, mivel álláspontja szerint a konkordátum csak a visszaéléseket, a vitás és sérelmes gyakorlatot akarta orvosolni.⁸⁵

A második pontban III. István elismeri, hogy az egyházi javakba nem ültet világiakat, csak egyháziakat, de a konkordátum ezen pontja korlátozza az egyháziakat is, akik az egyházi jövedelmeket nem saját élvezetükre, hanem az egyházi intézmények karbantartására, valamint az özvegyek, szegények és árvák segítésére kötelesek fordítani.

A harmadik pont az egyetlen, amelyben a pápa is engedményt tesz a magyar uralkodónak. Eszerint III. István nem sajátítja ki az egyházi javakat saját céljaira, kivéve, ha az országot ellenséges támadás éri, de akkor is csak a püspökök jóváhagyásával.⁸⁶ A harmadik pont mögött egyértelműen az húzódhat, hogy a magyar uralkodók szükség esetén mindig az egyházi jövedelmekre támaszkodtak. III. Konrád a második keresztes háború miatt átvonult az országon. II. Géza ekkor a konfliktus elkerülése végett gondoskodott arról, hogy a keresztes sereg pénzért cserébe mindent be tudjon szerezni. Mindemelllett Géza a német-római uralkodót és főembereit fényes ajándékokkal halmozta el, ehhez pedig kénytelen volt a hazai egyház javait és értékeit is igénybe venni. Az 1150-es évek első felének aktív külpolitikai szerepvállalása, illetve azok terhei miatt előfordult, hogy Géza kénytelen volt egyháziaktól kölcsönt felvenni.⁸⁷ III. István az 1160-as években Bizánc elleni hadjáratai költségének a fedezésére sajátította ki az egyház jövedelmeit. A megegyezés e pontja is mutatja, hogy milyen szerepe volt az aktuális erőviszonyoknak a két konkordátum tartalmára nézve, hiszen II. Géza is hozzányúlt az egyházi javakhoz, de az 1161. évi konkordátumról szóló forrásainkban nincs erre utaló megjegyzés.

83 *Szuromi*, 2002. 137–138. p.

84 *Koszta*, 2013. 98. p.

85 *Gálos*, 1947. 16. p.

86 Gálos is hasonlóan értelmezi a konkordátum harmadik pontját (*Gálos*, 1947. 15. p.).

87 *Makk*, 1995. 179. p., 187. p.

Összességében elmondható, hogy a megegyezés elsősorban a magyar egyházi viszonyokat rendezte, azon belül is az investitúra jog szabályozását végezte el, illetve azon kivételes eseteket — például ha egy egyházi személy vétett a kánon-jog ellen — tisztázta, amikor ennek gyakorlása mégis lehetséges volt.

Szuromi az 1169. évi konkordátum szövegét vizsgáló kutatókat két csoportra bontotta. Az egyik csoportban a vélemények megoszlanak a konkordátumról, de a konkrét szöveget nem tartják hitelesnek, mivel az a kuriális oklevél kiállítására jellemző jellegzetességeket mutat,⁸⁸ mindez pedig felveti a gyanút, hogy a pápa a megegyezést csak saját használatra, utólag foglaltatta írásba.⁸⁹ Györy teljes mértékben elutasította nem csak a szöveg hitelességét, de a konkordátum létezésének tényét is. Véleménye szerint III. István nem a pápának, hanem a magyar egyháznak adott kiváltságokat. Nézőpontja szerint a magyar uralkodó korlátlan úr a hazai egyház ügyeiben, az 1169. évi konkordátum szövegét ezért Rómában készült hamisítványnak tekintette. Szerinte a megegyezés legfeljebb szóban jöhetett létre, és ezt a megállapodást a pápa csupán házi használatra szövegeztette meg.⁹⁰ Györffy véleménye már nem ennyire egyértelmű. Ő 1171-re tette István investitúra jogról való lemondását, és bár a szöveget ő is hamisnak tekintette, nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy egy létező megállapodás utólagos, apokrif írásba foglalásáról van szó.⁹¹

A másik csoportba azok a kutatók sorolhatók, akik a kuriális stílusjegyekből a hitelességre következtettek. Ennek alapját Manfréd legátusi tevékenysége képezi, amely szerint az egyezményt maga a legátus fogalmazta, ezért fedezhetőek fel benne a kuriális stílus ismérvei. Ezen nézőpont egyik legismertebb képviselője Holtzmann, aki azon felül, hogy a kuriális jegyeket, mint például a kezdő sorok *bullae maior*-ra mutató stílusát, Manfréd legátusnak tulajdonítja, az egyezmény tartalmát konkordátum-jellegűnek tartja.⁹² Gálos is egyértelműen az egyezmény hitelessége és konkordátum jellege mellett foglalt állást. Véleménye szerint nem számít, hogy az uralkodó királyi privilégiumról beszél, ugyanis az 1122. évi worms-i és az 1156. évi beneventói konkordátumok ugyanilyen megjelöléssel bírnak. Azt sem tekintette kifogásolhatónak, hogy a király elsősorban a magyar klé-

88 Szuromi, 2002. 132–133. p.

89 A kuriális diplomatika jellegzetességeire I. Fejérfataky László – Áldássy Antal: Pápai oklevelek. Bp. 1926. 76. p. 17–25. p.

90 Györy, 1948. 19–20. p.

91 Györffy, 1970. 155. p.

92 Holtzmann, 1926. 420. p.

russal szerződött, mivel a konkordátumban a magyar egyházi viszonyokról van szó. Azt a tényt, hogy Róma megőrizte az okmányt, szintén a konkordátum-jelleg igazolásának tekintette. A szöveg tartalma szerint az egyház hozzájárul ahhoz, hogy az uralkodó az ország veszedelme esetén az egyházi vagyont állami célokra használja fel: ez lenne a pápa ellenszolgáltatása azon jogokért cserébe, amelyekről III. István lemondott. Gálos kiemeli, hogy a konkordátum hatására a kánoni választás honosodott meg az országban.⁹³ Kubinyi András szintén hajlik arra a véleményre, miszerint a pápai legátusnak befolyása volt a konkordátum szövegére, bár szerinte az oklevél hitelessége nem teljesen egyértelmű.⁹⁴

Szükséges kitérnünk a zsinat helyére és idejére is, ugyanis a szakirodalomban ezt illetően sem alakult ki egységes vélemény. Szuromi hivatkozik Pauler Gyula azon értelmezésére, amely szerint a Péterffy Károlynál található „*Actum in civitate N.*”-ből az „N” betűt „W”-nek olvasva az Veszprémnek értelmezhető, mivel a levél keltének színhelyéről a király Esztergomba sietett.⁹⁵ Ezen értelmezés alapján a király először kiegyezett a legátussal a klérus jelentősebb képviselői előtt, majd Esztergomba távozott, ahol az összehívott zsinaton napirendre került mindaz, amiben a legátussal megállapodtak. Ezen a zsinaton részt vett III. István király és Manfréd legátus is. Ezen okfejtés alapján Szuromi szerint kétségbe vonható lenne, hogy a konkordátum a zsinat eredményeként jött létre.⁹⁶

Meggyőzőbbnek tartjuk Szuromi saját álláspontját, mely szerint a zsinat és a megállapodás egyetlen folyamat eredménye, egy aktuussal és ugyanazon a helyen jött létre. A kortárs feljegyzésekre visszanyúló tradíció úgy tartja, hogy ebben az időszakban tartottak egy zsinatot Esztergomban, ami a visszás magyar egyházi viszonyokkal foglalkozott. Egy ezt az eseményt tárgyaló oklevél tanúsága szerint a magyar király Manfréd jelenlétében lemondott azokról a jogositványokról, amelyek összeegyeztethetetlenek az Egyház önállóságával. Szuromi szerint valószínűsíthető, hogy a király, a főemberei és a püspökök összegyűltek a legátus fogadására, aki ismertette, hogy a Szentszék milyen feltételek tiszteletben tartása mellett hajlandó együttműködni a Magyar Királysággal: ezt III. István és a magyarországi főpapok is elfogadták. Minderre ugyanúgy egy zsinat keretei között került sor, mint korábban Könyves Kálmán idején a legfontosabb gregoriánus

93 Gálos, 1947. 15. p.

94 Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények, 46. (1975) 59–121. p. 82. p.

95 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Bp., 1899. 319. p.

96 Szuromi, 2002. 138–139. p.

reformok elfogadásakor, a megállapodást pedig oklevélben rögzítették, amelyet talán maga a legátus fogalmazott meg.⁹⁷

Az 1169. évi konkordátumnak kétféle szövegváltozata ismeretes, melyek között az egyetlen kiemelkedő különbség az eltérő dátum: a legkorábbi kézirati változatot a pápai udvar anyagi ügyeit tartalmazó Cencius kamarástól származó *Liber censuum* oklevélfüggeléke őrizte meg, amely 1179-re datálja az eseményt. A másik változat Boso bíboros-prépost III. Sándorról szóló életrajzában maradt fent, ahol a konkordátum szövege az 1177. évi beszámolóban helyezkedik el (melynek semmi kapcsolata sincs a közbetoldott egyezményvel), és oklevelünk az 1169. évet adja a megegyezés időpontjaként.⁹⁸

A konkordátum mindkét változatának intitulációjában *B., Dei gratia rex Ungarie* szerepel, ami egyértelműen III. Bélára vonatkozatható, mivel a szöveg az uralkodó apját, II. Gézát is említi. Ennek ellenére azonban, ha a dokumentum tartalmát vesszük alapul, III. István személye mellett több tényező szól. Az oklevélben szereplő Manfréd követsége 1169-re tehető, továbbá, ha 1179-ben kötötték volna meg a konkordátumot, akkor nem Kozmast, hanem Andrást kellett volna kalocsai érsekként említenie. Végül egyértelmű segítség a király anyjának említése is, ami csak Istvánra vonatkozatható, hiszen III. Béla még uralkodása legelején félreállította anyját. Az oklevél tartalmának figyelembe vételével tehát III. István uralkodása idejére kell tennünk a konkordátum keletkezését, vagy legalábbis a benne foglalt események megtörténtét, így a kézirati hagyomány alternatívái közül az 1169-es dátumot fogadhatjuk el hitelesnek.⁹⁹

Felmerül a kérdés, hogy a korábban antiregrediánus politikát folytató uralkodó vajon betartotta-e a konkordátumba foglaltakat. Körmendi okfejtése nyomán tudjuk, hogy 1165-ben vagy 1166-ban kezdett megromlani Lukács érsek és III. István kapcsolata. A történeti kutatás mérvadó vonulata az esztergomi érsek és az uralkodó konfliktusának kezdetét az 1169. évi konkordátum megkötése utáni időkre teszi. Figyelembe véve, hogy Lukács érsek III. Sándor 1179. évi levelének adata szerint megvonta áldását III. Istvántól és Eufrozina anyakirálynétól, elkép-

97 *Szuromi*, 2002. 140–141. p.; Makk kétségbe vonja, hogy az 1169. évi konkordátumot a III. Esztergomi Zsinat készítette elő, és Veszprémben helyezi a megállapodás színterét (*Makk, Ferenc: The Arpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century.* Bp. 1989. 151. p.). Kiss Gergely OTDK pályamunkám bírálatában megfogalmazott álláspontja szerint inkább a vitát, az eltérő álláspontok közötti ellentéteket rendezték a zsinat keretében.

98 *Győry*, 1948. 17–18. p.

99 Uo. 18. p.; *Holtzmann*, 1926. 418–419. p.

zelhetőnek tartjuk, hogy az esztergomi érsek a konkordátumba foglaltak be nem tartása miatt sújtotta egyházi átokkal a királyt.¹⁰⁰

Összegzés

A leírtak alapján az 1161. évi, valamint az 1169. évi konkordátumot is hitelesnek tekinthetjük. Az 1161. évi megegyezés írásbeliségének hiányában véleményünk szerint szerepe van annak, hogy az 1169. évi megegyezés felülírta és bizonyos jogkörökben túl is lépte az 1161. évit. Lukács érsek szerepéből és az 1169. évi megegyezés tartalmából kifolyólag — mivel több pontja is a belső egyházfegyelmemre vonatkozik — elképzelhetőnek tartjuk, hogy az egyezmény ténylegesen összekapcsolható a III. Esztergomi Zsinattal. Véleményünk szerint a magyar uralkodók nem voltak hajlandók lemondani a Hartvik-féle Szent István-legendában megfogalmazott uralkodói jogokról, így ezek a jogok gyakran okoztak vitát a magyar uralkodók és a pápák között egyházpolitikai kérdésekben. Az 1169. évi konkordátumot azért is tartjuk jelentősnek, mert tételelesen felsorolja azokat a jogokat, amelyeket a pápák el akartak vitatni a világi hatalomtól.

A források, illetve a modern kutatás eredményeire támaszkodva kijelenthetjük, hogy függetlenül attól, hogy a pápák elfogadták-e a Hartvik-féle Szent István-legendában megjelenő igényeket, a konkordátumok létrejötténél a *regnum* és *sacerdotium* vitája háttérbe szorult, és az éppen aktuális erőviszonyok befolyásolták a konkordátumban tett engedményeket, amit jól mutat az 1161. évi és az 1169. évi egyezmények tartalma közötti jelentős különbség is. A legfontosabbnak azonban azt tartjuk, hogy mind a kortárs források, mind a modern kutatás (Deér József, Ian Stuart Robinson) kiemelik Szicília, Anglia és Magyarország pápasággal szembeni különleges helyzetét, és mivel Szicíliával bizonyosan kötött konkordátumot a Szentszék, mindez erősen alátámasztja az 1161. és 1169. évi magyarországi megegyezések tényleges létezését is.

100 Körmendi, 2003. 64–65. p.

Tartalom

Tanulmányok

Kádár Tamás

IV. László király itineráriuma (1264–[1272]–1290) 3

Közlemények

Karlinszky Balázs

A veszprémi székeskáptalan 1082. évi birtokösszeírását
tartalmazó hamis oklevél keltezése 65

Farkas Csaba

A basileus unokahúga 87

Hunyadi Sándor

Magyarország és a pápaság egyezményei az 1160-as években ... 119

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítóét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.